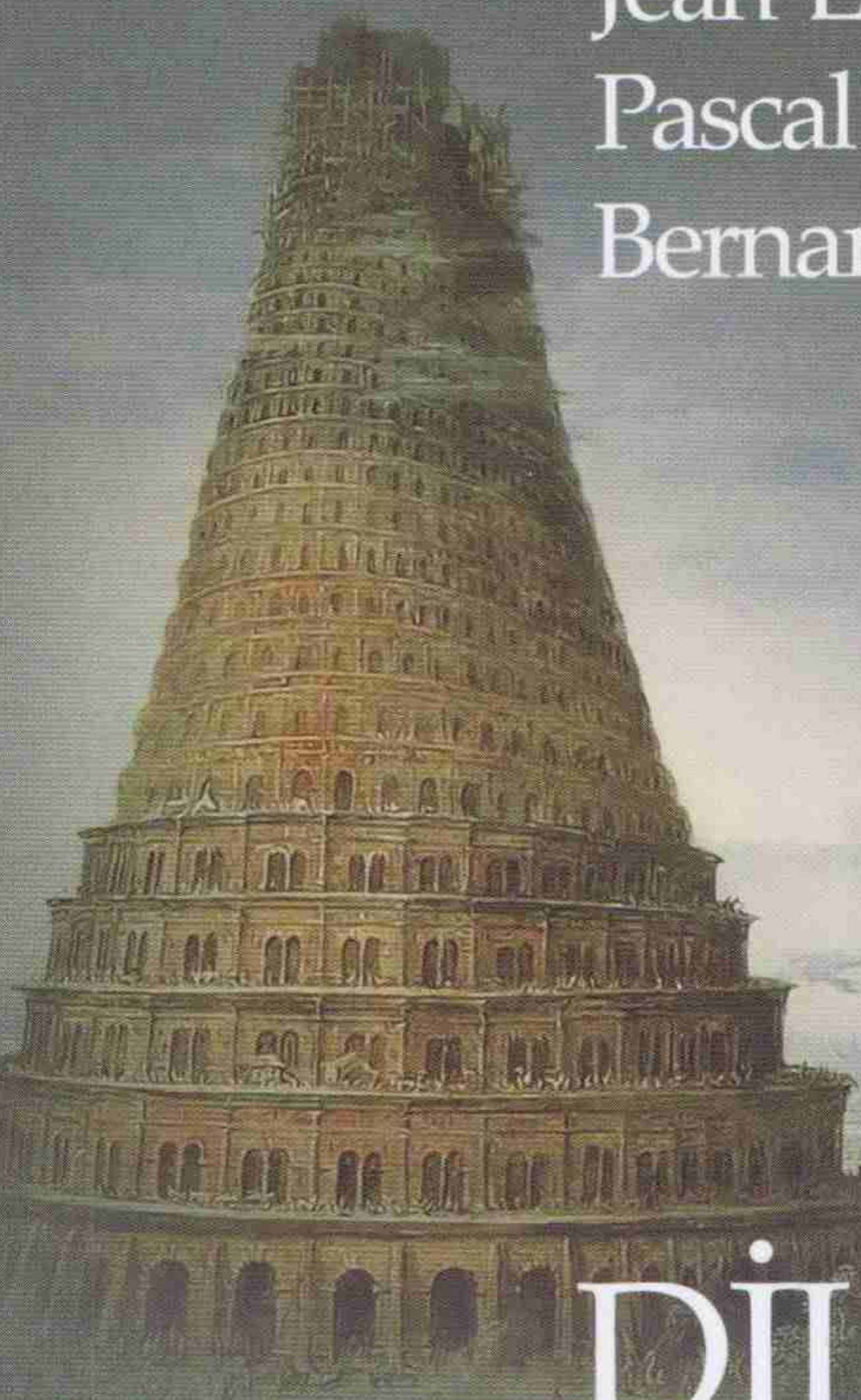
Jean-Louis Dessalles
Pascal Picq
Bernard Victorri

DİLİN KÖKENLERİ

Fransızcadan çeviren:
Dr. Atakan Altınörs

BİLGE KÜLTÜR SANAT

DİLİN KÖKENLERİ

Jean-Louis Dessalles / Pascal Picq / Bernard Victorri

BİLGE KÜLTÜR SANAT

DİLİN KÖKENLERİ

YAYIN NO: 602

DİLİN KÖKENLERİ

Jean-Louis Dessalles

Pascal Picq

Bernard Victorri

Özgün Adı: *Les origines du langage*

© Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Sertifika No: 16228

1. Basım, Ocak 2014

ISBN: 978 - 605 - 4921 - 02 - 7

Yayın Yönetmeni: *Ahmet Nuri Yüksel*

Baskı: *Yaylacık Matbaası*

Litros Yolu Fatih San. Sit. No: 12/197-203 Topkapı

Tel: (0212) 612 58 60

Kapak Baskı: *Azra Matbaacılık*

Cilt: *Yedigün Mücellithanesi*

BİLGE KÜLTÜR SANAT

Nuruosmaniye Cad. Kardeşler Han No: 3 Kat: 1 34110 Cağaloğlu / İSTANBUL

Tel: (0212) 520 72 53 Faks: (0212) 511 47 74

bilge@bilgeyayincilik.com www.bilgeyayincilik.com

DİLİN KÖKENLERİ

Jean-Louis Dessalles
Pascal Picq
Bernard Victorri

Fransızcadan çeviren
Doç. Dr. Atakan Altınörs

BİLGE KÜLTÜR SANAT

Jean-Louis Dessalles: Yapay zekâ ve kognitif bilimler alanında profesör. Çalışmalarını Fransa'da ENST (École nationale supérieure des télécommunications) bünyesinde sürdüren yazarın yayımlanmış bazı kitapları şunlardır: *L'ordinateur génétique; Why We Talk; La pertinence et ses origines cognitives.*

Pascal Picq: Paleoantropoloji profesörü. Collège de France'ta öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Evrim ve beşerî varlığın kökeni hakkında yayımlanmış onlarca kitabından birkaçı: *Les Origines de l'homme: L'odyssée de l'espèce; Aux origines de l'humanité; A la recherche de l'homme; Le sexe, l'homme et l'évolution.*

Bernard Victorri: Matematik ve bilgisayar alanlarında profesör. Fransız bilimsel araştırmalar merkezi CNRS'teki dil ve kognitif bilimler laboratuvarının başında görevlidir. *La polysémie, construction dynamique du sens* başlıklı bir başka ortak kitabın iki yazarından biridir.

Atakan Altınörs: Galatasaray Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde öğretim üyesidir. Yayınlanmış bazı çevirileri şunlardır: *Dilin Kökeni Üzerine* (Ernest Renan'dan çeviri, Bilge Kültür-Sanat Yay.), *Analitik Felsefe* (Jean-Gérard Rossi'den çeviri, Bilge Kültür-Sanat Yay.), *Sihirli Matematikte 80 Küçük Deneme* (Dominique Souder'den çeviri, Bilge Kültür-Sanat Yay.), *Milet'li Anaksimandros* (Carlo Rovelli'den çeviri, Bilge Kültür-Sanat Yay.), *Descartes* (Alfred Fouillée'den çeviri, Efil Yay.), *John Locke* (Jean Didier'den çeviri, Paradigma Yay.), *Leibniz: Hayatı ve Felsefesi* (*Emile Boutroux*'dan çeviri, Paradigma Yay.), *Monadoloji & Metafizik Üzerine Konuşma* (Leibniz'den çeviri, Bilge Kültür-Sanat Yay.), *İdea Nedir?* (Nayla Farouki'den çeviri, Say Yay.), *Ricoeur Sözlüğü* (Olivier Abel'den çeviri, Say Yay.), *Metafiziğe Giriş* (Bergson'dan çeviri, Paradigma Yay.), *Metot Üzerine Konuşma* (Descartes'tan çeviri, Paradigma Yay.), *Hakikatin Araştırılması* (Descartes'tan çeviri, Paradigma Yay.), *Zaman ve Anlatı* 4. cilt (Ricoeur'den çeviri, Yapı Kredi Yay.). Altınörs'ün iki de telif kitabı bulunmaktadır: *İdealar ve Dil Bağlamında Locke ile Leibniz* (Efil Yay.) ve *50 Soruda Dil Felsefesi* (Bilim ve Gelecek Kitaplığı Yay.).

İÇİNDEKİLER

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ 7

I
SÖZÜN ZAMANI: EKLEMLİ DİLİN ORTAYA ÇIKIŞI

1. Uçup gitmiş sözler ve epistemolojik noksanlık 9
2. Dil denen şey 12
   2.1. Eklemli dilin karmaşıklığı 12
   2.2. Dil tanımları 15
3. Dilin kökenlerine doğru 23
   3.1. Beşerî dil içgüdüsü 23
   3.2. Bilişsel yeteneği olan son ortak atanın araştırılması 27
4. Dilin evriminin bir taslağı 30
   4.1. Son ortak ata için hangi dil? 30
   4.2. En eski hominidler 33
   4.3. Lucy ve Australopitekus'lar üzerine birkaç söz 35
   4.4. *Homo* cinsi etrafında mırıldanmalar 37
   4.5. İnsan sözleri 41
5. Sonuç 45

II
KÖKEN DİL ARAŞTIRMASI

1. Tarihsel dilbilimin sınırları aşılabilir mi? 51
2. Ana dil 54
3. Darboğaz 56
4. Proto-dil ve dil 57
5. Dillerimiz niçin böylesine karmaşık? 60
6. Jean-Louis Dessalles'in tezi 63

7. Öyküleme işlevi 65
8. Sosyal düzen mekanizmaları 68
9. İlk dilin ortaya çıkış senaryosu 71
10. *Homo sapiens "narrans"* 73

III
DİL ETOLOJİSİ

1. Dilin iki işlevi 77
2. Dil: Evrimsel bir anomali 81
3. Al-ver hipotezi 84
4. Yedikardeş kuşunun politikası 89
5. *Homo sapiens*'in politikası 93
6. İlân etme vasıtası olarak dil 97
7. Yalan ve argümantasyon 100
8. Dili açıklamak 102

NOTLAR 105
KAYNAKÇA 108
DİZİN 109

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ

Çevirisini sunduğumuz çalışmada dilin kökeni sorunu, dilbilim, antropoloji, etoloji gibi çeşitli dalların ışığında, disiplinler-arası bir bakış açısıyla ele alınıyor. Üç Fransız bilim adamının ortak çalışması olan bu kitap, düşünce tarihinin en çetin sorunlarından birini, açık ve anlaşılır bir tarzda tartışıyor. Zengin içeriği kitabı, dilin kökeni sorunuyla ilgilenen okurlar için olduğu kadar genel olarak insan dilinin kurucu unsurlarını merak eden herkes için ilgi çekici kılıyor. İnsan diliyle hayvanlar arası iletişim biçimleri arasındaki benzerlik ve farklılıklardan, dilin evriminin antropolojik tarihçesine ve dilin kötüye kullanılmasına kadar, işlediği çeşitli konularla aydınlatıcı bir giriş kitabı olma özelliği taşıyor.

Çevirimde açıklama gerektiren yerlerde (çev. kısaltmasıyla) dipnotlar düştüm; bazı terim karşılıklarının yanına orijinalini köşeli parantez içinde yazarak anlaşılmasını kolaylaştırmaya çalıştım. Kitabın sonuna, orijinalinde bulunmayan bir kavramlar ve adlar dizini ekledim. Kitabın konuyla ilgilenen herkes için faydalı bir başvuru kaynağı olması dileğiyle...

Atakan Altınörs
Ortaköy, 2014

I

SÖZÜN ZAMANI: EKLEMLİ DİLİN ORTAYA ÇIKIŞI

Pascal Picq

1. Uçup gitmiş sözler ve epistemolojik noksanlık

Eklemli dilin ortaya çıkışı gözlemlenebilir bir olgu değildir. Eklemli dilin kökeni hakkındaki araştırmalar, bu zorlu engele takılır. Gırtlağın söz söylemeye son derece uygun bir şekilde aşağıya doğru kaymasıyla aynı dönemde beynimizin çevrenin -doğal, eşeysel veya sosyal- seçilim baskısı karşısında elverişli bilişsel yeterliliklerini edinmesini zihinde nasıl canlandırmalı?

İlk hipoteze göre dilin ortaya çıkışı, yaşam tarihinin insana doğru giden amaçlılığının bir parçasıdır; bu açıklama, doyurucu olmayan, hayli insan merkezci bir açıklamadır. Diğer bir hipotez ise, dilin, beynimizin çapındaki bir artış sayesinde ortaya çıktığını ve benzer bir artışın diğer hayvan türlerinin hiçbirinde olmadığını öne sürer; bu saptama, köken sorununu bertaraf eder.

Birbirinden farklı yaklaşımlarda, yalnızca insana özgü yanları değişmez bir totolojinin yardımıyla ortaya çıkarma iradesi kendini ele verir: Eklemli dil, hayvanda olmayan şöyle şöyle bir ayırt edici özelliktir; öyleyse dil, bu ayırt edici özellik nedeniyle ortaya çıkmıştır. Bu açıklama girişimi,

etoloji[1] ve karşılaştırmalı psikolojinin kaydettiği ilerlemeyi tümüyle göz ardı eden, geçmişte kalmış bir epistemoloji temeline dayanır.

Evrime ilişkin bilimlerde en zahmetli sorun, köken sorunudur. Charles Darwin başlıca eserine boş yere *Doğal seçilim yoluyla türlerin kökeni* başlığını koymamıştır. Evrim sorunu veya Darwin'in ifadesiyle dönüşümle soyunu sürdürme, köken sorunu yükünün altına girmez: Bir işlevin değişimleri, kökenle ilgilenmeden incelenir. Fakat, dönüşümle soyunu sürdürmeye dair bu inceleme, basit görünmekle birlikte kendi zorluklarını içinde barındırır; zira, fosillerin doğası gereği mecburen eksik kalan, ama yine de gözlemlenebilir olguları temel alan tarihsel senaryolarla ilgilenir. O hâlde bir yapının ya da işlevin kökenini, evriminden iyice ayırt etmek yerinde olur.

Aslında köken sorunu kaynağını daima, bütün epistemolojik titizlik çabalarını devre dışı bırakan ve tutkuları ayağa kaldıran mitoslardan, metafizikten ve ideolojiden alır. Köken hakkında ve özel olarak da dilin kökeni hakkında bilimsel bir yol tutmak için, modern evrim teorilerinin çerçevesi içinde, bir yapının veya bir işlevin kökeni sorunuyla, o yapı veya işlevin dönüşümünü birbirinden hakkıyla ayırması koşuluyla kabul edilebilir bir problematik kurmak gerekir. Mevcut çalışmamızda bunu hedefliyoruz.

Kökene, bir başka deyişle canlı organizmalarda yeni yapıların veya işlevlerin belirmesine el atar atmaz, epistemolojik zemin bir hayli bulanıklaşır. Paleontolojinin büyük önderleri Georges Cuvier ve Richard Owen, metafiziğin alanına giren

1 Ethologie, Yunanca kökenli bir kelime olup, *ethos* ve *logos*'un bileşimidir; *ethos* huy, mizaç, davranış anlamlarına gelir. Hayvanların davranışlarını inceleyen bilim. (çev.)

köken sorunuyla, bilimin konu alanına giren yeryüzünden silinmiş türlerin ve aralarındaki akrabalıkların incelenmesi sorunu arasında yapılması gereken ayrımı çok açık bir şekilde fark eder. Buffon'un bir ifadesinden yararlanırsak, bilimler ilk nedenlerle değil, ikincil nedenlerle ilgilenir. Aynı tutumu, dilbilimde ve diller tarihinde de görürüz: Paris Dil Cemiyeti 1866 yılında, dilin kökeni konusunda tüm araştırmaları yasakladığını kayıt altına alarak kendi statüsünü belirler. Cezaî yaptırımı olan bir kararı, dönemin araştırmacılarının birçoğu arkaik bulur. Geçmişteki evrimcilik karşıtı bir tutum açık açık savunulursa, bu da arkaik olur; fakat, cemiyetin kararı, dönemin araştırmacılarının birçoğunun kavrayamadığı, epistemolojik açıdan büyük bir açık görüşlülüğün ürüdür.

Dilin kökeni sorunu, XIX. yüzyılın ikinci yarısında prehistorya, antropoloji ve etolojinin ortaya çıkışıyla şekillenmeye başlar. Paul Broca 1859'da Paris Antropoloji Cemiyeti'ni kurar. Her zaman çok etkin olan bu cemiyet, Thomas Huxley'in ifadesiyle "antropolojinin aşama kaydetmesinin en kudretli aracıdır". Darwin, Huxley ve Broca: Darwin, insanın bütün ayırt edici özelliklerinin, iri maymunlar ile ve maymunlar ile evrimsel bir süreklilik içinde olduğunu savunmuştur; Huxley, bu fikri benimsemiş, ama evrimde nitel sıçramalar olabildiğini kabul etmiştir; Broca ise, dilin, beynin sol frontal lobunda, kendi adıyla anılan meşhur bölgede yoğunlaştığını keşfetmiştir. Araştırmaların ve güncel tartışmaların temelleri daha o zaman atılmıştır. Broca bölgesinin maymunlarda da bir eşi var mıdır? Şayet bu, sadece insana özgü bir bölgeyse, şu soruyu sormak kaçınılmazdır: Broca bölgesi nasıl ortaya çıktı?

Bu bölümde, öncelikle eklemli dili tanımlamaya çalışacağız. Bazı ölçütler ele geçirdikten sonra, köken konusundaki çok karmaşık soruna yaklaşacağız. Nihayet, mevcut dillerin bizi Bâbil Kulesi'nin dibine getirip bırakmasından önce, dilin geçirdiği evrimin bir taslağını çizmeyi deneyeceğiz.

2. Dil denen şey

2.1. Eklemli dilin karmaşıklığı

"Dil" terimi, aynı türün bireyleri arasındaki veya farklı türlere ait bireyler arasındaki her iletişim biçimi için kullanılan çok geniş bir kabule dayanır. Karl von Fritz tarafından açığa çıkarılmış meşhur "arıların dansı", böylece "arıların dili" olur. Feromonların eşeysel dilinden, bedenin tavırlarının dilinden, mimik dilinden, vb. söz edilir. "Dil" kelimesi, bir yandan da beşerî kültürün sanatsal ifade biçimlerinin çeşitliliği için kullanılır. Böylece "diller", işaret eden ile edilen arasındaki bağıntılar, işaretler vasıtasıyla veya semboller kullanarak gerçekleştirilen iletişimlerin oluşturduğu yelpazedeki her şeyi kapsayan geniş bir spektrum meydana getirir. Bizse, burada yalnızca eklemli dille ilgileneceğiz.

Bununla birlikte, "dil" kelimesine dair, dilin işlevini göz önünde bulundurarak şöyle basit bir tanım yapabiliriz: Dil, bir araya gelerek anlamın formel birimlerini -morfemleri veya monemleri- üreten eklemli sesler -fonemler- temeline dayalı sembolik bir iletişim tarzıdır. Bu iki düzey arasındaki yapısal ilişki "çift eklemlilik" olarak adlandırılır. Bu morfemler, sentaksa bağlı olan bir anlam taşıyan cümle içinde sıralanan "kelimeleri" oluşturur. Sentaks bir grammere dayanır. Nihayet, tam anlam veya semantik de kısmen kontekste bağlıdır.

Örnek:
Şempanzeler insanların işaretleriyle dil öğrenir.
İnsanlar şempanzelerin işaretleriyle dil öğrenir.

Yukarıdaki iki cümle aynı kelimeleri içerir. İlk cümlede, iri maymunların insanlarla aktif bir değiş-tokuş sayesinde jestler ya da semboller yardımıyla bir dil öğrendiği laboratuvar araştırmalarına referans yapılıyor; ikinci cümledeyse, kafese kapatılmış hâldeki ya da doğal ortamlarındaki iri maymunların iletişim biçimlerini pasif bir şekilde gözlemleyen araştırmacılar veya etologlar kastedilir.

Bir de bunun tersine, farklı kelimeler içeren farklı iki cümle, aynı şeye işaret edebilir.

Örnek:
Şempanze muz yiyor.
Muz şempanze tarafından yeniyor.

Dilin bir başka ayırt edici özelliği, yani prozodi, sık sık unutulur: aynı cümle, ritme, tonlamaya, melodiye bağlı olarak farklı anlamlar kazanır ya da değişik izlenimleri dışa vurur. Şiir sanatı, tiyatro, komedi, şan, lirik sanat, dramaturji, siyaset hayatı, gazetecilik, bütün yanlarıyla dilin bu özelliğinden yararlanır.

Örnek:
Şempanzelerin kültürü var.
Şempanzelerin kültürü var?![2]

Burada kendimizi yazı sayesinde dile getirdiğimizden, tonlama, soru işareti ve ünlemle verilmiştir. Aynı cümle,

2 Fransızcada bildirim cümlesini sadece prozodisini değiştirerek, soru eki ilâve etmeksizin soru cümlesine dönüştürmek mümkün olduğu hâlde Türkçenin buna pek olanak tanımadığını belirtelim. (çev.)

prozodiyle değiştirildiğinde çok farklı anlamlar üretebilir. İlk cümlede hitap eden, bir enformasyon vermekte veya bir enformasyonu onaylamaktadır; ikincisindeyse, hayret etmekte ya da duyduğu kuşkuyu iletmektedir. Bir fikir yazısında, bu iki sıradan cümleden, sadece prozodiyle oynayarak muhataplar arasında bir diyalog kurgulamak eğlenceli.

Bir ve aynı cümlenin farklı kullanımlarının bu dikkat çekici esnekliği, şu örnekte olduğu gibi taban tabana zıt anlamlar doğurabilir: Ölüm cezasına çaptırılmış, idamının hemen mi infaz edileceğini, yoksa bir süre daha mı ertelenece-ğini beklemekte olan bir mahkûm varmış. Kral mahkûmun yattığı zindanın gardiyanlarına, doğru buldukları yere dikkatlice bir virgül işareti, yani tonlama koymalarını emrettiği şu pusulayı göndermiş:

Mümkün olmayan idamın ertelenmesi...

Dilin, en gülüncünden en hazin olanına kadar, yanlış anlamalara nasıl kaynaklık edebildiği görülüyor.

Dil aynı anda, mesajı hem veren hem de alan veya alanlar bakımından kavranışıyla çok karmaşık bir iletişim biçimidir. Dilin oluşumu ve anlaşılması, beyni konuya dâhil eder; üretilmesi açısından ses üretme aygıtını, yani göğüs kafesini, gırtlağı, ağız boşluğunu, dili ve dudakları harekete geçirir; algılanması için de işitme aygıtını. Yaklaşık olarak böyle kavranan eklemli dil, kökeni ve muhtemel evrimi sorusunu gündeme getiren hayli karmaşık bir işlev olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada, bir zamanlar göz için de aynı itirazda bulunmuş olan evrim karşıtlarının dillerine doladıkları eski nakarat akla gelir. Gözün evriminin açıklanmasında şimdiden dikkate değer bir ilerleme kaydedilmiştir ve henüz tam olarak açıklanmış olmasa da, bu açıklama dil konusuna da önayak olabilir.

2.2. Dil tanımları

Bir işlevin kökeni ve evrimi konusundaki her araştırma, bu işlevin bir tanımını ve bu tanımı yapmayı mümkün kılan ölçütleri gerektirir. Dile gelince, genel tanımlar pek faydalı değildir, zira aşağıdaki ifadelerde olduğu gibi dile global bir işlev yüklerler:

- Dil, aralarında kombine edilen duyulur birimlerin, bir sentaksa uygun olarak sınırsız sayıda beyan oluşturmaya imkân veren sınırlı bir sistemdir (çift eklemlilik ve sentaks);
- Dil, işaret edilen bir şeye keyfî olarak bağlı olan bir semboller sistemidir;
- İnsan dili, dolaysız bir olaya tâbi değildir; geçmişteki ve gelecekteki gerçek ya da hayalî olayları ifade etmeye imkân tanır. Dile, referansta bulunma özelliğini kazandıran da budur.

Dil sayesinde, az sayıda kurucu öğeden hareketle sınırsız miktarda söylem ya da cümle üretilebilir. Fakat, dile özgü olanlar ile, diğer iletişim biçimlerince de taşınan yetiler arasında ayrım yapmaksızın dile çok fazla yeti atfedilir; bu da, dilin kökeni konusundaki araştırmaları yanlış yöne sevk eder. Şöyle ki: Hockett 1958'de bir ölçüt listesi çıkardı. Hockett'a göre dil, her birinin, aşağıdaki ölçütleri yerine getirmesi gereken mesajlardan oluşan bir iletişim biçimidir:

- İşitsel ve sesli bir davranış yoluyla iletilmelidir;
- Yönlendirilen bir ileti ve onun alınması yoluyla gerçekleşmelidir.
- Çabuk sönümlenmelidir, mesajın fiziksel taşıyıcısı çabucak dağılıp geçmelidir;
- Mesaj, ileticisi ve alıcısı arasında değiş-tokuş edilebilir olmalıdır;
- Mesajın bütünü tekrarlanabilir olmalıdır;

- Özelleştirilmiş olmalıdır;
- Bir semantiği olmalıdır;
- İkonik olmayan keyfî işaretlerden yapılmış olmalıdır;
- Kesik kesik ve dijital olmalı, kesintisiz ve analog olmamalıdır,
- Burada ve şimdi ifade edilmesi dışında, başka yer ve zamanlarda da ifade edilmeye elverişli olmalıdır;
- Yeni şeyler söyleme ve yeni olaylardan bahsetme kapasitesi açık olmalıdır:
- Bireyler arasındaki ortak bir tarihe tâbi olmalıdır;
- Yapı bakımından bir düalitesi (fonemler ve kelimeler) olmalıdır;
- Suiistimale (isteyerek yalan söylemek) imkân tanımalıdır;
- Kendisi üzerine dönüşlülüğe (iletişim hakkında iletişim kurmaya) imkân tanımalıdır;
- Öğretilebilir olmalıdır.

Bu tür bir tasvir, paleoantropologların *total morphological pattern*[3] olarak tanımladığı şeyle aynı kapıya çıkar; başka bir deyişle, bir işleve bağlı olan bütün özellikleri bir araya getiren bir tanım söz konusudur. Her ne kadar dil bu özelliklerin hepsini taşısa da, başka özellikler bulmak her zaman mümkündür; fakat bu, yeni özelliklerin sadece ve sadece dile ait olacağı anlamına gelmez. Diğer yandan, dilin kökenini, dilin evrimini başından düşünüp izah etmeye kalkışmak istendiğinde, hakikaten dile has özellikler ile, diğer iletişim biçimlerinin ve dilin ortak özellikleri arasında bir ayrım yapmak zorunludur. Dahası, bu tanım listesinde yer alan ölçütlerin çoğu, insan dışındaki türler için de söz konusudur.

3 Toptekûn biçimsel kalıp. (çev.)

XX. yüzyılda dilbilimdeki başlıca isimlerinden biri olan Roman Jacobson, anatomik, fizyolojik, yapısal veya işlevsel özellikleri yan yana getirmekten ziyade, dilin, üretilme koşullarından bağımsız olan işlevlerini ortaya koyar:

• Bir enformasyon iletmekten oluşan referansta bulunma işlevi.

Örnek: *Şempanze "yemek yeme" işareti yapıyor.*

• Bir heyecanı yansıtmak olan heyecansal[4] ya da dışa vurma işlevi.

Örnek: *Maymun sıırat!*

• Bir irtibat kurma ya da kurulmuşu sürdürmeden oluşan duygu veya irtibat işlevi.

Örnek: *Bu sabah Koko nasıl bakalım?*

• Bir muhatap üzerinde etki uyandırmayı hedefleyen gayrete getirme işlevi.

Örnek: *Çekil oradan!*

• Güzeli arayan poetik[5] işlevi.

Örnek: *Bonobo'lar*[6] *kadar güzelsin.*

• Hatibin kendi söylemini düzenlemesine imkân veren üst-dil işlevi.

Örnek: *Söylemek istediğim şeyi anlıyorsun.*

Her ne kadar dilin bu işlevlere sahip olduğu hiç şüphe götürmezse de, bu işlevlerin herhangi biri acaba başka iletişim biçimlerinde de bulunmaz mı? İlk dört işlev, dilin onlara

4 *Emotif.* (çev.)

5 *Poesis* Yunancada, şiir, destan gibi söze dayanan sanatların adıdır. (çev.)

6 Bir iri maymun türü. (çev.)

mukayese edilmez bir farklılık sağladığı hiç şüphe götürmezse de, çok sayıdaki türde mevcuttur.

Eliyle yaptığı bir jestle veya başını o yöne doğru çevirerek muhatabına bir şeyi işaret eden şempanze, referansta bulunma işlevini harekete geçirir; yaygın olarak bilinen bir örnekte, vervet maymunları, kendilerine yönelen tehdidin türüne göre üç farklı çığlık kullanır. Öfke, sakinlik, cinsel uyarılma anlatan bedensel tavırlar gibi, farklı çığlıklar da heyecansal işlevin çeşitli yansımalarıdır. Birbirinin bitini ayıklama, maymunlarda çok gelişmiş bir duygusal işlevin yansımasıdır. Gayrete getirme işlevine gelince, mimikler, bakışlar, jestler ve bedensel tavırlar da maymunlarda eksik değildir.

Şunu da not edelim ki, eklemli dil, olaylar hakkında, onların cereyan ettiği zaman ve mekân dışında da konuşmaya imkân verdiği hâlde, eklemli dilin dışında kalan iletişim biçimleri, olaylar ile eş zamanlı olarak kullanılır.

Belirttiğimiz bu özelliği, dile, Jacobson tarafından adı anılmayan bir işlevi, suiistimal ya da yalan işlevi de yükler. Şempanzeler hakkındaki gözlemler, niyetine girmek suretiyle kandırma, -mış gibi davranma ve yalancılık yeteneklerini bire bir tasvir eder. Bu, muhataplar arasındaki ilişkinin değerlendirilmesini, manipülasyonu yapan açısından diğerinin zihinsel durumunun niyetli bir maksat içinde değerlendirilmesini içerir. Demek ki artık koşulların bir bağlamı içinde değil, bir durumlar zinciri içinde bulunulur. Bu bakımdan bir "zihin teorisi"ni çağrıştırır.

Hissedilen bir heyecanı ifade eden poetik işlevle ne kastedilir? Meselâ şempanzelerin, çok hoşlandığı yiyeceklerin verilmesi durumunda takındıkları tavırlardaki gibi birtakım çığlıklar bu poetik işlevle mi ilişkilidir? O sırada apaçıktır ki

mesajın modülasyonunun dışa vurduğu bir heyecan söz konusudur.

Heyecansal işlevde, güzel bir mesaj oluşturma arayışı değil, güzel veya hoş olan bir şeyi ifade etme arayışı söz konusudur. Orangutanların ya da kuyruksuz şebeklerin hep bir ağızdan söylediği şarkılar ne anlama gelir? Maymunlar nadiren böyle sesler çıkarır. Evrim ve uyarlanma konusundaki klasik yaklaşımlara göre, hayvanların tavırları daima faydacı bir işleve yöneliktir. Diğer türlerde sadece içgüdüleriyle meydana gelen ses değişimlerinin yerini, *Homo sapiens*'te dilin poetik kullanımı mı almıştır sorusunun doğrusu hiç sorulmamış olması da bir başka noktadır.

İnsan dili, diğer türlerin sembolik iletişim biçimlerinden, üst-dilsel (bu kitapta olduğu gibi dilin, dil hakkında konuşmakta kullanılması) ve sevke tâbi [*discursive*] (birçok ideayı tek bir cümle içinde bir araya bağlama kapasitesi) işlevleriyle ayrılır. Diğer birtakım yazarlar, insan dilinin kendine özgü işlevlerini ortaya koyar. Bu kitapta, Bernard Victorri dilin öyküleme işlevini tasvir ederken Jean-Louis Vessalles buna, argümantasyon işlevini ekler.

Dilin argümantasyon işlevi, gayrete getirme işlevinden apaçık bir şekilde farklılaşır. Bununla birlikte, dilin gayrete getirme işlevinin, insanın dışında kalan türlerdeki görünümleri yeterince irdelenmemiştir. Örneğin erkek Arap babunların kurak mevsimler esnasında besin aramak üzere hangi istikamete yöneleceklerine karar vermek için aralarında gerçekleştirdikleri iletişimin tarzı, her ne kadar aralarında bir "idea mübadelesi" yoksa da, dilin bu işlevine yaklaşır. Gerçekten de yılın bu döneminde besinin gitgide azalmasıyla Arap babunları besin aramak üzere tutulması gereken yön

konusunda kararsızlık içinde kalır. Birbirlerine bakarlar, içlerinden biri bir yöne işaret eden bir hareket yapar, bir diğeri ise başka bir yöne. Tâ ki hepsinin müşterek rızalarıyla bir karar alıncaya kadar. Burada, bizim onunla kastettiğimiz anlamda bir argümantasyon değil, ama görüş ve etki mübadelesi söz konusudur.

Dilin öyküleme işlevine gelince: İri maymunların öyküler anlattığına ya da dünya hakkında kafalarındaki tasarımları ilettiğine hiç şahit olunmadığı apaçıksa da, birkaç iri maymunla uzun ve yakın ilişkiler geliştiren Roger Fouts gibi (dişi şempanze Washoe ile) veya Francine Patterson gibi (dişi goril Koko ile) birtakım araştırmacılar, söz konusu hayvanların hayatlarına ilişkin olayları nakledebildiğini savunur. Başka bir deyişle, gerek Amerikan sağır ve dilsiz işaret sistemindeki (ASL: *American Sign Language*) gibi öğrenilen bir dil, gerekse bilgisayar ekranındaki sembollerden yardım alan bir dil o hayvanlara kafalarındaki şeyleri ifade etme imkânı sağlamaktadır.

Burada sürdürdüğümüz tartışma, dilin iletişimde bulunma ve tasarlama bakımından olağanüstü gücünü ne indirgemeyi ne de inkâr etmeyi hedefliyor. Tartışmamızın amacı, dile dair tespitlerin önemli bir bölümünün, diğer türlerdeki iletişim tarzlarını pek hesaba katmadığı uyarısında bulunmaktan ibarettir. İri maymunlara ve maymunlara birtakım referanslar bazen, filogenetik yakınlığımız nedeniyle yapılmaktadır. Ama, şurası da iyi bildiğimiz bir husustur ki bir işlevin kökenleri ya da evrimi konusundaki her incelemenin mutlak surette, kuşlar veya balinalar gibi daha uzak türlerle de ilgilenmesi gerekir. Ama ne yazık ki dilin kökenleri üstüne çalışmaların neredeyse tümünde yazarların bir postüla olarak spekülasyonlarını sadece insan soyuyla, hatta sadece

bizim *Homo Sapiens* türümüzle sınırlandırmakla yetindiği gözlemlenir. Keza, insan diline atfedilen işlevlerin çoğunun, çok çeşitli derecelerde ve türlere göre az çok farklı şekillerde, iri maymunların, maymunların veya onlara dalıa uzak türlerin iletişim tarzlarında da bulunduğu gözlemlenebilir. Yalnızca poetik, öyküleme ve argümantasyon işlevleri, insan dışındaki türlerde tezahür etmiyor gibi görünmektedir; ama, bunlar gözlemlenmesi çok güç işlevlerdir ve dahası, bu sorun ancak çok kısa zaman önce dilin kökenlerine dair araştırma alanında su yüzüne çıktı. Bunun üzerine, dile atfedilen bütün işlevlerin diğer türlerde de bulunduğunu ve bunca tikel/özel bir iletişim tarzının bu işlevleri karmaşıklaştırmaya, çeşitlendirmeye ve genişletmeye imkân sağladığını ya da tersine, insan dilinin diğer türlerde bulunmayacak işlevleri temin etmek üzere ortaya çıktığını hâlâ savunmak daha da hatalı olacaktır. İnsan diline bağlı bütün işlevlere diğer türlerde gerçekten rastlanmadığından emin olmak için dilin kökenleri bağlamında işin içine dâhil edilmesi gereken disiplinler-arası araştırmaların genişliğine bakılır.

Bu konuya el atmadan önce, birkaç yıl önce filme aldığım şempanzelerin yaşamından bir sahneyi nakletmek isterim. 1998 yazında, Hollanda'da, Arnhem Hayvanat Bahçesi'ndeki meşhur şempanze topluluğu içinde geçen bir olay: Hiyerarşideki yeri çok da üst sıralarda olmayan yaşlı bir dişi şempanze, aynı şekilde alt sıralardaki bir genç erkek tarafından durmadan hırpalanıyor ve dövülüyordu. Bu durum iki gündür sürüyordu ve yaşlı dişinin artık canına tak etmişti. Dişi, bu duruma el koymaları için baskın erkeklerin yanına gidip şikâyet etmeye karar verdi. O âna dek, olup bitene karışmayan ve yaşlı dişinin onlara doğru geldiğini gören baskın erkekler ona, sanki hiçbir şey görmemiş gibi

sırtlarını döndü. Normal şartlar altında bunu yapmaya asla cesaret edemeyecek olan yaşlı dişi, iri erkeklere yaklaştı ve teker teker kollarına dokundu; baskın erkeklere sırtı dönük durmaya özen göstererek sakin kalan genç erkeği işaret etti. Baskın erkeklerse müdahil olmak istemiyordu ve de olmadılar; huzursuzluk çıkaran genç erkeğe gelince, davranışında ısrar etmemesinin daha iyi olacağını o an anladı.

Filme aldığım bu sahne beni, şayet şempanzeler bizim gibi konuşsaydı, bu durumda neler olurdu diye düşündürdü. Şu konuşmayı hayal etmek hoşuma gitti:

Yaşlı dişi şempanze – *Hey koca baskın erkekler! Şuradaki beni tartaklıyor ve müdahale etmek sizin ödeviniz.*

Erkekler – *Ya öyle mi? Biz bir şey görmedik.*

Yaşlı dişi şempanze – *Yo hayır, siz sadece görmezlikten geliyorsunuz.*

Erkekler – *Dur bakalım, bunun bir önemi yok; çünkü o sakinleşti neticede, değil mi?*

Yaşlı dişi şempanze – *Bunu bana iki gündür yapıyordu ve artık canıma tak etmişti! Baskın erkekler olarak sizin ödeviniz gruptaki çatışmaları sona erdirmektir.*

Erkekler – *Tamam. Hey sen oradaki! Rahat dur, yoksa görürsün! Anladın mı?*

Buna benzer durumlar, tam da insan gruplarında olduğu gibi, şempanze gruplarında çok sık meydana gelir. Bu sahnede her şey şimdiki zamanda geçmektedir; oysa insanlarda, benzer bir durumu, ona hiç şahit olmamış kimselere naklet-mek mümkündür. Hayalî olduğu kadar çok da yalın olan bu diyalogda bulunmayan poetik işlev bir yana bırakılırsa, zamanın akışını, sorumluluğu, ödevi, vb. iletme kapasitesiyle birlikte öyküleme ve argümantasyon işlevleri tezahür eder.

3. Dilin kökenlerine doğru

3.1. Beşerî dil içgüdüsü

Sayıları hiç de az olmayan Chomsky gibi birtakım yazarlara göre dil, evrensel bir gramere dayanan doğuştan gelen bir sinirsel aygıtın varlığına bağlıdır ve bu işlevi yalnızca insan kazanmıştır. Fakat söz konusu yazarlar, bu aygıtın ortaya çıkışı meselesini ele almazlar. Şu saptamada bulunurlar: *Homo sapiens*'in dillerinin hepsi evrensel bir gramer içerir ve dillerin hiçbiri, bir diğerinden daha az karmaşık değildir. Bundan, evrensel gramer'in *Homo sapiens*'te ortak cevher olduğu ve bu durumda da türümüzün en az elli bin yıl önce yeryüzüne dağılmadan önceki bilişsel dağarcığında zaten bulınduğu sonucunu çıkarırlar. Chomsky'nin öğrencisi olan Steven Pinker örneğinde olduğu gibi, dilin kökeniyle ve dillerle ilgilenen araştırmacıların hepsi, bu akıl yürütme üzerinde hemfikirdir.

Steven Pinker *Homo sapiens*'teki bu "dil içgüdüsü"nü şöyle tasvir eder:

- Bütün bireyler bir dili öğrenme kapasitesiyle dünyaya gelir;
- Dünyada konuşulan beş-altı bin civarında dil arasında hiçbiri, ne diğerlerinden daha az ya da fazla evrim geçirmiştir, ne de diğerlerinden daha karmaşık diye değerlendirilmeye imkân verecek bir kelime hazinesine veya gramere sahiptir;
- Bir dilin kullanımı, grameri ve kültürel bağlamı arasında hiçbir bağıntı yoktur;
- Bir insan popülasyonunda, bireylerin diğer herhangi bir etkinliği gibi, bir dilin anlaşılması da edimseldir [*opérante*]; gramer ortaktır, değişen tek şey kelime hazinesidir [*vocabulaire*];

- Dil, çocuklar tarafından, eğitimleri ne olursa olsun, kendiliğinden öğrenilir;
- Gramer kendiliğinden edinilir ve gramer kuralları gereği çok da mantığa aykırı olmayan hatalar kullanıma göre kendiliğinden düzeltilir;
- Dilin edinilmesi ve kullanımı, iki-üç yaş civarında patlayıverir;
- Beynin boyutuyla dilin kullanımı arasında bağıntı yoktur;

Bütün bu öğeler, bizim *Homo sapiens* türümüze özgü karmaşık ve evrensel bir sinirsel aygıt fikrini destekler. "Aygıt" [*module*] terimini kullanarak, beynin özelleşmiş bölgesi fikrine gönderme yapılmaktadır. Her ne kadar tıbbın işlevsel görüntüleme teknikleri dilin, beyin zarının diğer bölgelerini de aynı anda etkinleştirdiğini gösteriyorsa da, Broca ve Wernicke bölgesi gibi bu tür bölgeler vardır. Demek ki sinir anatomisi bakımından dilin özel bir aygıtı mevcut değildir; kendi aralarında ve beynin diğer kısımlarıyla ilişkileri olan şu ya da bu oranda özelleşmiş bölgeler, işlevsel bir aygıt oluşturur. Yakın zamanlarda Chomsky, bu "özel aygıt" kavramına çoğunlukla yüklenen kısıtlayıcı anlamı, biraz rölatif hâle getirmiştir.

Pinker ile anılan bir dil içgüdüsü fikri, "insan/hayvan" ya da "doğa/kültür" tipinde steril karşıtlıkları akla getiren "doğuştan/sonradan edinilen" meselesine göndermede bulunur. "Doğuştan olan" hakkındaki tanımım şudur:

Belirli bir tür için "doğuştan olan", onun evrimsel soyunun mirası olarak o türün genomunun içerdiği bütün potansiyeli temsil eder.

İnsan yavrusu ona iki ayak üstünde yürüme imkânı veren bir genetik potansiyel ile dünyaya gelir; bu genetik potansiyel de, hominidlerin uzun evrimsel tarihi boyunca edinilmiş

olan, hareket etmeye ilişkin bir uyumu/adaptasyonu gösterir. Ama, insan yavrusu, tam bir iki ayak üstünde yürüyen hâlini alınak için gelişim sürecinde yürümeyi öğrenmelidir. Aynı şey dil için de geçerlidir: İnsan yavrusu dünyaya, eklemli dili edinme yönünde genetik yatkınlıkla gelir; ama, eklemli dili edinmesi, onun öğrenme sürecinde gerçekleşecek bir şeydir. "Soygelişimi" [*phylogenèse*] -yani bir soyun evrimsel tarihi-, bir edinimler yelpazesini destekleyen ve sınırlandıran zorunluluklardan ve imkânlardan meydana gelen bir "bireyoluş" [*ontogenèse*] -bir bireyin ontojenezi, embriyon hâlinden erişkinliğe erişinceye kadarki gelişiminin tarihi- dir- ile tercüme edilen bir "doğuştan olan" sunar. Benim tanımıma göre, "doğuştan olan" teriminin yerine, "soygelişimsel zorunluluk" terimi veya "soygelişimsel miras" terimi konabilir.

Bu zorunluluklar bireyoluş boyunca açığa çıkar. Çocuklar erken yaşta kendiliğinden bir dil -anadilleri- öğrenirken, sonradan bir başka dili edinmeleri zorlaşır ve yaş ilerledikçe bu zorluk artar. Üstelik, sonradan öğrenilen bu dillerde çocuk aksanlı konuşur. Bazı sinirsel patolojiler, sonradan edinilmiş dillerin kullanımının, öğrenildikleri sıranın tersine bir sırayla kaybıyla karakterize olur. Bu birkaç veri, donmuş/katılaşmış bir içgüdü ile karıştırılan klasik "doğuştan" fikrini -tam da, edinimlerin sınırsız bir imkânı fikri gibi- miadını doldurmuş kılan, imkânlardan ve zorunluluklardan oluşan bu karmaşık "zorunluluk" mefhumunun altını çizer.

Yeni bir dilin ortaya çıkışı ve hazırlanışı, insanların dile bağlı doğuştan bilişsel melekelerini açıklığa kavuşturur. Bir "pidgin" diye adlandırılan şeyin yaratılışı, farklı diller konuşan kimselerin, yaygın biçimde "Tarzanca" diye anılan, yan yana dizilen kelimelerden oluşan bir tür "proto-dil"i hızlıca

inşa etme tarzını açıklığa kavuşturur. Bu, iki yaşından küçük çocukların kendini sözlü ifade tazıdır; bu, muhtelif türde insan dilleri öğretilmiş iri maymunların sözlü olmayan ifade tarzıdır.

Bir dilin ortaya çıkışını izleyen aşama, "kreol" denen diller evresidir: Bunlar, sentaksları, semantikler ve gramerleriyle başlı başına bir dildir. Bu tekâmül, doğuştan yatkınlıklarını bir dili öğrenmek üzere harekete geçiren -yatkınlıklardan hareketle bir dil inşa edebilmek için temel olan şey de budur-, pidgin konuşan çocuklar tarafından gerçekleştirilir (yani insan, yeni bir dilin hazırlanması/geliştirilmesi sırasında, bir dilin bir çocuk tarafından öğrenilmesi ile aynı düzlemde bulunur).

Bu yatkınlıklar sadece eklemli dil bakımından söz konusu değildir. Nikaragua'da Sandinist iktidar, o zamana kadar kaderine terk edilmiş sağır-dilsizleri eğitim merkezlerinde toplama kararı alır. Pidgin türünde bir jest dili, o merkezlerdeki çocuklar arasında çabucak doğar ve çocuklar o dili birkaç yıl içinde hakikî bir dil hâline getirir. O hâlde insan şu soruyu kendi kendine sorabilir: "Sinirsel aygıt" dile özgü müdür, yoksa daha geniş bilişsel melekelere de uygulanır mı? Nikaragua'lı çocuklar konuşan kişilerle aynı toplumsal grupta yaşıyordu. Diğer yandan, jestlere dayalı diller, eklemli dillerden türer -sadece mesajın fiziksel destekleyicisi değişir. Bu örnek, sadece bir dili öğrenme becerisinin değil, aynı zamanda bir dil icat etme becerisinin de tanıklığını yapar. Toplumsal çevrenin evrimimize ne kadar müdahil olduğunun altını çizer; bu, evrimin Charles Darwin tarafından taslak hâlinde çizilen, ama evrim konulu çalışmalarda günümüzde bile çoğu kez ihmal edilen bir veçhesidir.

3.2. Bilişsel yeteneği olan son ortak atanın araştırılması

Chomsky'nin yaklaşımı gerçekte, köken sorununu devre dışı bırakır. Onun postülası, insanı diğer türlerle mukayese etmekten sakınır, hiçbir sınama süreci içermez: Chomsky'nin postülasını, ona hiç itiraz etmeden, çalışmamıza temel alıyoruz; bununla birlikte, onun postülası çürütülemeyeceği için Popper'ın daralttığı anlamıyla "bilimsel" değildir. "İnsana özgü olan"ın bütün kurucu iddiaları için de aynı şey geçerlidir. İnsan dili, iri maymunlarda gördüğümüz sembolik iletişinıden önemli ölçüde farklılaşan spesifik özelliklere sahiptir; ama yine de, insan dili bir "entite", tamamen farklı bir öz teşkil etmez: Dilin, birkaç sayfa önce tasvir ettiğimiz karakteristik özelliklerinin çoğunun ama az ama fazla diğer türlerde de bulunması basit olgusu, dilin, başka bilişsel melekelerden bağımsız olarak tezahür eden başlı başına bir aygıt sunmadığını ispatlamaya yeterlidir.

Köken meselelerine yaklaşma hevesindeki her bilimsel teşebbüs, filogenetik bir çerçeveye oturmak zorundadır. Özelliklerin analizi, bu referanstan hareketle, sistematik filogenetik yöntemleri gözeterek ortaya konur. Bir başka deyişle, eklemli dile dâhil olan özellikler, eski statüleri -pek çok soyda bulunan özellikleri- ya da türemiş statüleri -tek bir soya veya birkaç yakın soya has özellikler- açısından bu ağaçta dağılmıştır. Sonra, ikinci bir evrede, bu özelliklerin evriminin modalitelerini, eklemli dili tanımlayan özellikleri göz önünde bulundurarak yeniden inşa etmeye girişilir. Farklı türler veya tür grupları arasında paylaşılan özellikleri, uyarlanmaları, dönüşümleri, aynı şekilde türe has özellikleri de ortaya çıkarmaya imkân veren tek objektif ve çürütülmeye açık yöntem analitik yöntemdir. Şimdilik, bu metodoloji, dilin kökenleri ve evrimi bakımından hiç tatbik edilmemiştir.

Homo sapiens'teki dil içgüdüsünü tasvir ederken milyonlarca yıla yayılan bir evrim işin içine karışır. Bu evrimi anlatmak için, bir başlangıç noktası gerekir ki bizim konumuz açısından bu, (müşterek bilişsel özelliklerinin çoğunun da evvelki bir evrimden kaynaklandığı gayet iyi bilinen) günümüz insanlarına ve maymunlarına ortak atalık eden son ortak atadır. Filogenetik mantığın sağduyusuna şöyle bir dokunup geçen bu açıklamalar neredeyse totolojik görünür. Bununla birlikte, pek az inceleme iri maymunlarla ve onlardan da az sayıdaki inceleme de daha uzak soylarla ilgilenir. Örneğin, soyları en azından otuz milyon yıldan beri iri Afrika maymunlarının soyundan, yani bizim soyumuzdan ayrılmış orangutanlar, sembolik iletişim tarzlarını öğrenme ve onlarda aşama kaydetme yeteneği sağlayan karmaşık bilişsel kapasitelere sahiptir. Bu, zamanda çok gerilere uzanır ve bambaşka bir perspektif sunar.

Bizim soyumuza dönersek insanlar ile şempanzeler ve dolayısıyla da onların son ortak ataları, jestlerden oluşan veya sembolik dilleri öğrenecek bilişsel yeteneklere sahipti; bu yetenekler yakın zamanda gerek saha etolojisi sayesinde gerekse laboratuvarlarda açığa çıkarıldı.

Şempanzelerde nöroanatomi, insandaki dilin bağlı olduğu bölgelerin emsali olan sol tanporal[7] bölgenin sinirsel yapılarını ortaya çıkardı; bu, şempanzelerin -ve diğer iri maymunların- öğrenme deneylerindeki başarısını daha iyi anlamamıza imkân sağladı. Diğer bir deyişle, sembolik iletişim tarzlarının ve dilin kökenleri ve evrimi için elzem bilişsel yeteneklerin temelleri, iri maymunların soyunda çok uzun zamandan beri mevcuttur.

7 Şakak bölgesi. (çev.)

Güncel bilgilerimiz çerçevesinde, iri maymunların ve özel olarak da şempanzelerin, sembolik iletişim tarzlarını öğrenmede ve kullanmada bizimkilerin emsali olan bilişsel kapasitelere sahip olduğu çıkarımında bulunabiliriz. Hatta çeşitli incelemeler göstermektedir ki iki yaşına kadar olan genç iri maymunlar bir dilin temellerini insan yavrusundan daha hızlı öğrenmektedir. Sonra, bu dönemden itibaren büyük farklılıklar belirir: İlk çağlarında pek az ilerleme kaydeden genç iri maymunlar ardından durgunluğa girer ki bu esnada dilde ustalaşma küçük çocuklarda kelimenin tam anlamıyla patlama yapar. Böylesi farklılıklar, iki soyun birbirinden ayrılmasından itibaren iki soy hâlinde karşılıklı evrimlerinden kaynaklanır.

İşte böylece dilin kökenleri meselesini ihata edecek bir referans çerçevesi elde ediyoruz. Filogenetik ilişkilere dayanan ve hiçbir ön varsayım içermeyen -dilin kökenlerine dair incelemelerden bağımsız bir sistematiği olan incelemelerden gelen- yapısal bir yaklaşım söz konusudur. Bu çerçeve, dilin işlevleri ve ona bağlı sinirsel yapılar üstüne mukayeseli incelemelere koyulmayı, "grup-aşırı mukayeseler" denen şeyi yapmayı zorunlu kılar. Ne yazık ki insan soyu bağlamındaki kadar diğer soylar bağlamında da gerek sembolik iletişim tarzları konusundaki gerekse bilişsel kapasiteler konusundaki araştırmalar hâlâ yetersizdir. İri maymunlar hususunda güzel ilerlemeler kaydedildi, ama daha uzak soylar bakımından henüz pek az yol alındı. Orangutanların, iri maymunlarınkiyle aynı bilişsel kapasiteleri sergilemesi olgusu bile tek başına, henüz yüz yüze gelinmemiş daha da eski kökenlere göndermede bulunur; bu da, araştırmaları diğer soylara doğru genişletmeyi zorunlu kılar.

Bu yöntemle, günümüzdeki falan veya filan türün, bizim soyumuzun ya da türümüzün ilkel bir hâlini temsil ettiği -şempanzeler için yapıldığı gibi- postüla alınmaz ve bilgilerimizin büyük yetersizliği açıkça ortaya konur. Böylece, dilin kökenleri meselesine el atmak, bilişsel özellikler ile, onların hâlihazırdaki türler arasında bağlı oldukları yapısal özelliklerin çakışmasını ve dağılımını daha iyi bilmeyi gerektirir. Burada, disiplinler-arası bir bölgede henüz kabataslak kurulmuş, uçsuz bucaksız bir şantiye söz konusudur.

Demek ki iletişim tarzı olarak dilin kökenleri meselesi, henüz aydınlığa kavuşturulmaktan uzaktır. Yöntem konusunda ilerleme kaydedildi ve önerilen çerçeve de bazı perspektifler sunuyor. Ama, farklı soylar hususunda gerçekleştirilen araştırmalara yönelik bir sentezleme çalışması yapma ve onların sonuçlarını bundan böyle iyi tesis edilecek bir filogenetik çerçeveye uygun olarak düzenleme işi hâlâ önümüzde duruyor. Bu, elinizdeki kitabın yazarlarını ve başka uzmanları bir araya getiren disiplinler-arası çalışma grubunun odaklandığı önemli işlerden biridir.

Bundan böyle iri maymunların ve özel olarak da şempanzelerin iletişim kapasiteleri hakkında bildiklerimiz, son ortak atamızın bilişsel kapasitelerine dair bir model kurmaya imkân veriyor; erişilmiş sonuç, henüz mütevazı bir sonuçtur ve bu alandaki araştırma da henüz işin başındadır. Ama, söz konusu sonuç, dilin kökenleri soruşturması konusunda umut vericidir.

4. Dilin evriminin bir taslağı

4.1. Son ortak ata için hangi dil?

Fosilleşmiş falan veya filan tür bakımından dilin kökenleri ve evrimi üstüne incelemelerin çoğunun vardığı hükümler,

paleoantropologların ve prehistorya uzmanlarının bu farklı türler hakkında bildikleri şeylere dair gerçek bir kaygı taşımaksızın geliştirilmiştir. *Homo erectus* atamız, ona atfedilen ya da onda olmadığı öne sürülen melekelerin çokluğu karşısında sessiz kalacaktır. Zaten bu ata için ilk düşünülen isim *Homo alalus* ("sözsüz insan") değil miydi?

Dilin kökenlerini ve evrimini yeniden kurmak üzere elimizde neler mevcuttur? Kökenler konusunda, son ortak atanın, bugün bilinen hâliyle şempanzelerin ve insanların iki soyunda bulunan bütün özelliklere sahip olduğu hipotezini geliştiriyoruz. Bu yapısal yaklaşım yalındır: Bu son ortak atanın Afrika'nın herhangi bir bölgesinde yedi milyon yıl önce ortaya çıkışını önceleyen evrimden başka hiçbir şeyle ilgilenmez.

İri maymunlar ve özel olarak da şempanzeler hakkında yakın zamanda edinilmiş bilgilere göre, son ortak atanın, ona en azından potansiyel olarak sembolik bir iletişim tarzının temellerini atma imkânını sağlayan gelişmiş bilişsel kapasitelere sahip olduğu kabul edilmektedir. Son ortak ata empati kurmaya, sempati duymaya, kötü niyetler beslemeye ve de Jacobson tarafından listelenmiş iletişim işlevlerini -yani, hatırlarsak: referansta bulunma, gayrete getirme, duygu ve heyecan iletme işlevlerini- sağlamaya muktedirdi; ama, poetik, üst-dilsel ya da sevke tâbi [*discursive*] işlevlerden yoksundu. İnsan dilinden uzakta bir durum olmakla birlikte, insan dilinin ondan türediği şeydi ve bu da hiç azımsanacak bir şey değil. Böylece, kökenlerin aşınmış toprağı üstünde ciddi bir ilerleme kaydedildi.

Mantıksal açıdan, bu son ortak atanın, ondan türeyenlerin hepsinde ortak olan bütün özellikleri taşıdığı varsayılır. Olgusal açıdansa, araştırmacıların iri maymunlarda ve özel

olarak da şempanzelerde bulguladığı bütün özellikleri taşıdığı anlamına gelir, zira bu araştırmaların çoğu iri maymunlarla insanlar arasındaki benzerlikleri destekler. Bu kesin tespitte bulunduktan sonra, bizim bilmediğimiz ya da çok az bildiğimiz, muhtelif iri maymun türlerine özgü bilişsel ve iletişimsel kapasitelerin bir evriminin meydana gelişini hiçbir şey engellemez.

Bu aynı zamanda evrim ve yeni özelliklerin ortaya çıkışı hakkında bir açıklamayı akla getirir. İri maymunlarda açığa çıkarılmış olan bilişsel kapasiteler, antropolojik bağlamlarda ve daha net söylenirse laboratuvarlarda açığa çıkarıldı. Şimdilik, bu kapasitelerin doğal ortamında kullanımı konusunda pek az şey biliyoruz, ama söz konusu kapasitelerin iri maymunlarda bulunduğu da aşikâr. Bu bizi, "eksaptasyon"[8] kavramına, yani bir türde bulunan ve görünürde doğal veya eşeysel seçilim etmenleri bakımından hiçbir avantaj ya da dezavantaj sağlamayan özellikler kavramına götürür (bu kavrama ileride, *Homo ergaster* ile birlikte tekrar döneceğiz). O hâlde, son ortak atanın bilişsel kapasiteleri konusunda, onun, günümüzdeki iri maymunlarla kıyaslanabilir bilişsel kapasitelere sahip olduğunu iddia etmek söz konusu değildir; zira iri maymunlar da tekâmül etmiştir (burada, sık sık unutulan apaçık bir gerçek söz konusudur). Son ortak atanın, muhtelif soyların -bu durumda, şempanze soyunun ve

8 Belli bir işlevi yerine getirecek şekilde evrimleşen bir organın, evrim sürecinde çevrenin özelliklerine ve gereklerine bağlı olarak daha başka uyumlayıcı düzenlemelerin ve işlevlerin gelişimine katılması. Örneğin sinir sistemi bağlamında bu, yapılarını ve işlevlerini yeni uyum ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde değiştirebilen, işlevsel açıdan esnek yapıların tercih edilmesi anlamına gelir. Özgün işlevi beslenmeye yardımcı olmaktan ibaret olan dilin, konuşma aracı olarak da iş görmesi buna örnektir. (çev.)

insan soyunun- onlardan evrimleştiği ve ayrımlaştığı bilişsel kapasitelerin daha önce onda bulunduğu ortak bir atalık hâlini temsil ettiğini anlamak gerekir. Laboratuvar çalışmaları, mevcut bilgilerimize göre günümüzdeki iri maymunlarda fiilî hâle gelmiş görünmeyen, oysaki evrimsel tarihimizde bizde fiilî hâle gelmiş olan kapasiteleri gün ışığına çıkardı. Soru artık "insanlar neden konuşuyor?" değildir: "İri maymunlar neden konuşmuyor?"dur.

Filogenetik yaklaşım, paleoantropolojide hâlâ çok revaçta olan biraz naif muhakemelerin -ki bunlar "aşırı iyimserce" [*panglossiens*][9] diye nitelenebilir- hepsini ters yüz eder ve soruları hayli farklı sorar. Bazıları cevapsız kalır, zira son ortak atadan itibaren iri maymunların evrimi konusunda neredeyse hiçbir şey bilmiyoruz. Ama, bizim soyumuz konusunda ulaşılmış sonuçlar daha cesaret vericidir; sürekli kendi soyumuza ait daha fazla sayıda, daha yakın dönemlere ait tam fosil bulunmakta.

4.2. En eski hominidler

Hominid familyasına, yani insanların ve şempanzelerin soyuna ait en eski fosiller Afrika'da bulundu ve altı ilâ yedi milyon yıl öncesinde tarihlendirildi. Bu fosillerden biri *Orrorin tugenesis*'e aittir ve Kenya menşelidir; bir diğeriyse *Sahelanthropus tchadensis*'e veya diğer adıyla Toumai'ye

9 Panglossiens terimi, Voltaire'in *Candide* piyesinde Leibniz'e nazirede bulunduğu "Dr. Pangloss" karakterinin adından gelmektedir. Leibniz Tanrı'nın mümkün dünyalardan en iyisini yarattığını savunmasıyla, Voltaire tarafından iyimserlikte sınır tanımayan bir felsefî pozisyon almakla eleştirilmiştir. Yukarıdaki bağlamda "aşırı iyimserlik"ten kasıt, "milyon yıl" mertebesindeki bir mâzide kalmış olgular hakkında sorular sorarken, bu soruların hepsinin kesin cevaplarına erişilebileceği zannıyla muhakeme eden kimselerin iyimserliğidir. (çev.)

aittir ve Çad'da bulunmuştur. Bunların her ikisi de son ortak ataya yakındır. Paleoantropologlar bu fosillerden hangisinin daha eski döneme ait olduğunu hâlâ soruşturmaktadır: Bunlardan hangisi, insan soyunun varsayılan ilk temsilcisi olacaktır?

Gerilerde kalan bu devir hakkında sadece kafatası anatomisi bazı sınırlı enformasyonlar sunar. *Orrorin* özelinde, onun kafatası hacmini bilmiyoruz ve çene kemiği de arkaik bir morfolojiye aykırı düşer. Toumai'ye gelince, kafatası küçük boydadır ve şekli de günümüzdeki iri maymunlara kıyasla bile hayli arkaiktir; yüzü daha geriye çekiktir, ama damağının derinliği azdır. Her ikisi bakımından da, birtakım belirgin özelliklerine bakıldığında günümüzdeki iri maymunlardan daha az tekâmül etmiş olmaması gereken bilişsel kapasiteleri hakkında pek ilerleme kaydedilemedi. Bu iddia, fosillerden elde edilen verilere dayanmaz; tek bir ortak atadan türeyenlerde teşhis edilen özelliklerin ortak atada da, en azından potansiyel hâlde bulunduğunu varsayan tutumluluk ilkesi [*principe de parcimonie*] referansına dayanır.

Bilişsel ve de eklemli dile bağlı olan konuşmaya ilişkin kapasitelerin edinilmiş oluşuna dair emareler göstermeye elverişli anatomik özellikler nelerdir?

- Beyin ve bilişsel kapasiteler: Beynin boyutu mutlak bir kıstas değildir. Dil için gerekli bilişsel kapasitelerin, 400, 500 veya 600 cm^3'ün üstündeki beyin hacmine bağlı olduğu iddia edilemez (kıyaslama için, ortalama beyin boyutu günümüz insanında 1450 cm^3, şempanzelerde 380 cm^3, gorillerde 500 cm^3'tür). Beyinsel asimetriler ve kafatasının iç duvarları üstünde iz bırakan beyin zarı ağı, sol beyin lobu -tanporal bölgenin bir büyümesiyle birlikte- sağ loba nazaran geliştiği ve de damar ağı bu bölgelerde yoğunluk kazandığı oranda günümüz insanının anatomisine yaklaşılır.

- Kafatası tabanının anatomisi: Üstte yer alan beyinle alttaki konuşma organları arasında çukur bir bölge söz konusudur. Kafatasının altı günümüz insanında bombelidir, iri maymunlarda ise düzdür. Araştırmacılar kafatasının altının bombeli oluşuyla gırtlağın boğazda alçaktaki konumlanışı arasında bir ilişki kurmuşlardır. Bu konumlanış, günümüz insanında ses modülasyonu yeteneğine bağlıdır ve ilk yaşlarda edinilir. Ama, söz konusu ilişki, günümüzdeki hominidlerde ve hominid fosillerinde görülen anatomik farklılaşma karşısında çöker.
- Çehre anatomisi: Günümüz insanında, günümüzdeki iri maymunların çehresiyle karşılaştırdığımızda, çehre kısa ve geniştir; ama bu, dille ilgili olabilecek herhangi bir gözlem verisi değildir. Buna karşılık, damağın derinliği, organ olarak dilin çeşitli hareketlerinde ve sesin modülasyonunda önemli bir rol oynar.
- Başka anatomik unsurlar: Üst göğüs kafesinin sinirsel innervasyonu, konuşmayla ilişkilendirilebilir; bu sinirsel innervasyon, göğüs ve boyun omurlarından çıkan sinirlerin foramina'larının birbirine izafen boyutu aracılığıyla konumlandırılabilir.

4.3. Lucy ve Australopitekuslar üzerine birkaç söz

Paleoantropologların çalışmalarına göre, günümüzden üç ilâ dört milyon yıl önce Lucy'nin ve Australopitekus'ların birbirine izafen beyin büyüklüğü, günümüzdeki şempanzelerden hissedilir derecede daha mühimdi ve birtakım ilişkilendirme alanları[10] daha gelişkindi. Bu hominidlerin yaşam

10 Bu ilişkilendirme alanları hakkında daha geniş bilgi için bkz: http://tr.wikipedia.org/wiki/Serebral_korteks

tarzına dair canlandırmaya göre, çeşitli bitkilerin toprak altındaki yumrularını toplayarak beslendikleri az çok ağaçlık bölgelerde yaşıyorlardı ve bu da değişik âletler (eşeleme çubukları, çekiç ve/veya örs olarak kullanılan taşlar, vb.) kullanmayı gerektiriyordu. Onların sosyoekolojisi, günümüzdeki şempanzelerinkinden olsa olsa biraz daha karmaşık gibi görünmektedir ve yine şempanzelerinkinden daha gelişmiş bir sembolik iletişim tarzına sahip oldukları da kesin değildir.

Australopitekus'ların beyin büyüklüğünün ve korteks anatomisinin nasıl olduğunu kurgulayan bilim adamları bu uğurda çok mesai harcamıştır. Australopitekus'ların şempanzelere nazaran daha açık alanlardaki -ağaçlıklı savanalarda- yaşamı tarzının arz etmesi muhtemel (reel ya da farazî) bütün potansiyel tehlikelerle, aşikâr farklılıklar taşıdığı düşünülmüştür. Bu da, bilhassa şöyle bir modelleme doğurmuştur: Soyumuzun bu yeni ortama uyumı sağlaması/adaptasyonu onları, öbürlerinden farklı olarak iki ayak üstünde hareket etmeye ve özellikle de yırtıcılardan gelen tehdide karşı daha iyi iletişim kurmaya sevk etmiştir. İlk dil "kırıntıları" bu bağlamda ortaya çıkacaktır. Ama, görünürde her yerinden sağduyu akan bu tür bir hipotez, tamamen köhnemiş olan Lamarck'çı evrim geleneğinin peşine takılıp sürüklenmek dışında, hiçbir evrimsel mekanizma temeline dayanmamaktadır.

İki ayak üstünde yürüme, ellerin boşta kalması, âlet kullanma, beynin gelişmesi ve gırtlağın aşağıya inmesi olgularını birbirine bağlayan şu insanlaşma sürecine dair meşhur resim, evrime ilişkin bilinen süreçler bakımından, sayılan bütün özelliklerin ya da işlevlerin kökenleri ve evrimi hakkında hiçbir şey açıklamayan *a posteriori* bir yorumdan ibarettir. Zaman zaman iki ayak üstünde yürüyen, âlet kullanan,

sembolik iletişime kabiliyetli ve de ormanlık alanlarda yaşamaya uyum sağlamış olan günümüzdeki şempanzeler, bizi bu şemaları gözden geçirmek zorunda bırakır. En azından potansiyel açıdan kesinlikle şempanzelerden daha iyi bilişsel kapasiteleri olan, onlardan daha istikrarlı bir şekilde iki ayak üstünde hareket eden, ağaçlık alanlarda yaşayan Australopitekus'lara gelince, onların daha karmaşık iletişim tarzlarının keyfini çıkarmış olduğu kesin değildir.

4.4. *Homo* cinsi etrafında mırıldanmalar

Australopitekus'lar üç ilâ iki buçuk milyon yıl önce, terimin geniş anlamıyla "ortadan kayboldu". Mühim değişimler, onlardan türemiş olanlarda, Paranthropus'larda[11] ve ilk insanlarda -*Homo habilis* ve *Homo rudolfensis*- ortaya çıktı. Onlar da ağaçlık olan, ama bu kez daha açık bölgelerde yaşıyordu. Hepsi de, daha belirgin bir asimetrisi olan (petalia) nispeten daha büyük beyne sahipti. "Dil alanları"nı ihtiva eden sol tanporal bölüm daha gelişmiş gibi görünmektedir. O dönemde, bütün hominidler taş yontuyordu ve bunun için de iyi kalitede ham madde getirmek amacıyla aramaya çıkıyordu ve yontu çalışmalarını organize ediyordu. Avlanma ve iri hayvan leşlerinden kemik iliği elde etme[12] sayesinde yeme rejimlerinde daha fazla ete yer veriyordu. Bazı yazarlar, hominidlerin daha o zamandan ana kampın ortasında barınak inşa ettiğini düşünür. Bu hominidler kendilerine Australopitekus'lardan daha geniş bir faaliyet alanı açıyordu

11 Yaklaşık 1,75 milyon yıl önce Afrika'da yaşayan insana benzer bir hominid. (çev.)

12 Hominidlerin bu beslenme şekline dair paleoantropolojik bulgularla desteklenen bir tasvir için bkz: Derek Bickerton, *Âdem'in Dili*, Boğaziçi Üniv. Yay. (s. 165-168).

ve öyle görünüyor ki daha etkili bir iki ayak üstünde duruş sayesinde daha hareketliydiler ve önlerinde, besin kaynakları bakımından daha geniş bir yelpaze açılmıştı. Her ne kadar onların faaliyetlerine bağlı bilişsel kapasiteleri belirlemek (bu da "bilişsel arkeoloji" diye adlandırılan disiplinin rolüdür) gerekiyorsa da, onların atalarından daha karmaşık ve de özellikle zamanı ve yeri bildirmeye, hem de bazı paleoantropologların savunduğu gibi neredeyse aralarında bir işbölümü varmışçasına çeşitli sorumlulukları bildirmeye imkân veren iletişim vasıtaları kullandığı hipotezi öne sürülebilir.

Mevcut bilgilerimiz ışığında, bu hominidlerin, arkeolojik verilerden hareketle modellenen faaliyetleri ile, o faaliyetlere bağlı olması muhtemel bilişsel kapasiteleri arasında bağıntılar söz konusudur. Bu doğrultuda daha yapılması gereken çok araştırma var, ama burada, gün gibi aşikâr görünen önermeler sebebiyle şimdiye dek pek az tartışmaya açılan nice apaçıklıklar karşısında dikkate değer bir ilerleme söz konusudur; çünkü, bunun varsaydığı bütün *a priori*'lerle birlikte tam anlamıyla "insanlar" söz konusudur. Bu bağıntılar, birtakım faaliyetlerin gerçekten, bizim tanımladığımız hâliyle insan diline bağlı bilişsel kategorileri gerektirip gerektirmediğini belirlemek bakımından, hızla gelişen bir disiplin olan bilişsel arkeoloji tarafından araştırılmaya muhtaçtır.

Homo habilis'e ve *Homo rudolfensis*'e izafe edilen fosillerin *Homo* cinsine aidiyeti, çok ihtilâflı ve itirazlara muhatap bir husustur. Bu fosillerin kâşifleri, benzerleri arasında ki en büyük beyin ölçüsüne -550 ilâ 750 cm^3- sahip oluşları ve bilhassa da kortekslerinin tanporal bölgesinin gelişmişliği itibariyle, haklı olarak onlara ilk insanlar gözüyle bakmıştır. Dahası, beyin zarlarının orta kesimdeki damar ağının daha yoğun olduğu ortaya çıkarılmıştır ki bu da paryetal[13]

13 Paryetal: Kafatası çeperiyle ilgili. (çev.)

ve tanporal bölgelerde beyin faaliyetinin daha yoğun olduğunun emaresidir. Buna bir de, iki ayak üstünde hareket etme, tekâmül etmiş bir el morfolojisi ve taş yontma eklenir. Ama, görünüşe göre onca evrimleşmiş kafataslarını *Homo* cinsine atfeden muhakeme, bir o kadar az temellendirilmişe benzer. Sahiden de, şu meşhur "beyinsel Rubicon"u unutmayalım: "İnsan" beyni hacminin alt sınırını 600 cm^3 olarak, sonra da 700 cm^3 olarak belirleyen ve bu sınırın üstündeki her kafatasını *de facto Homo* cinsine, altında kalan her kafatasını ise Australopitekus'lara atfeden "Rubicon".

Kafatası sığasına ilişkin son derece kullanışlı bu ölçüt, yukarıda tasvir edilen "ilk insan" adaylarına izafe edilen fosillerin kafatası sığasının arz ettiği fazlaca değişkenlik gerekçesiyle, artık savunulamaz; aynı şekilde, Paranthropus'ların ya da gürbüz Australopitekus'ların kafatası sığasının, fosillere ve tahminlere göre 500 cm^3'ten başlayıp 600 cm^3'e kadar çıkması olgusu da onları, kendimizi bu öçütle sınırlandırırsak, *Homo* adayları arasına sokacaktır. Paranthropus'lar zaten, çok kolayca varsayılan bir hayli fazla sayıda sözüm ona "apaçıklığı" sorgulanır kılar. Hatırlayalım ki Australopitekus atalarıyla karşılaştırıldıklarında Paranthropus'lar da kafatası sığalarına dair çok manidar olan mutlak ve izafî bir gelişme, iki ayak üstündeki hareketlerinde ve yine ellerinin anatomisinde bir evrimleşme sergiler ve belki yontma taştan âletler de imal etmişlerdir. Daha da şaşırtıcısı, kafataslarının tabanı hayli çukurdur, çehreleri geriye çekiktir ve damakları derindir; bunlar da, her ne kadar sadece evrimsel bir farklılaşma ("homoplasy"den[14] bahsedilir) söz konusuysa da, Paranthropus'ları sayılan özellikler

14 Bir organizmada veya takson grubunda görülen ortak bir özellik. Bu benzerlik ortak bir atadan kalıtım sonucu değil, paralel veya uyumlu farklılaşmanın bir sonucudur. (çev.)
(Kaynak: http://www.academia.edu/1364751/Molekuler_Biyocografya)

bakımından günümüzdeki insan ile karşılaştırılabilir kılar. Günümüzdeki insanda eklemli dile bağlı olan bu özelliklerin bütünü göz önünde bulundurulursa, bir ilâ iki milyon yıl önce yaşayan Paranthropus'lar, "ilk insanlar" denen *Homo habilis*'ten ve *Homo rudolfensis*'ten daha "evrimleşmiş" görünür. Böyle bir tespit ancak, birkaç sayfa önce andığınız ve bugün artık aşılmış olan insanlaşmaya dair şemayı savunan kimseleri şaşırtır. Burada gözlemlenen, gerçekten de, "mozaik evrim" diye adlandırılan şeyin bir manifestosudur: Organizmaların çeşitli kısımları, farklılaşma, paralellik ve homoplasy hâlleriyle birlikte çok yakın filogenetik soylarda değişik biçimlerde evrimleşir.

O dönemin hominidleri -ki hep Afrika'dadır-, bazı uzmanlara göre, daha açık alanlardaki yaşama uyarlanışlara/adaptasyonlara tekabül eden az çok evrimleşmiş özelliklerin bir mozaiğini sergiler. Şöyle ki "ilk insanlar", kafatası tabanı, çehre ve daha arkaik bir damak anatomisiyle diğer hominidlerden net bir şekilde daha fazla evrimleşmiş bilişsel kapasitelere sahiptir; oysa Paranthropus'larda bunun tersi gözlemlenir. Prehistorik arkeoloji sayesinde bütün bu birbirinin çağdaşı olan hominidlerin faaliyetleri göz önünde bulundurulursa, ataları Australopitekus'lardan ve günümüzdeki iri maymunlardan çok daha karmaşık iletişim tarzlarına sahip oldukları hipotezi öne sürülebilir: Bir yandan, fosillerin anatomisi, daha gelişmiş bilişsel potansiyeller (daha hacimli bir beyin, petalia, beyin korteksinin arka loblarının innervasyonu) açığa vurur ki bu da onların daha çok çeşitli âletler ve bilhassa da yontma taştan âletler üretme maharetinin göstergesidir; diğer yandansa, bu fosiller muhtemelen -eklemli/artiküle olsun olmasın- bir dilin temellerine de işaret etmektedir ki bu konu, bilişsel kapasitelerin modellenmesiyle uğraşan branş olan prehistorik arkeolojinin alanına girer.

4.5. İnsan sözleri

Deyimin tam anlamıyla "hakikî insanlar" çağı, bütün yeni insanların atası olan *Homo ergaster* ile başlar ki bahse konu olan yeni insanlar şunlardır: *Homo erectus*, *Homo heidelbergensis*, *Homo neandertalensis*, *Homo floresiensis*, *Homo sapies*. *Homo ergaster*'den gelen bu alt türler, yaklaşık iki milyon yıl önce Afrika'da ortaya çıkmıştır. Öncelleri ya da çağdaşları olan bütün Afrikalı hominidlerden daha büyük bir cüsseleri vardır. Beyinleri, görece daha, bilhassa da paryetal ve tanporal bölgelerde gelişmiş ilişkilendirme alanlarıyla büyüktür.

İlk *Homo ergaster*'lere dair hayli klasik bu tasvir, *Homo* cinsinin ortaya çıkışında, esasen cüsse büyüklüğünü etkileyen evrimsel bir sıçramayla gerçekleşen ani ve hızlı bir evrimleşme hâlinin söz konusu olduğunu ima eder. Doğurduğu bütün sonuçlarla birlikte cüsse büyüklüğüne bu surette müdahil olan evrimsel bir sıçramayla yeni bir türün veya soyun ortaya çıkmasında şaşırtıcı hiçbir şey yoktur; hatta bu, türleşmenin [*spéciation*] en yaygın kabul gören modellerinden biridir. Ama, bu süreç bir yandan, yine de biraz zaman alır ve diğer yandansa "ara" fosillerin noksanlığı oranında bu değişimler daha keskin gibi görünür. Böyiece örneğin, kısa zaman önce, cüsse büyüklüğü, iki ayak üstünde hareket ve beyin ölçüsü bakımından mozaik bir evrimle, yukarıda andığımız "ilk insanlar" ile *Homo ergaster* arasında kalan ara formlarda fosiller keşfedildi. Bu da, her ne kadar *Homo ergaster* ani bir surette beliriyorsa da, bu durumun kökten yeni kapasitelerin tezahürüne eşlik edecek bir süreksizlik/kesinti olmaksızın gerçekleşmediği olgusunun altını çizer. Diğer bir deyişle, "sıçramalı evrimler"[15] teorisinin, yeniliklerin

15 1972 yılında paleontolog Niles Eldredge ve Stephen Jay Gould tarafından öne sürülmüş olan evrimsel hipotez. Ayrıntılı bilgi için bkz: http://tr.wikipedia.org/wiki/Sıçramalı_evrim

nasıl hasıl olduğunu gerçekten bilmeksizin, "dil aygıtı" gibi yeniliklerin tezahürünü açıklamak için fazlasıyla rahatça kullanılması reddedilir.

Homo ergaster'in durumu, yeni bilişsel kapasitelerin, seçilimden/seleksiyondan kaynaklanmaksızın -bu, "bilişsel eksaptasyon" denen şeydir- nasıl ortaya çıkabileceğinin bir taslağını çizmeye imkân tanır. Böylece, *Homo ergaster*'in -onu, çağdaşı olan hominidlerin cüssesiyle mukayese edilebilir kılan- cüssesinin atalarından net bir şekilde daha önemli olduğu ortaya çıkar ve ortalama beyin ölçüsü de 750 ilâ 900 cm^3 arasında seyreder; ama, buna rağmen, diğer hominidlerden daha "kafalı" değildir: Beyninin cüssesine nispeten ölçüsü artık mühim değildir, sadece kendisi daha büyük olduğu için açıkça daha hacimli bir beyne sahiptir! Doğal seçilim, cüssesinin boyutunu etkilemiştir. *Homo ergaster* bizimkiyle karşılaştırılmaya müsait bir iskelet sistemine sahiptir: Bizimkine yakın bir dik konumda koşabilir, efor sarf ettiğinde üretilen vücut ısısının atılmasını kolaylaştıran bir morfolojiye sahiptir. Ve bedeninin diğer bütün kısımları, bazı oransal farklılıklar ("allometri"ler[16]) varsa da, öncellerininkilerden daha büyüktür. Bu itibarladır ki bahse konu özelliği seçilimden/seleksiyondan kaynaklanmaksızın beyni daha hacimlidir.

Şimdi de beynin farklı kısımlarının birbirine izafen boyutuna, beyin allometrisine gelelim. *Homo ergaster* daha büyük bir beyne sahipti, ama farklı kortikal alanlar aynı orantı içinde büyümemişti: Primer ve sekonder alanları, günümüz iri maymunlarını da kapsamına alan diğer hominidlerinkiyle mukayese edilebilir bir boyutu korumuştur;

16 Büyümeye bağlı olarak vücudun çeşitli kısımları arasındaki oransal değişim. (çev.)

buna karşın, aracı alanlar ve özel olarak da paryetal bölgedeki ilişkilendirme alanları mutlak ve izafî olarak daha büyük bir hâl almıştır. *Homo ergaster*'ler böylece, ancak sonradan geliştirecekleri potansiyel bilişsel kapasitelerle dünyaya gelmiş bir hâlde bulunur.

Gerçekten de, ilk *Homo ergaster*'ler, iki ilâ 1,6 milyon yıl önceki çağdaşlar *Homo habilis* ve *Homo rudolfensis*'inkinden daha karmaşık sosyoekolojik ve kültürel faaliyetleri varmış gibi görünmüyor. Bununla birlikte, ilk *Homo ergaster*'ler açık savanalardaki yaşama daha iyi uyum sağlamışlardı ve dolayısıyla daha fazla yol tepen varlıklardı; bu da, onların, 1,7 milyon yıl önce ve belki daha da önce, Avrupa ile Asya'nın kapısına (en eski sit alanlarından biri olan ve bugün Gürcistan'da bulunan Dmanisi 1,6 milyon yıldan da eski bir tarihe uzanır; bulunan son fosiller, kafatasları bu ilk insanların hepsinin arasındaki bir mozaik evrimi gösterir) dayanmak için Afrika'dan çıkmış ilk hominidler olmasını açıklar. Birçok yazar, Afrika'daki beşiklerinden çıkmaya muktedir olmuş bu insanların bir ön-dile sahip olması gerektiğini varsayar. Gerçekten de bu insanlar, *Homo ergaster*'ler veya diğerleri, ekolojik ortamlarındaki hayvanlarla birlikte göç etmiştir; onlara aslanlar, çitalar, filler, antiloplar, maymunlar, vb., yani katiyen konuşmayan (!) hayvanlar eşlik etmiştir. Dilin ilk formlarına bağlı olmaya elverişli yaşam unsurları, teknik ve kültürel icatlar çerçevesi içinde daha fazla bulunur.

Yaklaşık 1,7 milyon yıl önce önemli değişimler meydana gelir. *Homo ergaster*'ler iki yüzü de ince ince işlenmiş, geometrik ve estetik forma sahip, simetrik âletler icat eder ki bu da onların taş yontma tekniklerini sonuna kadar ilerlettiğinin kanıtıdır. Ateşi barınaklarında kullanmışlar, her boyda av hayvanları avlamışlar ve barınaklar inşa etmişlerdir.

Sosyal organizasyonları tartışmasız, diğer bütün hominidlerinkinden daha karmaşıktır. Avlanma, barınak inşası, çeşit çeşit taşlardan âletler elde etmek için ham madde arayışı, belki de birtakım işlerde uzmanlaşma, çok uzaklardaki canlı alanlarının keşfi... Bunlar, yer, zaman ve eylem hakkında enformasyon aktarımını gerektirir; sadece dilin taşıyabileceği çeşitli sorumluluklar bakımından da belki aynı şey geçerlidir. Bu "eklemli ön-dil"in nasıl bir şey olması gerektiğini tahayyül etmek güçtür. Geriye çekik çehre, derin damak ve göğüs kafesinin üst kısmının innervasyonu, sesleri eklemlemeye ve bu seslerin üretilmesi esnasında solunumu kontrol etmeye imkân sağlar. Ama, her ne kadar kafatası tabanı günümüzdeki insandan çok daha az belirgin görünse de, gırtlağın konumu hakkında hiçbir şey bilinmiyor. Boğazın ve gövdenin üst kısmının bu dönüşümleri/modifikasyonları zorunlulukla dille bağlantılı değildir; daha muhtemelen, dayanıklılığa ve koşuya uyumla/adaptasyonla bağlantılıdır. O hâlde *Homo ergaster*'den *Homo erectus*'a, insanların anatomik ve bilişsel yeteneklerinden itibaren eklemli dilin anatomik ve nörolojik temellerini edinmesi, kelimenin tam anlamıyla, öncelikle boyu ve morfolojiyi etkileyen, organizmaların karmaşık bir evrimine bağlı gibi görünmektedir.

Geriye, beyni, göğüs kafesinin üst kısmını ve boğazı aynı anda etkileyen değişimlerin nasıl ortaya çıkabildiğini ve eklemli bir ön-dilin üretilmesinde etkili olduğunu anlamak kalır. Şimdiye kadar, beyin ya da morfoloji açısından yeni yeteneklerin ortaya çıkmasını mümkün kılan tarzı ifade ettik. Gerçekten de, organizmanın çeşitli kısımları birbirinden az çok bağımsız şekilde evrimleşebilir. Bu, Foxp2 geninin mutasyonunun sonuçlarının keşfedilmesinin bize öğrettiği bir şeydir: Bu genetik anomali, ondan mustarip

olan bireylerde, eklemli dili öğrenmede ve konuşmada yetersizliklere neden olur. Beynin anatomisini, özel olarak da lisan ile ilişkili bölümleri etkilediği gibi çeneyi, organ olarak dili ve boğazı etkiler. Bu gen, açıkçası "dil geni" değildir -çünkü "dil geni" diye bir şey yoktur. Ama, kafatasının morfolojisinin, birey oluş [*ontogenèse*] boyunca açığa çıkan yapısal planları olduğunu ve de o morfolojiye bağlı olan yapının zorlamalarının, bireyde eşzamanlı olarak farklı kısımları etkilediğini gösterir. Kafatasının gelişiminin genetiği, iyi anlaşılmış olmaktan uzaktır, ama Foxp2 geninin mutasyonunun etkileri hakkında bildiklerimiz, kafatası bölgesinin bir kısmındaki bir değişimin/modifikasyonun, diğer kısımlarda da değişimler ürettiğini gösteriyor. Bu sonuçlar ışığında, beynin, kafatası tabanının ve gırtlağın anatomisinin, tek bir gen tarafından etkilenebilmesi olgusu, hepsi de eklemli dil ile irtibatlı olan bu değişik özelliklerin nasıl ortaya çıkabildiğini anlama imkânı sağlar. Bu dönüşümlerin ilk insanlarda neden ve hangi seçilim/seleksiyon baskısı altında ortaya çıktığını bilmiyoruz, ama bunun nasıl olabileceğini biliyoruz.

4.6. Sonuç

Kitabımızın, betimleyici olduğu kadar eleştirel de olan bu ilk bölümü, takip eden iki bölümde açılıp serilecek olan bir konuyla, *Homo erectus*'un ortaya çıkışı konusuyla sona erecek.

Eleştirel bakımdan, insan dilinin kökenleri hakkındaki incelemeler epistemolojik kusurlarla, kendi epistemolojik temellerini kurmak zorunda olan disiplinler-arası bir alanda yararlanılabilecek verilerin noksanlığından çok daha fazlasıyla malûldür.

İlk eleştiri, özel olarak dil ile ilgili melekeleri tasvir etmekle ve bu tasvirden konuyla ilgili görünen çıkarsamalar yapmakla sınırlandırılan "dilin kökenleri meselesi hakkındaki incelemeler"e yöneliktir. Stephen Jay Gould'dan beri -ve milattan önce birinci asırda yaşayan filozof Lukretius'un da ta o zaman öne sürdüğü gibi- yapılar [*structures*] öyle olmaları gerektiği için ortaya çıkmazlar. *Candide*'de Dr. Pangloss şunu iddia eder: "Burnumuz varsa, bu, gözlüğü tutsun diyedir; kanıtı da gözlük takmamızdır." "Pangloss'vârî" diye nitelendirilen bu tür muhakemelerin cazibesine kapılma eğilimi sadece, kendi evrimini düşünmesi söz konusu olunca bütün epistemolojik bilgeliğini kaybeden bir *Homo sapiens*'in kibrine ve üstünlük kompleksine bağlıdır. İşte bu itibarla, bu hipotez tipini akla uygun hâle getirmede, iri maymunlar ve diğer türler konusunda çıkmaza girilir.

Kökenlere ve burada daha sınırlanmış olarak dilin kökenine dair bu denli çetin bir meseleyi ihata etme umudu beslemek için, bizim soyumuza özgü şeyleri daha iyi ortaya çıkarmak üzere diğer türlerin iletişim tarzlarını hesaba katmayı teşvik eden genişletilmiş bir filogenetik çerçevenin içine azimli bir şekilde yerleşmek gerekir. Apaçıklık bakımından önemli olan söz konusu yordam, buna rağmen daima öyle ihmal edilir ki onun meseleye uyarlanması gerektiğini durmadan hatırlatmak elzemdir.

Yine eleştirel yönden, son yirmi yıldan beri hatalı bir bakış olan dereceli evrim kabulüyle birlikte, falan veya filan atasal türün dilin arkaik hâline sahip olduğunu postüla almaktan ibaret olan klasik ve aşılmış bir yaklaşımı hükümsüz ilân ettik. *Homo habilis*'in, *Homo erectus*'un veya diğerlerinin, ön-dillerin çeşitli formlarına sahip bulunması çok akla yatkın ise de, söz konusu formların bizim dilimizden

hangi bakımdan farklılaştığı çoğunlukla kapalı geçilir. Son zamanlarda birçok yazar -ki onların katkılarından kitabımızın ilerleyen kısımlarında bahsedilecek- insan dilinin güncel hâlinin özelliklerini ya da işlevlerini dikkate alan daha incelmiş hipotezler ileri sürdü. *Homo erectus*'taki bir ön-dil formunu anarken bu araştırmacıların hipotezleri için kılavuz alınacak bir başlangıç noktası aradığını ve de aslında, bu fosilleşmiş insanlar için dilin birtakım işlevlerinin hangi itibarla zorunlu olduğuna daha yakından bakmanın geriye kaldığını anlamak gerekir. Bu kez, prehistorik arkeolojiden, bilişsel bir açıdan açıklama talep etmek gerekir ki bu disiplin yeni yeni teşekkül etmeye başlamıştır.

Yine eleştirel yönden, bu hâlin ortaya çıkışını *de facto* "açıklayacak" sihirli bir mutasyonu ("sıçrama"yı) en sıkça zikrederek -dil bakımından- tek bir işlev hâliyle türümüzün karakterize edileceğini postüla alan daha rahatsız edici ve bir hayli yaygın bazı mutlak hipotezleri de hükümsüz kabul ediyoruz. Bu hipotezlere göre, *Homo sapiens*, modern insanın ya da *Homo sapiens sapiens*'in altmış bin yıl önceki ortaya çıkışına tekabül eden sanatın ve sembolik formların doğuşuyla bağlantılı üst bir bilişsel ve sembolik alanda bulunmuştur. Bu hipotezleri savunanlar, Chomsky'nin "gramer aygıtı"nı benimserler. Daha can sıkıcı olanı, Neandertal insanlar gibi, geniş anlamında *Homo erectus*'lardan türeyen diğer insanlar karşısında bazen açığa vurdukları nâdanlık ya da önemsiz görme, insanlaşma süreci konusundaki hatalı klişelerle kol kola giden, evrime ilişkin "gaî/ereksel" [*finaliste*] vizyon kadar dar bir vizyondur.

Foxp2 geninin ve onun dilsel bozukluklar üstündeki etkisinin keşfedilmesi, bir dil geni olması gerektiğini öne sürüyor görünen bu hipotezlerden -ki bunlar açıkça söylenmeyen bir

indirgemecilik ile ilişkilidir- bir açıklama talcp etmekten geri durmamıştır. Aslında, bu keşif bize, organizmanın çeşitli bölgelerinin gelişiminde rol oynayan genlerin, beynin ve gırtlağın bölümlerini etkilediğinin -omurgalıların yapısal planına tekabül eden şeyin- teyidini verir. Bu bir asırdan beri bilinir ve modern genetik bize onun bazı mekanizmalarını sunmaya başlar. Foxp2 geni, hakikî bir evrimsel bakış açısına oturtulması koşuluyla, özellikle ilginçtir.

Betimleyici yönden ise, dilin kökenleri ve evrimi konulu araştırmalarda yol katedebilmek için, antroposantrik, gaî/ereksel ve totolojik birtakım epistemolojik hazır patikalara sapma kolaycılığından kaçınmak; köken soru(n)larını, evrim soru(n)larından ayırmak; filogenetik bir çerçeve sağlamak; söz konusu özelliklerin rastlanma sıklığının bu filogenetik çerçevede yerini belirlemek üzere özellikleri ortaya çıkarmak; bu rastlanma sıklığını, paleoantropoloji ve prehistorya tarafından sunulan karşılıklı bağlamları içinde düzenlenmesi zorunludur. Bu büyük disiplinler-arası teşebbüs daha yeni başlamıştır ve bu kitabın ve de biz yazarlarının hem eleştirel hem de betimleyici bir yordamla çağrıda bulunduğumuz şey de söz konusu teşebbüsün keşfidir.

Seyyah-yazar Bruce Chatwin'in güzel düşüncesiyle bitirelim... Kendi kendine "Büyük bir beyin neye yarar?" diye soran yazarın cevabı şu olmuştur: "Çölde şarkı söyleyerek yürümeye yarar."

II

KÖKEN DİL ARAŞTIRMASI

Bernard Victorri

Bilindiği gibi, söz uçar ve iz bırakmaz. Bu, dilin kökenleriyle ilgilenen dilbilimciler için sorun teşkil etmez: Onlar, günün birinde fosilleşmiş bir Neandertal ya da Cromagnon insanı kafatasının yanı başında onun ölmeden önce telâffuz ettiği son sözleri bulgulamak gibi asla gerçekleşmeyecek bir şeyin umuduyla yaşamaz! Yazı ise kalıcıdır, ama bunun dilbilimcilere hiçbir faydası dokunmaz, zira yazının icadı çok yenidir: Zamansal basamaklarda, Sümer çiviyazısı tabletleri (m.ö. 2800), kaplumbağa kabuğu üstündeki Çin yazıları (m.ö. 1400) ya da Mısır hiyeroglifleri (m.ö. 3200) ve henüz çok kısa bir süre önce -eskiden bu sadece yazıyla yapılabiliyorken günümüzde sözleri sesli olarak muhafaza etmeye ve dünyanın bir ucundan diğerine göndermeye imkân veren- teybin ve onun ardından da dijital ses kaydının icadı sıralanır.

XIX. yüzyılda dilbilimciler çağ itibariyle artık yaşamayan bazı kadim dilleri, onlardan türemiş olan mevcut dilleri analiz ederek yeniden inşa etme imkânı sağlayan bir yöntem geliştirmişti. Fakat son yıllara kadar, bu yöntemin, birkaç on bin yıla, hatta yüz bin yıla ihtiyaç duyulduğu hâlde, altı ilâ sekiz bin yıldan daha öteye gitmeye imkân tanımadığı düşünüldü: Böylece, dilbilimcilerin, mevcut bütün dillerin tek bir köken

dilden türeyip türemediğini söylemeleri imkânsızdı. Paris Dil Cemiyeti, bu meseleye, kendi disiplinleri tarafından bilimsel bir tarzda el atılamayacağını oy birliğiyle düşünüyordu. Bu konudaki spekülasyonların hepsi Cemiyet üyelerince, sonsuz hareket makinesini icat ettiğini ilân eden bir kimseden fizikçilerin kanıt isteyeceği sırada sergileyeceği ciddiye almama veya sinirlenme tavrına benzer bir tepkiyle karşılanıyordu.

Dilbilimcilerin bu geleneksel tutumunu anlamak için Marina Yaguello'nun *Les Fous dıı Langage*[1] başlıklı muhteşem eserini okumak gerekir. Dilin zihnimiz üstündeki büyüleyici etkisi, çok sayıda "düşünür"ü; hayal güçlerini, zekâlarını ve şevklerini dilin kökeni hakkında en saçma sapan tezleri savunmaya hasretmeye sürüklemiştir. Bir kısmına göre köken/ilk dil ya Çince idi, ya İbranice, ya hiyerogliflerin Mısır lisanı, ya Polinezya dili, ya Amerika Kızılderili lisanı ya da Hollandaca veya İsveççe... Diğerlerine göre, kökeni, tarih-öncesi insanın tıslamalarında ve homurdanmalarında, "duyularımızın ateşliliği"nin dışa vurumunda, Ay'ın ya da sayıların sembolizminde aramak gerekirdi.

O hâlde, Meritt Ruhlen'in 1994'te *Dillerin Kökeni*[2] başlıklı kitabı yayımlayarak başardığı iş, geçit vermeyen bir dereye üstüne basılacak ilk kayayı yuvarlamaya benzer. Meşhur araştırmacı Ruhlen, en büyük Kuzey Amerikalı dilbilimcilerden biri olan Joseph Greenberg'in öğrencisidir, yani şu "dil çılgınları"ndan biri değildir. Ruhlen, ona göre elli bin yıl önce atalarımızca konuşulan bir köken/ilk dilin kelime hazinesine [*vocabulaire*] bağlı olan otuz kadar "kök dil" ortaya

1 Adı geçen kitabın Necmettin Kamil Sevil tarafından yapılmış Türkçe çevirisi *Hayali Diller* başlığıyla (Yapı Kredi Yay.) yayımlanmıştır. (çev.)

2 Söz konusu eserin, İsmail Ulutaş tarafından yapılmış Türkçe çevirisi, *Dilin Kökeni: Ana Dilin Evriminin İzinde* başlığıyla yayımlanmıştır (Hece Yay., Ankara: 2006).

koyarak bütün dillerin -onun, "ana" dil dediği- tek bir dilden türediğine kanıt getirme iddiasında bulunur. Bunun henüz sadece bir başlangıç olduğunu belirten Ruhlen şöyle yazar: "Dahası, kökenlerin sayısını, bizim sunduğumuz fragmanın çok ötesine geçen geniş bir dağılımda artırmak kesinlikle mümkün olacaktır. Uzun vadede, mevcut dillerin tek-kökenliliğine tanıklık eden veriler yığınının, artık meseleyi dünyanın bütün dillerinin akraba olup olmadığından çıkarıp bunun dilbilimciler topluluğu tarafından fark edilmesinin niçin bunca zaman gerektirdiği meselesine dönüştürecek kadar icbar edici hâle geleceğinden eminiz."

1. Tarihsel dilbilimin sınırları aşılabilir mi?

Dilbilimciler topluluğu, Ruhlen'in iddia ettiği kadar kireçlenmiş midir? Tarihsel dilbilim, hayli kurumsallaşmış bir bilimsel disiplin olarak, Hint-Avrupa dil ailesinin keşfedilmesiyle ve bilhassa da "ön Hint-Avrupa" dilinin yeniden inşa edilişiyle doğmuştur; bu "ön Hint-Avrupa" dili yaklaşık altı bin yıl önce konuşulmuş olsa gerekir ve özellikle Sanskritçe, Yunanca, Latince ve onun türevlerinin (Fransızca, İspanyolca, İtalyanca, Rumence, vb.), sonra Germen dillerinin (İngilizce, Almanca, Danca) ve de Slav dillerinin (Rusça, Leh dili, Sırpça-Hırvatça, vb.) kendisinden türediği dildir. XX. yüzyıl boyunca çok sayıda dilbilimci tarafından girişilmiş olan dikkate değer bir çalışma, dünyanın her yerinde, Hint-Avrupa dil ailesi türünde dil ailelerini teşhis etmeye imkân sağladı. Bu ailelerden, Afrika'daki Bantu ailesi gibi bazıları yüzlerce dili kapsarken kimileri sadece tek bir dilden oluşur: Meselâ Bask dil ailesi, Hint-Avrupa dillerinin istilâsı esnasında diğer üyelerinin ortadan kalktığı ve tek bir üyesinin ayakta kaldığı bir ailedir. Bütün araştırmacılar tara-

fından tahminen kabul edilen bu dil ailelerinin sayısı birkaç yüz civarındadır. Onlardan her biri, ilke olarak, birkaç bin yıldır var olan ve yaşayan diğer dillerin hepsinin ondan türediği bir ön-dile tekabül eder.

Bu ailelerin büyük çoğunluğu için ön-dilin bir yeniden inşası çalışmasına, ön Hint-Avrupa dili için kullanılan yöntemin aynısıyla girişildi. Her ne kadar ailelere göre katedilen yol eşit olmasa da ve bu yöntemlerin sınırları olsa da (örneğin, mevcut olan yegâne Bask dilinden hareketle bir "ön Bask lisanı" kurmak çok zordur), günümüzde dünyada konuşulan beş-altı bin dilin bir soyağacını oluşturmada ilk aşamanın gerçekleştirilmiş olduğu söylenebilir.

Bazı dilbilimciler daha ileriye gider ve dil ailelerini birbiriyle karşılaştırarak veya onun yerine, bir aileye tekabül eden ön-dil yeniden inşa edilemediğinde bir ailede çok yaygın olan özelliklerden yararlanarak aileleri kendi aralarında gruplandırmaya ve böylece de "ailelerin aileleri"ni yaratmaya teşebbüs etmiştir. Elbette ki bu teşebbüsler çok ihtilâflı şeylerdir: Veriler aslında çok daha cılızdır ve gerekçelendirme de bir o kadar az güçlüdür. Yine de, çok ilginç hipotezler öne sürülmüştür. Birçok çalışma grubu, Hint-Avrupa ailesini kapsayan bir "süper-aile" önerir ve bunu bir grup "nostratik", bir grup da "Avrasyatik" diye adlandırır (bu süper-ailenin tam bileşimi konusunda farklılaşmaları dolayısıyla). Kendi namına Greenberg Afrika dil ailelerini dört süper-aile hâlinde ve Amerikan Kızılderili dillerini de üç süper-aile hâlinde gruplamıştır. Bu hipotezler emin görünüyorsa, bu demektir ki tarihsel dilbilim zamanda altı bin yıl bariyerinin hayli ötesine gidebilir; çünkü, onlardan türemiş bir ön Hint-Avrupa dilinden binlerce yıl önce bir "ön Nostratik" ya da bir "ön Avrasyatik" konuşulmuş olacaktır. Çoğu dilbilimci bu adımı atmaya hazır değildir.

Ruhlen (takip eden sayfalarda açıklayacağımız gibi) onları ürkek bulur ve kitabının büyük bir kısmını bu süper-ailelerin var olduğunu savunmaya adar.

Bu argümanlar her zaman ikna edici değildir; hele hele olasılık hesaplarına[3] başvurduğu zaman. Peki bu, onların temelde haksız olduğu anlamına mı gelir? Görünüşe göre hayır: Bu süper-ailelerin pekâlâ da bir gerçekliğe tekabül ettiğini düşünmek için sebepler vardır. Aslında, on beş yıldan bu yana, bu dilbilimsel tez bir başka disiplin tarafından güçlendirilmiştir: İnsan popülasyonu genetiği. Luigi Cavalli-Sforza ve André Langaney gibi araştırmacılar insan popülasyonları arasındaki uzaklıkları hesaplamıştır. Bu da kendisinden, bu popülasyonların ne zaman ve hangi düzen içinde farklılaştığını çıkarsamaya ve de beş kıtadaki halkların tarihini, yaklaşık yüz bin yıl önce Doğu Afrika'da ya da Ortadoğu'da bir yerlerde yaşamış olan ilk insan popülasyonundan itibaren yeniden inşa etmeye imkân sağlamaktadır. Sonuçlar, bütünlüğü içinde, dillerin süper-aileler hâlinde sınıflandırılmasını ve bilhassa da Greenberg'in Afrika dilleri ve Amerikan Kızılderili dillerine yönelik hipotezini destekler. *A priori* çok uzak olan iki disiplin arasındaki bu yakınlık büyük bir önem taşır. Söz konusu disiplinlerden her birinin belirli konuları ve sınırları vardır, ama onların birbirini tamamlaması, ayrı ayrı her birinin bize sağlayabildiklerinin ötesinde bir ilerleme imkânı doğurabilir. Öyleyse Ruhlen, sağlam bir temel üstünde süper-ailelerin hiç kuşkusuz tesis edilebileceğini düşünmesinde haklıdır. Her ne kadar dillerin ve dil ailelerinin karşılaştırılmasından çıkan hipotezler, zamanda geriye doğru gitmeye çalışıldıkça daha kırılgan hâle geliyorsa da, dilbilim, dillerin tarihini yeniden inşa etmek üzere ona yardım edecek diğer disiplinlerden gelen unsurlar elde etme umudunu taşıyabilir.

3 Kitabın sonundaki "notlar" bölümüne bkz.: 1. not.

2. Ana dil[4]

Bununla birlikte, "dünya dilleri kökleri"nden, ana dilin kalıntılarını yeniden inşa etme teşebbüsünde Ruhlen'i takip etmek gerekir mi? Onun yordamı, fazladan bir aşama daha katetmekten meydana gelir: On iki süper-aile hâlinde tekrar gruplanan bütün dil aileleri. Bu süper-ailelerin büyük bir kısmının kelime hazinesinde benzerlikler bulunursa, bu, mütekabil unsurların, o süper-ailelerin türediği ön-dilden, diğer deyişle ana dilden kaynaklandığı anlamına gelir. Ruhlen, dilsel değişime en dirençli unsurlar olan ("su", "gök", "insan" gibi kelimeler, bedenin uzuvlarının adları, "bir", "iki" gibi sayı adları...) "temel kelime hazinesi" üstüne odaklanarak o tür benzerlikler arar. Elbette ki on iki süper-aileye tekabül eden ön-dillerin kelime hazinesi doğrudan karşılaştırılabilir bir durumda değildir, zira birkaç istisna hariç, o ön-dillerin kelime hazinesinin yeniden inşa edilmiş hâline sahip değiliz. Ruhlen, süper-ailelerin bütününü çok genişçe temsil eden (Bask dili gibi tecrit edilmiş dillere ait) otuz iki "ara" aileden hareket eder.

John Bengtson ile işbirliği içinde yürüttüğü bu çalışma Ruhlen'i kitabında sunduğu otuz kadar dünya dilleri kökü tespit etmeye götürür. Bununla birlikte, Ruhlen'in verileri daha yakından gözlemlendiğinde, septik kalınacak yanlar bulunur. Meselâ, Ruhlen'in otuz iki ailenin on üçünde bulunduğunu öne sürdüğü AQ'WA "su" kökünü ele alalım. Aslında, benzerlikler bazen cılızdır: Fonoloji düzleminde bazı ailelerde sadece, kökensel Q'ya benzeyen tek bir sessiz

4 [*la langue-mère*] Bu terimle, bu bağlamda kastedilen şey, bir insanın ilk öğrendiği dil anlamında ana dil [*la langue maternelle, la langue natale*] değildir; terimi, bütün dillerin "anası" anlamında okumak gerekir. (çev.)

(k, g, q...) bulunur; dahası, anlam konusuna gelince, yararlanılan, bütün bir semantik alandır: "su" yanında, "sıvı", "nemli","damla","yağmur","bulut","nehir","göl","içmek", "emmek", "yıkamak", vb. bulunur. Ayrı ayrı ele alındığında bu değişimlerin her biri makuldür: Bunlar gerek ses gerekse anlam bakımından tamamen klasik evrimleşmelerdir. Ama, büyük bir kısmı itibariyle, basit tesadüflerden kaynaklanan benzerliklerin söz konusu olup olmadığını da insan kendi kendine sorabilir[5].

O hâlde, Ruhlen tarafından sunulan dünya ölçeğinde kökler listesini çok ciddiye almak güçtür. O listeyi ciddiye almayı deneyecek olsak da hâlâ çözülmesi gereken majör bir problem vardır. Aslında, Ruhlen'in bize önerdiği yeni "zamansal ufkun" uzaklığı kabaca hesaplanabilir. Genel olarak, dillerin (Hint-Avrupa ailesi gibi) aileler hâlinde sınıflandırılmasındaki ilk aşamanın, birkaç bin yıl, diyelim ki en fazla on bin yıl önce kullanılmış ön-dillerin mevcudiyetini konumlandırmaya imkân sağladığı kabul edilir. Mantıksal olarak, ikinci aşama, yani süper-ailelerin konumlandırılması aşaması ve de üçüncü aşama, yani Ruhlen'in ana dile varmak üzere bize çağrıda bulunduğu aşama, zamansal açıdan aynı ölçekte bir geriye gidiş sergilediği çıkarımını yapmak gerekir. Bu da, Ruhlen'in dünya çapındaki köklerinin, hepi topu otuz bin yıl geriye uzandığı anlamına gelir. Oysa, insanlığın Afrika beşiğinden çıkıp dünya coğrafyasına dağılmasının çok önce başladığı kesin surette bilinmektedir. Yakınlarda, genç bir Fransız araştırmacı, Cristophe Coupé, insanların Avustralya'da ve Yeni Gine'de -onları Güneydoğu Asya'ya bağlayan adalar için de söz konusu olduğu gibi-

5 Kitabın sonundaki "notlar" bölümüne bkz.: 2. not.

yaşamaya en azından yetmiş bin yıl önce başlamış olması gerektiğini gösterebildi. Demek ki o dünya çapındaki kökleri kırk bin yıl daha yaşlandırmak gerekir, zira süper-aileler hâlinde farklılaşma, insanoğlunun dünyaya yayılmasının ilk zamanlarından itibaren mecburen başlamıştır. Bu da, dilsel evrimin ritmi nazara alındığında, kalkıp da hâlâ bu köklerin izini bulma umudu besleyebilme karşısında, gerçekten de çok uzun bir zaman eder.

3. Darboğaz

Böylece Ruhlen dünyanın bütün dillerinin akraba olduğunu sahiden gösteremedi. Ama bu, onların akraba olmadığı anlamına gelmez. Aslında, şimdi tartışmaya geçeceğimiz gibi insanlaşma süreci, ana dilin bir zamanlar gerçekten mevcut olması gerektiğini düşünmeye sevk eder.

Bugün, insanlaşma sürecinin altı ilâ sekiz milyon yıl sürdüğü ve aşamalı bir şekilde, özellikle de iki temel evre hâlinde (en azından bizim konumuz bağlamında) ilerlediği bilinmektedir: Bir milyondan daha fazla yıl önce *Homo erectus*'un ortaya çıkışı ve birkaç yüz bin yıl önce "modern" *Homo sapiens*'in, yani bizim türümüzün doğuşu. *Homo erectus* tartışmasız bir evrimsel başarı sergiler: Afrika'dan çıkacak ilk hominid olarak bütün Kadim Dünya'yı fethetmiştir ve de kendisinden sonra ateş yakmada, büyük memeli hayvanları avlamada, barınak inşa etmede, vb. ustalaşacak olan "arkaik" (Neandertal insan da dâhil) çeşitli *Homo sapiens* soylarının doğuşuna götüren, bilişsel ve teknik yeteneklerinde sürekli bir gelişim kaydetmiştir. Kökeni Afrika'daki ya da Ortadoğu'daki bu arkaik *Homo sapiens* gruplarından biri olan bizim türümüze gelince, o da vakti gelince, *Homo erectus*'tan türeyen diğer

soyların ayağını kaydırarak bütün gezegene yayılmıştır. Demek ki insanlaşma tarihinde bir "darboğaz" olmuştur: Günümüz insanı bütünüyle, yüz bin ilâ iki yüz bin yıl önce yaşayan küçük bir arkaik *Homo sapiens* grubundan türeyecektir. Elbette ki bu darboğaz hipotezi, üstünde oybirliğine varılmış bir hipotez değildir; ama, konu hakkındaki farklı disiplinlerin, paleoantropolojinin ve özellikle de popülasyon genetiğinin verilerini en iyi açıklayan hipotezdir. Şayet araştırmacılar yanılmıyorsa, bir ana dilin varlığı çok akla yakındır: Yukarıda anılan küçük grubun, insan diline, yani görünüşe göre muhtemelen tek ve aynı dile daha o zamandan sahip olduğu varsayılabilir; çünkü, genetikçilerin kestirimlerine göre grubu meydana getiren bireylerin sayısının birkaç binden fazla olmaması gerekir. O hâlde, dünyanın bütün dilleri *in fine*[6], türümüzün dünyaya yayılması boyunca ondan çeşitlenecekleri ana dilden doğacaktır.

Böylece, her ne kadar onun yeniden inşa edilmesinin bugün imkân dâhilinde olmaması Ruhlen'in hoşuna gitmese de bir ana dil geçmişte mevcuttu.

4. Proto-dil ve dil

Öyleyse, önümüzde duran mesele, bu köken/ilk dilin neden ve nasıl doğduğunu anlama meselesidir. Köken/ilk dilin kendisi de, aynı çeşit bir dilden mi türemişti, yoksa hominidlerin önceki iletişim sisteminde devrim gerçekleştiren hakikî bir "icat" mıydı? Birazdan göreceğimiz gibi, uygun cevap daha ziyade ikincisi olacaktır. Gerçekten de, günümüzde dilin kökeni meselesi konusunda çalışan araştırmacıların çoğu, hominidlerin iletişim sisteminin, her biri nitel bir sıçramaya, ifade tarzlarındaki hakikî bir başkalaşıma [*métamorphose*]

6 (Lat.) sonunda.

tekabül eden iki aşamada geliştiğini düşünme noktasında mutabıktır.

İlk aşama, *Homo erectus* tarafından katedilmiştir (demek ki yaklaşık bir milyon yıl önce) ve onun evrimsel başarısını büyük oranda açıklayacaktır. *Homo erectus* dilbilimci Derek Bickerton'ın "proto-dil"[7] [*proto language*] diye adlandırmayı teklif ettiği başarısız bir çeşit "Tarzanca" konuşmuş olacaktır. Bunun da, bizim yukarıda bahsettiğimiz ön-dillerle bir ilgisi yoktur: İnsanlarca birkaç bin yıl önce konuşulan ve hakikî birer dil olan ön-dillerin aksine, "proto-dil" çok daha ilkel bir sistem olacaktır. Proto-dilin cümleleri, *Arthur yemek muz* ya da *Alfred öldürmek tavşan* türünde belirli bir düzenden yoksun olarak yan yana getirilen bazı kelimelerden oluşacaktır. Özetle, kelime hazinesi daha o zamandan mevcut, ama gramerden yoksun bir hâlde olacaktır. Böylesi bir iletişim sistemi aslında olgusal enformasyon mübadelesi için yeterlidir; bu da, o türe, Afrika'daki beşiğinin dışına yayılması esnasında karşılaşmış olsa gereken çevresel koşullara uyum/adaptasyon imkânı sağlar.

Çok daha yakın olan ikinci aşama (yüz bin yıl mertebesinde) demek ki arkaik Homo sapiens'in ve hatta belki de yalnızca bizim türümüzün ürünü olacaktır (bu konuya ileride yeniden döneceğiz). İkinci aşama, temel bir icattan ibaret

7 Burada Bickerton'ın kullandığı *proto language* terimine yüklediği özel anlam, kitabın önceki başlıkları altında sık sık geçen "ön-dil" ile karışmasın diye "proto-dil" şeklinde çevirmeyi yeğledim. İkisi arasındaki fark, dikkatli okurun gözünden kaçmayacaktır, ama kısaca açıklamak gerekirse: Bilhassa Ruhlen'in kullandığı bağlamda "ön-dil", dünyada konuşulan dilleri önceleyen kadim dilleri kastederken yukarıdaki bağlamda "proto-dil" daha ilkel bir ses sistemini belirtir. Yukarıda yazarın da açıkladığı gibi: "İnsanlarca birkaç bin yıl önce konuşulan ve hakikî birer dil olan ön-dillerin aksine, "proto-dil" çok daha ilkel bir sistem olacaktır." (çev.)

olacaktır: İnsan dillerine bir ifade gücü ve önceki sistemle mukayese kabul etmeyen bir karmaşıklık kazandıran sentaks. İnsan toplumlarında, giderek daha zengin bir kültürel hayatın doğuşuna varan ve nihayetinde türümüzün hayvanlar âlemindeki istisnaî kaderini açıklayan, sosyal bağların ve etkileşim kapasitelerinin eşine rastlanmayan bir derinleşmesine imkân tanıyacak olan da işte bu devrimdir.

Bu iki aşamalı evrim tezine dayanarak Bickerton üç argüman sunar. İlki, özellikle Karayipler'de konuşulan "kreol" dillerinin ortaya çıkışına ilişkindir. Bu dilin oluşumu iki çağda gerçekleşir: Önce, hepsi de muhtelif Afrika dilleri konuşan köleler, efendilerinin dilinin (duruma göre İngilizce, Fransızca veya İspanyolca) kelime hazinesinden hareketle "pidgin"ler oluşturmuştur; pidginler, hakikî birer dil olan kreol hâline dönüşümlerinden önce carî olarak sentaksa sahip değildir ve söz konusu dönüşüm için de en az bir neslin bir pidgini işlemesi gerekmiştir. Bu, proto-dilden dile geçiş bakımından postüla alınan sürece benzer bir süreç olacaktır. Bickerton'ın ikinci argümanı, iri maymunlar (şempanzeler, bonobolar, orangutanlar, goriller) üstündeki araştırmalarla ilintilidir. Onlara bir insan dili öğretmeye yönelik çabalar, yarı-başarıyla sonuçlanmıştır: Azımsanamayacak bir kelime dağarcığı edinmeyi başarmış ve böylece de kendilerini anlatma işini pekâlâ kotarmışlardır; ama, onlar bir sentaks öğrenmeye muktedir değildir. Öyleyse, beşerî iletişim sisteminin evrimindeki ilk aşamanın, yani proto-dilin ötesine geçemezler. Sonuncusu, Bickerton -beşerî dilin evrimindeki iki aşamanın aynısının burada da bulunduğunu varsaydığı- dilin çocuk tarafından edinilmesine dair çalışmaları da kendine dayanak alır.

Ana dil hakkındaki sorumuza dönersek, demek ki onun doğuşunun proto-dilden dile geçişe, yani türümüzün başarısını temin eden ve de iri maymunlar olan kuzenlerimizin erişemediği açıkça görülen, iletişim sistemimizdeki bu devrime tekabül ettiğini düşünmek için bütün gerekçelere sahibiz. Geriye ise, bu devrimin nasıl ve niçin olduğunu, bir başka deyişle proto-dili karmaşıklaşmaya iten etkenin ne olduğunu açıklamak kalır.

5. Dillerimiz niçin böylesine karmaşık?

Dillerimizin karmaşıklığına dair bir fikir vermek için, günlük yaşamda şaşırmadan duyulabilecek biraz uzun, ama görece bayağı şu cümleyi incelemek kâfidir:

Annenin sana daha önce, kumda oynamaya gittiğinde eve girmeden önce ayakkabılarını paspasa silmen gerektiğini birçok kez söylediğini hatırlatırım!

Dillerin, bu cümlede somutlaşan üç temel özelliği şöyle sıralanabilir:

- Yineleme: Bu, dillerin sentaksının, büyük dilbilimci Noam Chomsky tarafından aslî rolü ortaya konmuş olan bir özelliğidir. Yineleme, kendisi de bir diğerinin içine yerleştirilmiş olabilen bir cümleyi, başka bir cümlenin içine (bunu da bir diğerinin içine...) yerleştirmeye imkân tanır. Böylece, yukarıdaki örneğimizde, ayakkabılarını paspasa silmek, iç içe geçmişlik bakımından dördüncü derecede bulunur: Konuşan kişi tarafından (*Hatırlatırım*) alıntılanan bir beyana (*annenin sana söylediğini*) konu olan bir kuralın (*ayakkabılarını paspasa silmen gerektiği*) içine yerleştirilmiştir. Yineleme, dillerimize, hiçbir hayvansal iletişim sisteminin erişemeyeceği bir ifade gücü kazandırır. Bir tek, mantık ve bilgisayar dilleri bu özelliği, onu sistematikleştirerek "kopyalar" (zaten "yineleme" terimi de bu disiplinlerden gelir).

- Zamansallık: Zamansal ilişkilerin ifadesi, dillerde, dikkat çekici surette kolaydır ve etkilidir. Şöyle ki aynı örneğimizde, hatip bir yandan hedeflenen eyleme (ayakkabılarını paspasa silme) odaklanarak, bir mihenk rolü oynayan (bu eylemin bir *öncesi* ve bir *sonrası* vardır) zamansal bir silsileyi (*oyun oynamaya gitmek - ayakkabılarını paspasa silmek - eve girmek*) hiç güçlük çekmeden bildirir. Bu eylemler silsilesinin kendisinin zamanda kesin biçimde sabitlenmiş olmadığını da belirtelim: Bu eylemler silsilesinin falan veya filan anda üretilmesi gerekmez, şartlar bir araya geldiği her seferinde üretilmesi gerekir. Diğer yandansa, aynı cümle, onda zamanın açılıp serilmesine bağlı birtakım özellikleri (*daha önce, birçok kez*: bunlar, dilbilimde "veçhe" [*aspect*] diye adlandırılan şeydir) belirterek bir konuşmayı (*annen sana söyledi*) bu defa geçmişte konumlandırmaya imkân sağlar. Bu sistemin ifade gücü, gerçekten de etkileyicidir. Zaten, bu hususta diller, olayların dinamik açılıp serilişini hesaba katmada çok sıkıntı çeken mantık ve bilgisayar dillerinden çok daha güçlüdür.
- Kiplik/modalite: Diller, hatibe, söylediği şeylerle arasına "mesafe koyma" imkânı verir: Bir önerme, onun doğruluk özelliğinin sorumluluğunu üstlenmeden de beyan edilebilir. Başka şeylerin arkasına saklanılabilir (*Öyle görünüyor ki...*), temkinli kalınabilir (*Sanırım ki...*), arzular/dilekler realiteden ayrılabilir (*Çok isterdim ki...*). Yine, bütün dillerde, kipliklerin sistemi çok zengindir ve çalışmalarını ona adamış semantikçilerin anasından emdiği sütü burnundan getirir; özellikle, bu kiplikleri ifade eden kelimelerin ekseriyesi çokişlevli [*polyvalents*] oldukları için. Sadece tek bir örnek

vermek üzere, "*-mek, -mak gerekmek*" fiili, rasyonel beklenti (*Vaktidir, Jean gelse gerek*), zorunluluk (*İki tek sayının toplamının bir çift sayı olması gerekir*), ahlâksal ya da toplumsal sorunluluk (örnek cümlemizde olduğu gibi: *ayakkabılarını paspasa silmen gerekir*), vb. nice değişik kiplikler ifade etmeye imkân tanır.

Burada sadece çok kısmî bir görünümünü sunduğumuz, dillerin bütün bu sentaktik ve semantik özellikleri, bir açıklamayı hak eder: Söz konusu özellikler neden kendini empoze eder? Atalarımızın, yani arkaik *Homo sapiens*'lerin iletişiminde böylesine karmaşık mekanizmaların gelişmesini, hangi tür mübadeleler gerektirebilmiştir?

Akla hemen geliveren (ve zaten, eskiden çok sık öne sürülmüş olan) cevapların bir bölümü yanlış görünmektedir. Örneğin, atalarımızın bu karmaşıklığa, av gibi kolektif faaliyetlerin organizasyonu için ihtiyaç duyduğu düşünülebilecektir; çünkü, bir yandan da atalarımızın mamut gibi heybetli hayvanlar da dâhil olmak üzere çeşitli hayvanları avlamada usta avcılar olduğu bilinmektedir ve bu durum da, kolayca tahayyül edilebileceği gibi mükemmel bir eşgüdümü icap ettirmiş olsa gerekir. Oysa bugün, kuzenlerimiz şempanzelerin grup hâlinde avlanma maharetine sahip olduğunu biliyoruz: Muhakkak ki kalkıp da fillere saldırmıyorlar; ama kolobus gibi küçük maymunları yakalamak için ağaç gölgelerinde çok iyi organize edilmiş darp şekilleri kullanırlar ve bunu da bizimkine benzer herhangi bir dil geliştirmeye ihtiyaç duymaksızın yaparlar. Üstelik, avlandıkları sırada öyle pek de konuşmaya ihtiyaç duymadıklarını anlaınak için avcıları gözlemlemek kâfidir: Bir proto-dilin onlara haydi haydi yettiği besbellidir!

Yine, atalarımızın usta imalâtçı ve âlet-edevat kullanıcısı oldukları göz önünde bulundurularak, karmaşık bir dilin, bu yeteneklerin kuşaktan kuşağa aktarılması için elzem olduğu hipotezi sık sık öne sürülür. Ama, bu ikinci hipotez, sonuna kadar götürülecek bir incelemeye daha fazla dayanamaz. Etoloji bize, âlet üretiminin insanın tekelinde olmadığını öğretir: İnsandaki proto-dile denk bir dilleri olmadığı hâlde, anne şempanzeler yavrularına teknikler ve benzeri şeyler öğretir. Bizzat insanlarda da bu öğretim türü örnekle olur ve usta zanaatkâr, avcıdan pek fazla da konuşkan değildir!

Böylece, avlanma veya âlet üretme gibi sosyal etkinlikler de proto-dil çerçevesi içinde güçlük çekmeden gelişebilmiştir. Bildiğimiz hâliyle insan dili çok daha yakın zamanlarda ve başka gerekçelerle ortaya çıkmıştır.

6. Jean-Louis Dessalles'in tezi

Jean-Louis Dessalles tarafından savunulan ve kitabımızın bu kısmını takip eden üçüncü kısmında sunulan tez, yukarıda sorduğumuz soruya tamamen makul ve tutarlı bir cevap meydana getirir.

Dessalles, aynı zamanda hem evrenselliğini (bütün insan topluluklarında yekpare biçimde mevcut olması) hem de münhasırlığını (sadece insan türünde var olması) gösterdiği insan iletişiminin iki işlevini öne çıkarır. Dessalles'in "olaysal işlev" [*fonction événementielle*] diye adlandırdığı ilki, bize ilgiye değer gelen her enformasyonu hemcinslerimizin dikkatine sunmaya [*signaler*] can atmamızdan meydana gelir. İkincisi, "argümantasyon işlevi", bu şekilde aktarılan enformasyonların güvenilirliğini ve tutarlılığını tartışmaktan meydana gelir. Dessalles, Darwin'ci bir çerçeve içinde *a priori* paradoksal olan ortaya çıkışlarına dair akla uygun bir

açıklama da sunar: Genetik açıdan rakibimiz olanları, sosyal hiyerarşide yükselmek amacıyla enforme ederiz. Argümantasyonu, yani yalancıları tespit etmenin ve dinleyicileri inandırmanın muhteşem tekniğini zorunlu kılan da, bu etkinliğin sosyal yaşamda önemi giderek artan rolüdür.

Bu iki işlevin tarihsel süreçte ortaya çıkışı, hominidlerin iletişim sisteminin yukarıda sunduğumuz iki gelişim aşamasında kolayca konumlandırılabilir. Olaysal işlev, *Homo erectus*'ta tezahür edecek ve de proto-dilin doğuşuna, giderek istikrar kazanmasına ve zenginleşmesine götürecektir. Gerçekten de, daha önce gördüğümüz gibi, bu proto-dilin olgusal enformasyon aktarmaya -bilhassa da bu enformasyon muhatapların doğrudan pragmatik çıkarlarına dair konularla ilgiliyse- özgü olması gerekir. Argümantasyon işlevi ise, arkaik *Homo sapiens*'te tezahür edecek ve proto-dilden dile geçişin muharriki [*moteur*] olacaktır: En küçük bir argümantasyon çabası sahiden de, basit bir enforme etme çabasından çok daha sofistike araçlar gerektirecektir. Bilhassa da yineleme ve kiplik elzemdir; çünkü, her argümantasyona yönelik konuşmanın, şu jenerik ifade örneğinin de gösterdiği gibi, karşı çıkılan iddiaları "şart kipi"ne dönüştürebilmesi gereklidir:

Senin iddia ettiğin, benimse kuşkulu olduğum P eğer doğruysa, o durumda Q da doğru olacaktır; oysa, öyle olmadığı herkesin malûmudur.

Dessalles'in önermeleri, argümantasyon işlevinin ortaya çıkışını ve de insanın muhakeme ve mantık kullanımına yönelik becerilerinin gelişimini aynı zamanda açıklayacak kadar caziptir. Hiç kuşkusuz, burada, insanın çevresine hâkim olma tarzında aslî bir rol oynayan, insanın bilişsel bir kapasitesi söz konusudur. Asıl anlamıyla bilimler ve teknolojik uygulamaları çok yeniyse de, onların, çevrenin

gözlemlenmesi ve o gözlemlerin en nitelikli olanlarını seçmek üzere refleksiyonda bulunma yönündeki yoğun ve sistematik bir etkinlik tarafından öncelendiği ve hazırlandığı açıktır: Çok erken dönemlerde başlamış olsa gereken bu bilgi birikimi, sadece bireysel muhakeme pratiğini değil, aynı zamanda ve de özellikle refleksiyonlarını mübadele etme ve bilgilerini aktarma kapasitesi gerektirir.

Bununla birlikte, ben burada, proto-dilden dile geçiş hususunda bambaşka bir senaryo önereceğim. Bu alternatifi savunmaktaki maksadım, senaryolardan birinin öbüründen daha iyi olduğuna ikna etmek de değildir; sadece, hipotezler alanını genişletmektir.

7. Öyküleme işlevi

Dilin olaysal ve argümantasyon işlevlerinden başka bir işlevi daha vardır ki insan iletişiminin aynı zamanda hem evrensel hem de kendine özgü bir işlevidir: *Öyküleme* [*narrative*] işlevi. Öyküleme gerçekten de, avcı-toplayıcı toplumlardan tutunuz da teknolojik açıdan en ileri toplumlara varıncaya kadar bilinen bütün beşerî cemiyetlerde dilin en önemli kullanımlarından biridir.

Bir öykü anlatmak çoğunlukla, başka bir mekânsal-zamansal çerçeveye geçmek için mevcut durumdan sıyrılmak ve dinleyiciler karşısında -anlatıcının tamamen hâkim olduğu ve bu sahne üstünde art arda gelen olaylar dinamizminin hizmetine koşulan bir zamansal akışı ihtiyaçlara göre az veya çok hızlıca açıp sererek- kurulan bir tür "sözel sahne" üstünde (ki bu sahnenin kendisi de başlı başına, bir aktörü veya bir olayörgüsünü takip etmek için gerekirse dünyanın öbür ucuna kadar yer değiştirebilir), o mekânsal-zamansal çerçevede reel ya da hayalî kişilikler ortaya çıkarmak, onları

yaşatmak, eyleme geçirmek, düşündürmek ve konuşturmaktır. Kısacası, öyküleme işlevinin, bu uygulamaya şaşırtıcı biçimde zaten uyum sağlamış olduğunu açığa vuran dillerimizin bütün karmaşıklığının kullanımını kesin surette gerektirdiği anlaşılmaktadır.

Öyküleme işlevinin son derece geniş bir kullanım yelpazesine yayıldığını belirtmek gerekir. Öncelikle, öyküleme işlevi elbette, mevcut duruma doğrudan bağlı olmayan bir olay hakkında (o olay geçmişte ve/veya başka bir mekânsal çerçevede yer aldığından) enformasyon verme söz konusu olur olmaz olgusal enformasyon aktarmaya yarar. Bu bakımdan, Dessalles'in de dikkat çektiği gibi, olaysal işlevle belirli bir iç içe geçmişlik sergiler. Ama, bunun ötesinde, öyküleme işlevinin başka kullanımları vardır: Çocuklara yönelik masallardan ve türeyiş efsanelerinden tutunuz da düşsel anlatılara ve bilim-kurgu romanlara varıncaya kadar öyküleme bambaşka bir anlamda "enforme eder": Zihinleri, hayâl güçlerini kullanacak, zaman ve mekân bakımından uzaktaki bireylerin yaşamlarına dalacak, hemcinslerinin duygu derinliklerini ve zenginliklerini sezecek, onların eylemlerinin arkasındaki itilimleri ve saikleri çözecek, niçin birtakım davranışların hayranlık verici diye değerlendirildiğini ve diğer bazılarınınsa genel bir kınamaya yol açtığını anlayacak surette biçimlendirerek enforme eder... Kısacası, öyküleme, bütün toplumları karakterize eden kültürel dünyanın tesisinde ve sürekli yenilenmesinde temel bir rol oynamıştır ve daima oynayacaktır. Sadece hoşa gitmeye tahsis edilmiş anekdotik bir etkinlikten ibaret olmayan öyküler anlatmak, her şeyden önce ortak kültürel değerlerin paylaşılmasına dayanmaları itibariyle toplumların yapılanmasının canevini oluşturur.

Öyküleme bilhassa da, önemli sayıda sosyal antropoloji uzmanının ve de bu hususu ısrarla vurgulamış ilk uzman olan René Girard'ın dikkat çektiği gibi, bütün toplumlarda sosyal davranışları düzenleyen yasaların tesis edilmesinin odağında yer alır. Burada bizi ilgilendirecek olan şey, öyküleme işlevinin bu kullanımıdır, zira dilin kökeni senaryomuzda başrolü oynar.

Bir toplumun üyesi olmak, çoğunlukla hiçbir ihtiyat kaydı bırakmaksızın, sosyal grubun kökenini anlatan ve aynı zamanda o gruba aidiyetin alâmetifarikası olan davranışları tanımlayan öyküleri benimsemektir. Bütün mitoslar ve dinler, yasakları, onları açıkça ihlâl eden kutsal kişilikler (atalar ya da tanrılar) sahneleyen anlatılar üstünde temellendirir. Pratik bakımdan bütün kültürlerde, erkek kardeşini katledenler, onun yerini almak amacıyla babasını öldüren oğullar, çocuklarını yiyen babalar hakkındaki korkunç eylemler anlatılır. Bu "olumsuz örnekleme"nin paradoksal karakterinin altı sık sık çizilmiştir: Bu fiilleri işleyen kişilikler, bugün o suçları işleyecek olan kimselere bütün grup üyelerince yapılacağı gibi, rezil ilân edilmek ve reddedilmek yerine, grubu birleştiren bağların kurucuları olarak yüceltilmiş ve kutsanmıştır.

Bu fenomeni açıklamak üzere Girard "şamar oğlanı" teorisini geliştirir. Bu öykülerin kahramanları, bu fiilleri işledikleri için veyahut daha açıkçası o suçu işlemekten dolayı grup üyelerince mahkûm edildikleri için onların ataları tarafından öldürülmüş, gerçekten var olmuş atalar olacaktır. Onlar tanrılık seviyesine çıkarılacaktır, çünkü şamar oğlanları olarak, kriz hâlindeki kabilenin, onu bir tek kendi üzerlerine uygulanan şiddete yönelterek ve de aynı zamanda kabahatli davranışı nihaî olarak yasaklama mecburiyeti

üzerinde -onların feda edilmesi pahasına- bir konsensus sağlayarak yeniden kaynaşmasına imkân sağlamışlardır.

Bizim burada sunacağımız tez, azıcık farklı ve bir bakıma da mitosun daha dilsel okunuşuna tekabül ediyor: Krizleri çözmeye (çok gayriiradî şekilde) yaptıkları katkı, onların şamar oğlanları olarak yaşamış hâlleri değildir; o krizlerin yeniden çıkmasından sakınacakların, daha sonraları, onların fiillerini zikretmeleridir.

8. Sosyal düzen mekanizmaları

İster hayvanlar arasındaki ister insanlar arasındaki olsun her sosyal organizasyon, bir grubun bireyleri tarafından, kısa vâdede onların bireysel çıkarlarına ters düşebilen, ama grubun hayatiyeti açısıdan ölüm-kalım meselesi olan birtakım davranış kurallarına sıkı sıkıya riayet edilmesini gerektirir. Hayvanlar âleminde, hayvan etolojisinin kurucusu olan Konrad Lorenz'in daha önce çok iyi göstermiş olduğu gibi, türün hayatta kalması bakımından tehlikeli olan davranışlar, "içgüdüsel" denen mekanizmalarla baskılanır. Özel olarak, sosyal memeli hayvanlarda saldırgan davranışları kontrol eden, beynin en ilkel katmanlarında derinlerde yer alan bu mekanizmalardır: Yine de sık görülen grup içi kavgalar asla yenilen tarafın öldürülmesiyle sonuçlanmaz veyahut bu çok nadiren olur. İyi anlayalım: Burada, grubun sosyal organizasyonunu doğrudan tehdit eden, yalnızca *aynı grubun içindeki* "kâtiller"in davranışlarıyla ilgili gözlemler söz konusudur. Buna karşılık, gruplar arası çatışmalarda, bu baskılanışlar artık geçerli değildir: Öyle ki primatolog Jane Goodall saha çalışmalarında, şempanze grupları arasında sistematik katliamlar doğuran hakikî "savaşlar" gözlemlemiştir.

Beşerî yasakların hayli açık bir şekilde bu içgüdüsel baskılamaları kapsadığını gözlemlemek ilginçtir: Örneğin, bütün kültürlerde, aynı kabilenin üyeleri arasında ve ondan da önce aynı aile içinde cana kıyma yasağı vardır. Kabile dışına yönelik saldırganlıklarsa aynı statüde değildir ve hatta açık açık teşvik bile edilebilir.

İnsan ile diğer sosyal memeliler arasındaki büyük farklılık şudur: İnsanda sosyal kontrol biyolojik düzeyde gerçekleşmez, sosyokültürel düzeyde gerçekleşir. Yasaklar, söz yoluyla ve sosyal grubun baskısıyla ve de yasaklar biyolojik olarak [otomatikman -çev.] bloke edilmiş olmadığı için insana empoze edilir; bu, kültürel olarak yasaklanan ve cezalandırılan o tür fiiller işlemeye muktedir oluşumuz (ki maalesef örnekleri az değildir) dolayısıyla böyledir.

Bu farklılık, hominidlerin biyolojik evrimi çerçevesi içinde açıklanabilir. İnsanlaşma, beynin dikkat çekici bir gelişimiyle karakterize olan bir süreçtir; bilhassa da, evrimsel açıdan bakıldığında en yeni olan kısmının, yani neokorteks'in gelişmesi. Bu bölgeler, memelilerde içgüdüsel tepkilerden sorumlu olan, alt-kortikal ve daha "arkaik" merkezleri kontrol eder. Demek ki hominidlerin bilişsel kapasitelerinin artışı, yerleri daha uyumlanabilir ve daha "düşünceye dayalı" davranışlarla ikame edilen içgüdüsel davranışlara giderek daha fazla hâkim olmaya sevk eder. Bir başka deyişle, bireysel zekânın gelişimi, *in fine*, (grup içindeki saldırganlığı kontrol eden içgüdüler gibi, türün devamlılığı için hayatî olduklarından) en sağlamca yerleşmiş olanları da dâhil içgüdüsel tepkilerin kaybıyla orantılı gerçekleşmiştir.

O hâlde, hominidlerin evriminin bir noktasında, içgüdüsel tepkilerin zayıflamasının, yıkıcı sosyal düzensizlik sonucu doğurduğu bir evre olduğu düşünülebilir ki o evrede henüz,

günümüzde onun "panzehiri"ni oluşturan toplum kuralları yürürlükte değildi. Mantıken, bu evre, *Homo erectus*'un, beyninin ve bilişsel kapasitelerinin dikkat çekici artışının eşlik ettiği evrimsel başarısından sonra gelse gerekir. Öyleyse, bu kriz dönemine maruz kalan, arkaik *Homo sapiens* olacaktır.

La Politique du Chimpanzé başlıklı [şempanzenin politikası] kitabında primatolog Frans de Waal, liderlik kavgalarının, şempanzelerin sosyal organizasyonunun tesisinde ve istikrarındaki önemini göstermiştir. Çok düzenli olarak, dominant erkek şempanzeler grupta üstünlük için birbirleriyle karşılaşır ve kendilerine grubun kalan kısmından en fazla sayıda müttefik kazanmaya çalışır; kurulan ittifakların boyutu ve niteliği, hasmı karşısında sağladığı üstünlüğün kaynağı olan fiziksel gücüyle orantılıdır. Rakipler arasındaki fiziksel kavgalar sınırlıdır ve özellikle tesis edilen yeni güç ilişkisinin grubun bireylerinin gözleri önünde onaylanmasına hizmet eder. Hominidlerin sosyal organizasyonunun da benzer süreçlerle çekip çevrildiğini kafamızda canlandırmamız makûl olur. Ama, içgüdüsel kontrol mekanizmalarına daha az tâbi olan arkaik *Homo sapiens* gruplarında senaryo başka bir seyir izleyebilir. Bu tip bir çatışmanın iki tarafının, hasmını şaşırtarak ve en etkili silahlarıyla öldürmeyi tasarlamaya kâfi zekâsı vardır. Onlardan her biri, hasmı üstünde, böyle bir niyet beslediği izlenimini -bu tehlikeyi savuşturmak üzere hasmını harekete geçmeye sevk etmek için- uyandırabilir. Bunlar, büyük bilişsel kapasiteler ve zayıf içgüdüsel baskılanmalar taşıyan hayvanlara atfetmekte haklı olacağımız zekice davranışlardır. Bütün grubu ilgilendiren şunu da belirtelim: Grubun üyelerinin çoğu, ittifak ilişkileriyle rakip taraflardan birine bağlıdır ki bu da, kavgada bir tarafın öldürülmesi hâlinde müttefikler arasında da ölümcül bir kavganın patlak

vermesi riskine gebedir. Böylece, bu tip durumlar, kontrol edilemeyen ve grubun hayatta kalması bakımından yıkıcı bir şiddeti tetikleyerek majör bir kriz doğurabilir.

9. İlk dilin ortaya çıkış senaryosu

Öyleyse, sosyal organizasyonu bozacak periyodik krizlerden kaçınmak için atalarımızın grup içinde daha önce görülmemiş bir ifade tarzı icat ettiği varsayılabilir: Öyküleme. Benzerlerinin tekrar ortaya çıkmasını engellemeyi, geçmişte cereyan etmiş krizleri sözle anlatarak başarmışlardır. İnsan dili bu süreç boyunca giderek gelişen bir şekilde işlenmiş olacaktır ve onun ilk kullanımı da bütün insan gruplarının sosyal organizasyonunu çekip çeviren kurucu yasaları tesis etmeye yönelik olacaktır.

Bu tür bir sürecin nasıl vuku bulduğuna dair somut bir tablo çizebilmek üzere nasıl başlamış olabileceğini hayal etmeyi deneyelim. Öncelikle, bu krizlerin, hasımlarını (babalarını veya kardeşlerini veya en azından mensup olduğu grup üyeleri arasından bir yakınını) öldürmeye dönük nefretleri ile, zekâlarından destek alarak her şeye rağmen bunu yapma arzuları arasında parçalanan bu dramların rakip taraflarında iç çatışmalar doğursa gerekir. Ve de grubun bütün üyeleri farklı derecelerde aynı çatışmayı hissedebilir. Onlar arasında birçoğunun eski krizleri ve onların arkasından gelmiş yıkımları hatırladığı da varsayılabilir. Bu bireylerden biri o sırada söz konusu geçmişi sesle ve jestlerle anlatma mahareti sergilerse, o durumda grubun dikkatini çekmek ve kaçınılmaz felâketi önlemek üzere bir şansı olabilir. O hâlde, hasımlar arasındaki yeni bir çarpışmanın ardından kritik bir anda grubun yaşlı bir üyesinin bu kolektif hatırlama girişimine koyulduğunu hayal edelim.

Varsayalım ki o esnada, acemi anlatıcımız, geçmişteki o krizin faillerinden birini anlatmak istediğini bazı mimetik/taklitsel süreçlerden yararlanarak dinleyenlerine kavratmayı başarmış olsun: Söz gelimi o kişinin fiziksel özelliklerinden birini, avlamayı sevdiği hayvanlardan birini, onun favori narasını, vb. taklit ederek. Bu tür bir anlatımın başarısı, bütün grup üstünde çok güçlü bir izlenim uyandırmaya elverişlidir: İlk kez, artık yaşamayan bir grup üyesinin imgesi onların gözünde canlanır ve hepsi de aynı şeyin diğerlerinin de gözünde canlandığını anlar. Bireysel belleklerde yaşayan bir şey kolektif bir dikkate konu olur, hepsinin zihnini derinden etkileyen, özneler-arası ve "sihirli" bir mevcudiyet kazanır. Anlatıcı o sırada, etkisi altına aldığı ve tamamen yeni bir tecrübe deneyimini kolektif olarak yaşadıklarının farkındaki grubun önünde, artık yaşamayan kişileri âdeta yeniden canlandırarak, proto-anlatısında iyi kötü bir yol katedebilir. Bu kolektif bilinç, grubun kaynaşmasını pekiştirir ve gruba yeni bir güç katar. Önceden olmuş şeyleri öykülemek, bu gibi olayların tekrar vuku bulma riskini, kaçınılması gereken şeyleri ifade etmenin bir yolu hâline gelir. Demek ki grubun bu baskısı, hasımların da bu anlatımdan sarsıldığı ve de onları paramparça eden iç çatışmanın grubun kendisinin edip bulduğu bir şey olduğunu artık bilmezlikten gelemeyecekleri ölçüde onları bütünleşmeye götürebilir.

Elbette ki böyle bir işin başarı şansı zayıftır. Ama, nadiren başarılı olduğunu varsaysak bile, o durumların grubun hayatta kalma şansı üzerinde doğrudan etkisi olur. O hâlde, bu kültürel yenilik, onu tatbik eden gruplara avantaj sağlayacağı için -tıpkı bir birey için avantajlı olan bir genetik özelliğin bir toplulukta hızlıca yaygınlaşmasındaki gibi- yaygınlaşabilecektir. Bu tespiti yaparken, Jean-Louis Dessalles

tarafından Darwin'ci seçilim hususunda ipliği pazara çıkarılmış yanılgıya düşmediğimizi de belirtelim. Sahiden de, burada *genetik* değil, *kültürel*, yani türlerin evrim mekanizmalarının karakteristik bireysel seçilim avantajının baskılarına tâbi olmayan bir süreç söz konusudur.

Bu süreçte önemli bir aşamanın, öyküleme davranışını ritüelleştirmeden meydana gelmesi mümkündür: Bir krizin patlak vermesini beklemek yerine, atalara ilişkin bu sahneleri ve yasak konusu fiilleri anlatmak amacıyla düzenli gösteriler organize etmek gerçekten de daha etkilidir. Ve anlatısal teknikler de sosyal davranışın bütün bu evrimi boyunca gelişme kaydetmiş, giderek daha konvansiyonel bir hâle dönüşerek incelik kazanmış ve karmaşıklaşmış olabilir. İnsan dilini karakterize eden bütün bu sentaktik ve semantik özelliklerle donanmış ana dil, bu sürecin sonucu olacaktır.

10. *Homo sapiens "narrans"*

Yukarıda taslağını çizdiğimiz senaryo, insanlaşma tarihinin son evresi hakkında bildiklerimizle bağdaşır. Sahiden de, daha önce söylediğimiz gibi, bütün Kadim Dünya'da çeşitli arkaik *Homo sapiens* gruplarına varacak şekilde lokal olarak evrimleşmiş olan, *Homo erectus*'tan türeyenlerin sonradan (son neandertaller bakımından bir otuz bin yıl kadar önce) pratik bakımdan tamamen ortadan kalkmıştır. Afrika'daki ya da Ortadoğu'daki bu gruplardan tek biri, bilinen başarısıyla, bizim türümüzü doğurarak farklı bir akıbet sergiler. Yazarların çoğu, diğer arkaik *Homo sapiens*'lerin ve bilhassa da neandertallerin ortadan kalkışının, tam bir muamma oluşturduğunu dile getirme noktasında mutabıktır. Bilişsel planda bunca donanımlı hominidlerin (Neandertal insan bile bizimkinden biraz daha büyük bir beyin boyutuna

sahipti), her çeşit değişime uyum sağlamada zaten yeterince hazır oluşları ölçüsünde, çevresel koşulların (meselâ, iklim şartları veya bizim türümüzle rekabet) daha çetin bir hâl aldığını farz etsek bile gelişimini sürdürmeye muktedir olamayışı sahiden de şaşırtıcıdır: Ateş yakmak, silahlar ve çok çeşitli (bizim atalarımızınkiler kadar etkili) âletler üretmek, grupça avlanmaya dayalı çok çeşitli beslenme, balık avlama ve bitkisel besin toplayıcılığı, kötü hava şartlarına ve dışarıdan gelecek saldırılara karşı tam bir koruma sağlayan barınak inşa etme, vb. O hâlde arkaik *Homo sapiens*'lerin yok oluşunu açıklayabilecek iç nedenler üstüne eğilmek gerekir. Burada savunduğumuz tez, yani bir sosyal düzen kaybı fenomeni tezi, bu hominidlerin tam da bireysel zekâ artışı nedeniyle çöküşlerini açıklama avantajına sahiptir.

Böylece, bir tek bizim türümüz, türün devamı için zararlı davranışları yasaklamak üzere geçmişteki krizleri anlatmaya imkân vererek Merlin Donald'ın "mitsel kültür alanı" diye adlandırdığı ve bizi "diğerleri gibi olmayan" bir tür kılan yeni bir evrim alanına yönelten, hayvanlar âleminde rastlanmayan baştan aşağıya sosyal bir organizasyonun yaratılmasıyla sonuçlanmış olan bu yeni iletişim işlevinin doğuşu sayesinde bu akıbetten paçasını kurtarmış olacaktır. Gerçekten de, içinde yaşadığımız sembolik-kültürel dünyanın gelişimine imkân veren dilin ortaya çıkışı insana, hayvanlar âleminde işgal edeceği ayrıcalıklı yeri sağlayarak evrimin yapısını ve ritmini değiştirmiştir. Türümüzün, organize edici merkezin, biyolojik olandan sosyal ve sembolik olana doğru yer değiştirdiği farklı bir evrimsel mantık hattına geçmek üzere neo-Darwin'ci evrimin tanımladığı baskılardan büyük oranda yakasını kurtarma imkânı olmuştur. O hâlde türümüzü *Homo sapiens narrans* diye adlandırmak

gerekecektir; çünkü, türümüzü, onu önceleyen diğer *Homo sapiens* türlerinden ayıracak olan şey zekâsı değildir: İnsan gruplarının -İnsanlık için kurucu ve yeni bir "bilgelik" kaynağı olan- kendi tarihlerini anlatma kapasitesidir.

Bu tez elbette birçok yönüyle son derece spekülatiftir. Ama, dilin kökenine dair mevcut bütün teorilerin kısmeti budur. Jean-Louis Dessalles'in takip eden bölümde sunduğu senaryo gibi diğer senaryolar da bir o kadar makuldür. İkimizin tezlerinin birtakım unsurları da zaten çelişik olmaktan çok birbirini tamamlayıcıdır. Doğrudan kanıtların elimizde mevcut olmaması itibariyle, yapılabilecek tek şey, tutarlılığı çok çeşitli disiplinlerce (dilbilim, paleoantropoloji, genetik, nöropsikoloji, hayvan etolojisi, sosyal antropoloji) üretilen bilgilere dayanan ve de temel ilgisi insan ile dil hakkındaki değişik kavrayışlar arasında karşılaştırmalar yapma imkânı sağlama olan hipotetik teoriler kurmaktan ibaret olabilir. Biz her hâlükârda senaryomuzu bu zihniyet içinde sunduk.

III

DİL ETOLOJİSİ

Jean-Louis Dessalles

Başka bir gezegenden gelen bir davranış uzmanının, bir etoloğun dünyamızı ziyaret ettiğini ve insan türünün davranışlarını tasvir etmeye karar verdiğini hayal etmeyi denersek, onun ilk tasvir edeceği şey hiç kuşkusuz dilsel davranışlarımız olacaktır. Yeryüzündeki canlılar âleminde bir tek beşerî varlık türdeşleriyle sürekli yenilenen mesajları mübadele etmekten meydana gelen bu şaşırtıcı faaliyete hatırı sayılır bir vakit ayırır. Bizim [hayalî -çev.] etoloğumuz, uyku dışında kalan zamanımızın beşte birini işgal eden bu davranışımızın türümüzde nasıl ortaya çıkabildiğini ve diğer türlerde buna yaklaşan davranışlar olsa bile, niçin bire bir muadili bulunmadığını anlamak isteyecektir. Kendisi bir insan olmadığından, dilin kökeni meselesini gölgeleme ihtimali olan hayli fazla sayıdaki önyargıdan masun olacaktır. Asrımızın şu başlangıç yıllarında bilim insanları meselenin ortaya konmaya lâyık, ama aynı zamanda apaçıklıktan uzak olduğu kanısındadır. Dilin varlık sebebini anlamak, bizi, türümüz hakkında büsbütün yeni bir bakışa bile götürebilir.

1. Dilin iki işlevi

Beşerî varlığın dili hangi amaçla kullandığını anlamak söz konusu olduğunda, bunun makul yollarından biri, insanları

konuştukları esnada gözlemlenmektir. Aşağıdaki kısaltılmış ve biraz da sadeleştirilmiş konuşma, üç arkadaş (Nr, Nd ve J) arasında geçen ve Nr'nin Hawai gezisindeki bir izlenimini anlattığı ses kaydından alınmıştır:

Nr – *Bir arboretum'a gittik, gerçekten de etkileyici ağaçlar vardı, dalları göğe doğru yükseliyordu.*

J – *Ha evet o bana bunu anlattı. Şeyler değil... Seni ilgilendirecek bak iyi dinle.*

Nr – *Dur dur! Sonra yerde, çıkmış dallardan düşen zımbırtılar vardı. [...] Sonra da sahiden çok çok büyük ağaçlar vardı. Bazen de öyle bir ağaç görüyorsun ki resmen içine girebilirsin. Bir labirent gibi [...]*

Nd – *Vietnam'dayken onlardan böyle bir iki tane vardı, gerçekten de çok çok büyük, ama onların sahiden de çok çok kocaman kökleri vardı. Besbelli ki birçok türü var.*

Nr – *Evet, çünkü sanırım onlar...*

Nd – *Onların bir yerden bir yere gittiği kanısındasın.*

Nr – *Evet. Çünkü zannederim ki o ağaçlar Hawai'ye doğu Asya'dan getirilmiş. Ama, bu sahiden de sanki seni yiyecekmiş gibi bir ağaç. Görüyorsun, bu çok... gerçekten de çok çok güzel. Bu, gerçekten de benim hiç görmediğim en güzel doğa.*

Nr Hawai'deki arboretum gezisinden besbelli ki çok etkilenmiş ve o ortamdan arkadaşlarını haberdar etmekten kendini alamıyor. Bireylerin, mutadın dışına çıkan olaylar naklettiği bu karşılıklı konuşma formu yaygındır. Benim yukarıda alıntıladığım doğaçlama [*spontané*] sohbetlerde, karşılıklı konuşmaların yarıdan çoğu bu türde olur ve başka kültürlerde de -elde veriler olduğunda- böyle olduğu doğrulanabilir.

Neden böyle davranıyoruz? Aşina olduğumuz şeylere kıyasla değişiklik gösteren olaylara, neden sistematik olarak hemcinslerimizin dikkatini çekmenin [*signaler*] peşindeyiz?

Cevap vermeye çalışmadan önce, türümüzün bireylerinin gelişimlerinin çok erken dönemlerinde ortaya çıkan bir davranışın söz konusu olduğunu belirtelim. Dokuz ilâ on ikinci ayında bebekler beklenmedik bir uyarıcıya [*stimulus*] maruz kaldığında ona -örneğin beşiklerinin öbür ucunda asılı hâlde sallanan bir maskot oyuncağa- etrafındaki yetişkinlerin dikkatini çekmek üzere sistematik olarak iletişim kurmaya başlar. Öyle görünmektedir ki bu tür bir davranış sergileyen tek tür bizimki. Meselâ şempanzeler, özellikle çok meraklıdır ve dolayısıyla da onlara yeni gelen şeylere dikkatleri yöneldiği hâlde maruz kaldıkları uyarıcıya hemcinslerinin etkin bir şekilde dikkatini çekmeye [*signaler*] kalkışmazlar veya bunu çok nadiren yaparlar. İnsan dilinin, hayvanların çeşitli iletişim biçimlerinden eğer onun vesilesiyle farklılaştığı bir yönü varsa, o pekâlâ, olağandan sapmış fenomenlere -yukarıda sunulan alıntıdaki çok kocaman kökleri olan ağaçlar gibi- işaret etmek üzere yararlandığımız kullanılışından kaynaklanan yönüdür.

Dil vasıtasıyla sadece bize olağandan sapmış gelen olaylar değil, aynı zamanda karşılıklı konuşan tarafların üstünde duygusal bir etki yaratan olaylar da yine sistematik olarak iletilir: Tanınmış ve sevilen bir sinema oyuncusunun ölümü gibi. Öyleyse dil, kitabımızın önceki kısmında, Bernard Victorri tarafından altı çizilen öyküleme işlevini kapsayan *olaysal* [*événementielle*] bir işlev içerir.

Bu olaysal işlevin yanında dil başka bir rol daha oynar: Argümantasyon yapmamıza imkân verir. Şu örnek, demiryolu çalışanlarının grevde olduğu bir gün, iki arkadaş arasında geçen bir diyalogdur:

D – *Demek sen de gelebildin ha?*

G – *B hattında hiçbir sıkıntı yoktu.*

D – *Ama dün televizyonda hiçbir trenin işlemeyeceği söylendi.*

G – *Kuzey garı ötesine hiçbir tren... Bu taraftaysa trenler normal işliyor.*

D, G'nin, B hattının güney kesiminde oturduğunu bilmektedir ve o hatta da grev olduğunu zannederek G'nin normal şekilde trenle gelebilmiş oluşuna şaşırır. Ne D ne de G olağan dışı bir olaya işaret etmeye çalışır. D'nin ilk beyanına bakıldığında, G'den, söz konusu beyanın dışa vurduğu olguyu öğrenmeye yönelik değildir!

İşte bu *argümantasyon* işlevi doğaçlama konuşmaların diğer bir ana direğini meydana getirir. Söz konusu işlev, yukarıdaki alıntıda da olduğu gibi, önceki bilgiler ile mevcut durumlar arasındaki yahut da bireylerin bir vaziyetten memnun olmadıkları ve onu değiştirmenin yollarını tartıştıkları sık rastlanan hâllerde görüldüğü gibi, mevcut durumlar ile arzular/istekler arasındaki bir bağdaşmazlık olarak saptanan meselelerin tartışılmasında ortaya çıkar.

Olaysal kip bakımından söz konusu olduğu gibi, argümantasyon kipindeki konuşmalar da belirli bir kültüre özgü bir fenomen veya tarz değildir. İçinde, spontane konuşmanın (ki bu, bireylerin çoğu tarafından günün birçok saati boyunca yapılan bir şeydir) esasen bu iki temel işleve (olaysal işlev ile argümantasyon işlevine) adanmadığı bir kültüre rastlamıyoruz. İçinde, beklenmedik olanın, normalden sapmış olanın ilgi uyandırmadığı bir kültüre rastlamıyoruz. Bireylerin, şaşkınlıklarını, anlaşmazlıklarını, sıkıntılarını, tartışma yoluyla irticalen ele almadığı bir kültüre de rastlamıyoruz. Şu da muhakkaktır ki kültürler, ifade formları yoluyla birbirlerinden dikkat çekici bir şekilde farklılaşır: Meselâ bazı kültürlerde uzlaşmazlık doğrudan doğruya dile getirilmez; dolambaçlı

yollar izlemek gerekir. Ama bu, dünyanın farklı yerlerinde aynı kalıyor görünen doğaçlama argümantasyonu yönlendiren mekanizmalarda hiçbir değişiklik yaratmaz.

İşte şimdi, açıklanması gereken iki fenomen var karşımızda: İnsanlar beklenmedik veya duygusal olayları neden birbirine iletir? Ve neden argümantasyon yapar? Bu sorular, onlara geçmişte verilebilmiş cevaplar kadar apaçık bir yapıda değildir. Zira, insanlar bu davranışlarda irticalen bulunuyorsa da, onları sergileyen tek türün neden biz olduğumuz hususu hâlâ açıklanmaya muhtaç bir hususdur. Yeni olanı işaret etmek, bir yaş öncesi bebeklerde görülen sistematik bir reflekstir; oysa, gereken bilişsel kapasitelere bol bol sahip olan diğer primatlar, meraklarını iletişim fiiline dökme becerisinden çoğunlukla yoksundur.

Dilin mevcudiyeti meselesini, doğa bilimleri çerçevesi içine yerleştirdiğimizdeyse, gizem azalır. Türümüzde dilin mevcudiyetini açıklamak için, Darwin'ci mantık içinde kalarak, sözün atalarımıza ne gibi bir fayda sağlamış olabileceğini açıklamak gerekir: "Bizim atalarımız olma"ya ne faydası olduğunu açıklamak. Daha fazla ya da daha iyi konuşmak, neden bazı bireylere, sözü daha kıt türdeşlerinden daha fazla ardıl bırakma imkânı sağlamıştır? Ve de bu, neden sadece bizim türümüzde olmuştur? Daha açık bir deyişle, atalarımızın, hemcinslerinin dikkatini kimi tipteki olaylara çekmekten veya onlarla argümantasyon yapmaktan elde ettiği avantaj ne olabilir?

2. Dil: Evrimsel bir anomali

Yirminci asırda zımnen/örtük olarak kabul edilen hipotezler, dili sıkı sıkıya faydacı bir açıdan ele almıştır: Dil, mevcudiyetini, bireylerin mübadele edilen enformasyonlardan

elde etmiş olmaları muhtemel avantajlara borçlu olsa gerekir. Görünüşe göre en basit/yalın hipotez, bu avantajları kolektif düzeye yerleştirir: Dil, türe sağladığı fayda bakımından doğal seçilimde kayırılmış bir özelliktir. Bununla birlikte, bu şartlar içinde, aynı akıl yürütme şeklinin niçin diğer türlere uygulanmadığı anlaşılmaz; dolayısıyla da meselâ şempanzelerin faydalı enformasyonları neden mübadele etmediği anlaşılmaz. Hipotezi korumak için, bir de, dilin -bazı yazarlara göre yeterli zekâ düzeyi gerektiren ve diğer bazılarına göreyse kavramlar oluşturabilme kapasitesi veya başkalarının düşündüğü, bildiği yahut da onlara kasten öyle enformasyonlar sunacak şekilde bilmezden geldiği şeyleri tasarlayabilme kapasitesi gerektiren- erişilmesi güç bir yeti olduğunu farz etmek gerekir.

Maalesef bu "ortak fayda" senaryosunun temelini meydana getiren akıl yürütme tarzı hatalıdır. Senaryonun bazı öğeleri her ne kadar sağduyuya uygun gelse de, onları bir bütün hâlinde destekleyen mantık eksik bir mantıktır. Ona sahip olan türe faydalı bir davranışın, bu nedenle seçilimde ayakta kalacağı fikri ne yazık ki çok yaygın olan Darwin'ci mekanizmalar konusundaki bir yanlış anlamadan kaynaklanır. Böylece, "doğal seçilimin 'türün muhafazası'nı sağladığı veya ona 'diğer türlerle savaşımını' kazanma imkânı sağladığı gözüyle bakılan davranışlar üretmesi" diye anlaşılabilir veya okunabilir. Oysaki bir davranışın, bir türün çevresel başarısı üzerinde olumlu veya olumsuz etkileri olması, o davranışın doğal seçilimde ayakta kalması üzerinde hiçbir rol oynamaz. Şayet öyle bir şey varsa da "çevresel başarı" denen şey, insanların hepsinin enformasyon mübadele etmesi itibariyle, bizim için pek de önemli değildir: Zira, dilin varlığının gerekçelendirilmesine hizmet edemez.

Müellifinin kendi kavrayışındaki hâliyle olduğu kadar modern versiyonuyla da Darwin'in teorisi, daha üstün bir yeniden üretim [kopyalama] oranına yol açan kalıtsal özelliklerin seçilmiş olacağı *türün içindeki* ayrımlaşmalı [*différentielle*] yenidcn üretimlere [kopyalamalara] dayanır. Başka bir deyişle, dil yetisinin türümüzdeki mevcudiyetini açıklamak için, konuşan bireylerin, aynı türün konuşamayacak üyelerinden daha fazla çoğalması beklenıtisinde olan mantığı aydınlığa kavuşturmamız gerekir. Zurıanın zırt dediği yer de burasıdır: Potansiyel olarak, diğer bireylere faydalı olan enformasyonlar vermek, konuşana hangi bakımdan bir avantaj sağlar?

Meselenin boyutunu iyi anlamak üzere, yaklaşık iki yüz bin yıl önce yaşamış iki dişi insanımsı olarak Eve ile Lea'yı hayal edelim. Eve sahip olduğu enformasyonları kendiliğinden Lea'ya verme alışkanlığına sahip olsun. Lea da Eve'yi dinlemekle yetinsin ve kendi bildiklerini kendine saklasın. Şimdi, ketum Lea'dan değil de kendiliğinden iletişim davranışına sahip olan Eve'den türediğimizi açıklamak söz konusudur. Mantık, çevresinden toplamda daha fazla enformasyon edinen Lea'dan türemiş olmamız beklentisi uyandıracaktır. Faydalı enformasyonlar iletmekten oluşan davranış şekli, Darwin'ci ilkelere ters düşer görünmektedir: O davranışa sahip olmayanın çoğalmasına yarar. Bu mantık, diğer primat türlerinde bireylerin neden hemcinslerine faydalı enformasyonlar vermekle zaman geçirmediğini berrak bir şekilde açıklar. Aynı mantık, insan dilini biyolojik bir "anomali" kılar. Yakın zamanlara kadar inanıldığının aksine, apaçıklıktan uzak olan dilsel davranışımız, çözülmesi söz konusu olan bilimsel bir muamma teşkil eder.

3. Al-ver hipotezi

Eve ile Lea paradoksunu çözmek için doğal bir yol mevcuttur: Eve'nin sadece ona karşılık verenlerle konuştuğunu farz etmek kâfidir. Böylece, Eve, Lea yerine, toplayabildiği enformasyonları ona geri bildirim olarak verme alışkanlığı olan Teya'ya yönelmeyi tercih edecektir. Bundan sonuç olarak, birbirlerinden topladıkları enformasyonlar hesaba katıldığında, kazanan tarafın iletişime geçenler, yani Eve ile Teya olduğu, kaybeden tarafınsa Lea (ve onun gibiler) olduğu bir sistem çıkar.

Bu mübadele senaryosu, insan iletişiminin çoğu kez bir etkileşim biçimi almasında, apaçık bir teyidini bulur. Arboretum konusundaki sohbette, Nr Hawai'de ilk kez deneyimlediklerini anlatmakta ve ardından Nd de Vietnam'dayken deneyimlediklerinden bahsederek ona karşılık vermektedir. İkinci alıntımızda ise, D ile G sırayla birbirlerine, B hattındaki trenlerin seyrüseferi hakkında topladıkları enformasyonları aktarmaktadır. Bu mübadeleler, insanın dilsel etkileşiminin yaygın şekilde methedilen bir özelliği olan "işbirliğine dayanma"sının altını kuvvetle çizer.

Dilin, bizim evrimsel soyumuzda (ve sadece bizim soyumuzda) işbirliğine dayalı bir fenomen olarak ortaya çıkabildiği fikri, hayli kolayca açıklanabilir. İşbirliğinin etkin olması için, etkileşim hâlindeki bireylerin, kimin işbirliği kurduğunu ve kiminse faydalı bir iletişimin getirilerini kasten paylaşmadığını aklının bir köşesine yazıp sonra hatırlayabilmek için gereken bilişsel kapasitelere sahip olması gerekir. Herhangi bir sebeple, atalarımız, onlara iletişim partnerlerini etkili bir şekilde seçme imkânı sağlayan bir zekâ veya ayırt etme eşiğine erişen tek tür olacaktır.

Bizim *Ecole Nationale Supérieur des Télécommunications*'da yaptığımız simülasyonlar gibi bilgisayar simülasyonları, işbirliği mekanizmalarını aydınlatmaya ve onun hangi koşullarda mümkün olduğunu göstermeye olanak sağlar. Bu tür simülasyonlar, "genetik algoritmalar" diye anılan teknikten faydalanır.

Tek işlevleri iletişimde bulunmak ve üremek [kendini kopyalamak] olan yüz kadar çok basit sanal elemanı olan bir popülasyon hayal edelim. Üreme [kendini kopyalama] bu durumda, onu üreten iki elemandan (dişi ve erkek), onların karakteristik özelliklerini rastlantısal olarak alan yeni bir eleman üretiminden ibaret olacaktır. Doğada olduğu gibi bilgisayar simülasyonundaki elemanlar da bir "genom" -bu durumda ikili sayı sistemindeki bir zincir- tarafından kontrol edilir ve yine doğadaki gibi çocuğun genomu ana-babasının genomları arasından melezlenmeyle üretilir. Bu tip bir simülasyona "doğal seçilim"i dâhil etmek için, ana-baba elemanları, diğerlerinden daha başarılı olanlar arasından tercihli olarak seçmek kâfidir. Bizim ilgilendiğimiz senaryoda, ana-baba olarak seçilmeye imkân sağlayan "başarı", toplanabilen enformasyon sayısıyla ölçülür.

İşbirliğine yönük iletişimi incelemek için, elemanlar şu iletişimsel davranışla donatılır: A elemanı B elemanını, ister rastlantısal olarak isterse bu mümkün olduğunda, kendisine geçmişte en iyi enformasyonları sunmuş olan elemanı bulmayı deneyerek seçer: A, B'ye bir enformasyon iletir ve B de ona karşılık verir. A'nın B'ye verdiği enformasyonun kalitesinin, onun genlerinden biri olan ve değişik değerler alabilen g_1 tarafından kontrol edildiği varsayılır. En basit durumda, g_1 1 (birey iletişim kuruyor) ya da 0 değerini (birey susuyor) alır. Aynı şekilde, B'nin işbirliksel karşılığı ikinci bir gen, g_2

tarafından kontrol edilir. Kesinlikle her birey iki genden birinin bir örneklemini taşır, ama bir tek, onun rolüne tekabül eden (konuşan mı karşılık veren mi olduğu rolü) gen etkileşim anında yoklanır. Simülasyon çalıştırılınca, g_1 ve g_2 geninin popülasyondaki ortalama değerlerinin evriminin nesiller boyunca evrimi gözlemlenir.

Bu tür bir simülasyon öğrettiği şeyler ve hatta sürprizler bakımından zengindir. İnsanın ilk aklına gelen sezginin tersine, işbirliği sadece, şu üç parametreye bağlı olan durumlarda mümkündür: Bir enformasyon toplama yoluyla sağlanan kazanç, bir enformasyonu iletmeye bağlı olan maliyet, iyi işbirliği edenlerin seçilmesinin etkililiği. İşbirliğinin var olması ve istikrarlı biçimde sürmesi için, faydanın maliyete oranla yüksek olması ve iletişim partnerinin seçilmesinin etkili olması gerekir. Şayet öyle olmazsa, işbirliği istikrarsız bir hâl sergiler. Bunun sebeplerini anlamaya çalışalım. B rolünü oynayan bir elemanın işbirliğinde bir yüksek düzey, g_2'nin popülasyondaki ortalama değeri düşükse, kârlıdır. Böylece, eleman konuşanların dikkatini çeler ve onların öncelikli partneri olmaktan fayda sağlar. Demek ki evrim, g_2'nin ortalama değerini artış yönünde sevk eder. Bununla bağıntılı olarak, g_1'in ortalama değeri de aynı oranda artar, çünkü geri bildirim bakımından iyi bir işbirliği umulabildiğinde, konuşmak kârlıdır. Ama, g_2 popülasyonda yüksek değer ortalamalarına ulaştığı zaman, işbirliği kârlı olmaktan çıkar: İşbirliği yapmak pahalıya patlar ve de işbirliği yapan eleman, çok sayıda başka bireyle rekabet hâlinde oldığundan, ona rastlayacak konuşan bireyler tarafından öncelikli sırdaş olarak seçilme şansı azalır. A konuşan bireyi tarafından naifçe verilen enformasyonu, ona geri bildirim olarak hemen hemen hiçbir şey vermeden cebe indirmekten oluşan hilekârlık

stratejisi, B rolünü oynayan elemanlar için en iyi strateji hâline gelir. O sırada, g_1'in ortalama değerinin peşinden geldiği g_2'nin ortalama değerinin nesiller silsilesinde çöküş yaşadığı gözlemlenir; çünkü enformasyon geri bildirimin-de bulunmayan bireylere yönelik iletişim eylemi kârsız olur. Böylece, sistem bir işbirliği hâlinde asla kalıcı bir şekilde durmaksızın o denli bocalar ki başlangıç durumuna yeniden varılır.

Bundan, insan dilinin evrimiyle ilgili hangi çıkarımlar yapılabilir? Dilin bir işbirliğine dayanabilmesi için şu üç koşulun yerine gelmesi gerekir:

- İlk olarak, iletişim, iletişim kurma yanlısı olan kişiye fayda sağlamalıdır.
- İkinci olarak, enformasyonların iletilmesi, konuşan kişi için düşük maliyetli bir davranış olmalıdır.
- Üçüncü olarak, bireyler yalnızca aynı fayda düzeyinde enformasyon veren kendine benzer muhataplarla iletişimde bulunmakla kendini güvenceye almalıdır.

Bu koşullar ne ölçüde sağlanır?

En apaçık biçimde sağlanan koşul ikincisidir. Konuşmak, çok maliyetli görünmez. Muhakkak ki insan konuştuğu sırada, daha faydalı olan hiçbir şey yapmaz, ama karşılıklı konuşma hayli az enerji gerektiren ve kendini bu uğraşıya veren kimseleri doğrudan riske atmayan bir etkinlik olarak kalır. Diğer bir yandan, başkasının söz edimlerinden sağlanan kazanın her zaman yüksek düzeyde bir kazanım da değildir. Hawai'de veya Vietnam'da kocaman kökleri olan ağaçlar bulunduğunu bilmek, ilk alıntımızda bu konuda söyleşen kimselerin hayat standardını öyle aman aman değiştirmeyecektir. Faydasının, orada söylenen şeylerden ziyade etkileşimin ta

kendisinde yattığı sohbetler hepimizin malûmudur. Dilin, hayatlarımızdaki derin etkisini inkâr etmek söz konusu değildir. Toplumda yaşamak için bilmeniz gerekenlerin özü, bize gündelik hayattaki sözlerle sunulmuştur. İşaret dillerinin icadının onlara normal bir sosyal hayat geliştirme imkânı sunmasına dek, sağır-dilsizler her çağda marjinalize edilmiş ve zekâ açıdan geri muamelesine maruz bırakılmıştır. Ne var ki çevremizdeki kimselerle yaptığımız nice sayıda söyleşiyi süsleyen ve de çoğu kez zaten apaçık olan şeyleri saptamakla sınırlı kalan havadan sudan değerlendirmeler, enformasyonun bir değiş-tokuş değeri taşıması gereken bir işbirliksel mübadele sistemine zor girer. Dil eğer özü itibariyle enformasyonel bir kaide üstüne yaslanıyorsa, faydasız lakırdılar için bunca zaman harcanması şaşırtıcıdır.

Enformasyon içeriklerinin mübadele edildiğine dair bir "al-ver" hipoteziyle ilgili en ciddi itiraz, yukarıda belirtilen üçüncü koşulun yerine getirilmekten uzak olmasına dayanır. Mübadele senaryosunda, yalnızca bize aynı kalitede enformasyonlarla geri bildirimde bulunacağını bildiğimiz, güvenilir kişilerle konuşmaya çok özen göstermemiz gerekir; ve bilhassa da, söyleyeceğimiz şeyleri başka kimselerin de dinlemesi söz konusu bile olamaz, zira enformasyonumuz değerliyse onu karşılıksız vermekten mutlaka kaçınmak gerekir. Oysa, olgular böyle bir şemanın tersi bir seyir izler: Karşılıklı konuşma etkinliği boyunca, fesat bir tavır takınmaktan uzak olan bireyler, onları dinlemek isteyen herkese seve seve hitap eder. Kaliteli malûmat sahibi ender konuşkan kişiler arayan dinleyiciler bulmanın bekleneceği bir yerde, daha ziyade, onları duymaya hazır bir kitle arayan az çok düşük çeneli hayli fazla sayıda birey hazır bekler. Boşboğazlıklara meraklı kulakları bertaraf etmeye özen

gösterilecek iki yönlü etkileşimler bekleneceği bir yerde, -Batı kültüründe ölçülen ortalamanın iki ilâ üçte kaldığı- birçok muhatap bulan söz almalar gözlemlenir. Arboretum hakkında alıntıladığımız söyleşi aslında beş muhatap içeriyordu ve demiryolu grevine dair ikinci konuşmada da bir üçüncü kişi hazır bulunuyordu. İnsan iletişimi, kimin kime bir enformasyon borçlu olduğunun hesabının günbegün tutulmasına titizlik gösterilen sıkı bir "al-ver" işine sahiden benzemez.

Yalan ihtimali hesaba katılırsa iş daha da karmaşıklaşır. Dil gezgin bir satıcı olsaydı, sırf uydurma enformasyonlar vermek güzel bir strateji olurdu. Bir alış-veriş sistemi, satılan malların kalitesi üstünde bir kontrol mekanizması olmasa, nasıl ayakta kalabilir? İşte, karşılıklı konuşan kişilerin işini nazik bir şekilde karmaşıklaştıran ve neticede bütünlüğünde o sistemi mayınlı bir alan kılan budur. Buna rağmen, dil dimdik ayaktadır ve türümüz ona tereddütsüz dört elle sarılır.

Birkaç yıldan beri, iletişim etolojisi konulu yeni teoriler, türümüzde dilsel davranışın mevcudiyetini gayet iyi açıklayabilecek bambaşka bir mekanizmayı bize sezindiriyor. Bu mekanizmanın ışığında, dilin türün iyiliğine yönelik olduğu senaryolar ya da alış-veriş işbirliği üstünde temellenen dil senaryoları, fikrî tasavvurlar [*images idéales*] gibi, açıklayıcı modeller olmaktan ziyade kolektif insan çalışmasından edindiğimiz fikirler gibi görünmektedir.

4. Yedikardeş kuşunun politikası

Dil muammasının çözümü, bize beklenmedik bir kaynaktan gelebilir: Yedikardeş adıyla anılan küçük bir çöl kuşu. Bu kuş çok sayıda şaşırtıcı özellikler sergiler. Grup hâlinde yaşarlar ve her gruptaki erişkinler kolektif biçimde yavruları

besler, yırtıcılardan gelecek tehditler için gözcülük eder ve bazen de bir araya toplanıp kalabalık sayılarıyla bir yırtıcıyı korkutarak savuşturur. Yedikardeş kuşlarının asıl ilginç yanı, bu güzel davranışları gerçekleştirmek için birbirleriyle yarış içinde olmalarıdır. Necef Çölü'nde Yedikardeş kuşlarını inceleyen Amotz Zahavi, baskın bir bireyin, hiyerarşide daha alt seviyedeki bir başkasının, yavruları beslemesine izin vermediğini ve besleme işini bizzat yaptığını gözlemlemiştir. Aynı durum, hiyerarşide alt seviyede olan bir bireyin gözcülüğe yeltenmesi hâlinde de geçerlidir. Yine, Yedikardeş kuşu gruplarında, yırtıcıları korkutup kaçırma eylemi de aslen yarışmacı bir karakter sergiler. Böylece, yırtıcıya en fazla yaklaşan, en büyük riski alandır. Peki bireylerin, başkalarına yardım etme kaygısı gütmeksizin kendi soyunu sürdürmeye uğraştığını öngören Darwin'ci ilkelerle görünüşte çelişen bu özgeci/diğerkâm davranışların sebebi nedir? Ve de Yedikardeş kuşunun özgeci davranışlarını, insanın dilsel davranışını anlamak bakımından referans almayı uygun kılan nedir?

Zahavi'ye göre, Yedikardeş kuşları "itibar" [*préstige*] kazanmak için yarış hâlindedir. Yavruları en iyi besleyen, en iyi gözcülük eden ve yırtıcıların uzaklaştırılmasına en çok katkıda bulunan, partnerlerinin gözünde yüksek bir statü kazanır ki bu statü de ona, kaynaklara daha iyi bir erişim ve çiftleşme sağlar. Böylece, bireylerin, kendini gruba en faydalı gösterecek olanın bundan *in fine* kişisel bir kazanç elde edeceği bir yarışa dâhil olmaları da anlaşılır. Ama bu, meselenin sadece basit kısmıdır. Muammа ise diğer kısımda, grup ölçeğinde yatar. Hemcinslerinin güzel eylemler gerçekleştirdiğini gözlemleyen diğer Yedikardeş kuşları, onlara neden artan bir itibarın getirilerini sunmaya razı olur? Zahavi'nin de bize hatırlattığı gibi, gruptaki bazı kuşlar bakımından her statü

kazanma, onlara sunulan avantajlar icabı, diğer kuşlar bakımından bir kayıp anlamına gelecektir. Grubun iyiliği adına hareket eden kuşların uğradığı bariz kayıp, neden böyle ödüllendirilir?

Bu hususlarda muhakemelerde bulunmak için, bu küçük Yedikardeş kuşları konusunda, insan olmamıza bağlı önyargılarımızı kendimize saklamamız gerekir. Ortaya çıkan mesele, grubun iyiliğine çalışan bireylere bir statü veren Yedikardeş kuşlarının soyunu sürdürme bakımından sağladığı avantajı anlama meselesidir. Onların, özgeci bireylere statü vermeyi reddedecek olan grup üyelerine oranla avantajı nedir? Darwin'ci mantıkla, Yedikardeş kuşlarının, grubun iyiliği için endişe duymaksızın, kendi soylarını sürdürmeye çabalaması gerekir. Grubun ekolojik başarısını hesaba katmaksızın, her şeyi, kişisel başarısını maksimize etmek için yapan benciller, her zaman kazançlı olacaktır. Gruplar, kendi kendilerini kopyalayan/üreten süper-organizmalar değildir: Gruplar, kendi genlerini diğer grupların genleriyle harmanlayan rekabetçi bireylerden müteşekkildir. Bu durum, bizim moral önyargılarımıza hoş gelmese de, temel şeması içinde doğal seçilim, kolektif kazanç birey için en küçük bir maliyet doğurur doğurmaz onu [:kolektif kazancı] katiyen hesaba katmayan davranışları teşvik eder.

Yedikardeş kuşlarının özgeci davranışı ve benzer nedenlerle insan dili, Darwin'ci model bakımından istisna mı teşkil eder? Ve de, onların mevcudiyetini açıklamak için başka hangi model önerilebilir? 2000'li yılların başlarından itibaren yeni bir teoriye sahibiz: Bu fenomenleri, sıkı sıkıya Darwin'ci bir çerçeve içinde kalarak açıklamamıza imkân sağlayan ve "maliyetli sinyal" diye de adlandırılan "dürüst sinyal" teorisi.

Bu teorinin merkezî hipotezi, bireylerin gruplar hâlinde değil de koalisyonlar hâlinde eylemde bulunduğudur. İkisi arasındaki fark, temel bir farktır. Bir grup, üyelerinin kâh rastlantısal birlikler kurmakla, kâh ise içine doğmak suretiyle dâhil oldukları ekolojik bir entite'dir. Sosyal türlerin çoğu, bu tür gruplar hâlinde yapılanmıştır ve insan türü de bu bakımdan bir istisna sergilemez. Gruplardan farklı olarak koalisyonlar, birbirini seçen ve sürekli olarak seçilen bireylerden oluşan birliklerdir; bir koalisyona aidiyet, asla nihaî bir durum değildir. Tam da Yedikardeş kuşlarındaki gibi insanlar da koalisyonlar kurma özelliği gösterir.

Necef Çölü Yedikardeş kuşları soylarını sürdürmelerini, bir yırtıcı yaklaştığı esnada bir çalılığa saklanabilmesine borçludur. Yedikardeş kuşlarının ömrü, Zahavi'nin bildirdiğine göre, yeterli boyda bir çalılıkta barınanlar için altmış sene civarıyken, bir çalılık-barınaktan yoksun olanlar için iki yıldan azdır. Bir Yedikardeş kuşunu tehdit eden en büyük tehlikenin, bir yırtıcının nokta saldırısı olmadığı (çünkü o tür bir saldırıdan kurtulma şansı her zaman vardır), bir Yedikardeş kuşu koalisyonunca barınak ve sığınak edinilmiş çalılıktan yoksun bulunmak olduğu anlaşılmaktadır. İşte, iyi bir koalisyona aidiyetin (başka bir deyişle, çalılık arkadaşlarını seçmeyi bilmenin), hayatî önemde olmasının sebebi budur.

İnsanların karşılıklı olarak birbirlerine enformasyon vermeye nasıl ulaştığını anlamamıza imkân verecek muhakemede, yolu ancak yarıladık. Yedikardeş kuşu topluluklarını analiz etmeyi sürdürelim. Bu kuşlar için çalılıklarını savunmak üzere müttefikler arama mecburiyeti, aynı bölgedeki diğer bireylerin de koalisyonlar oluşturmasından kaynaklanır. Odak noktası hayatta kalmak olan bu politikada, arkadaşlarını seçme kriterinde yanılmamak gerekir. Doğal

seçilim, diğerleri arasından, yavruları besleme, gözcülük etme ve yırtıcıları yıldırmada mahir partnerleri seçmeyi bilen bireyleri kayırmış gibi görünmektedir. Bu koşullarda, bir koalisyona kendini kabul ettirmek ya da onun içinde kalmayı sürdürmek isteyen bir Yedikardeş kuşu için en iyi strateji kesinlikle, buna uygun niteliklerini gösterişli bir şekilde sergilemekten ibarettir.

Böylece, koalisyonları karşı karşıya getiren her politik rekabet, bireylerin koalisyon ortaklarından talep edilen nitelikleri ilân etmeye çalıştığı "reklamcı" bir rekabet içinde katmerlenir. Dürüst sinyal teorisi, o tür bir politika bağlamında, dürüst bir iletişimin, her ne kadar sinyal veren birey için maliyetliyse de, mümkün olduğunu gösterir. Yavruları besleyen, gözcülük eden ve yırtıcıları savuşturan Yedikardeş kuşu, kaynaklar ya da riskler bakımından bir maliyete katlanır, ama icraati [*performance*] dürüsttür: O, her durumda, "-mış gibi" yapmaz. Bu maliyetli etkinlik yine de onun için kârlıdır, çünkü onun seçtiği koalisyona girmesi veya onda kalmaya devam etmesi bakımından beğenilmesi için tek şansıdır.

Dürüst sinyal teorisince ortaya konan ana baskı, koalisyona girme adayları tarafından sergilenen niteliğin, koalisyonun başarısıyla doğru orantılı olmasıdır. Bu, Yedikardeş kuşu tarafından sergilenen nitelikler hakkında akla uygun şekilde varsayabileceğimiz şeydir. Yedikardeş kuşları ile *Homo sapiens*'ler arasında makul bir paralellik kurulabilir mi? Bunun cevabı eğer "evet" ise, dil de dürüst iletişimin örneği midir? Ve de, dilin sergilemeye imkân tanıdığı nitelik nedir?

5. *Homo sapiens*'in politikası

(Kaynakça'da tam künyesine yer verdiğimiz) *Aux Origine du langage* başlıklı kitabımızda, dürüst sinyal teorisini, insan

türüne ve onun dilsel davranışına uyguladık. Dil ile tutarlı bir hipotez ararken, dilin biyolojik varlık sebebini, iletişim ediminin yöneldiği kişilere sağlayacağı doğrudan kazançta arayan "faydacı" hipotezleri reddetmemiz gerekti. Dil aslında mevcudiyetini, bizim adlandırmamızla Eve ile Lea paradoksu sebebiyle, üyelerinin enformasyon ortaklığına girdiğini gören grubun artan gücüne borçlu değildir. Aynı şekilde, dilin, her bireyin aldığı enformasyonu kalitesi bakımından denetlemesi gerekeceği bir "al-ver" tarzında işlev görmediğini de ortaya koyduk. Bu açıklamaların başarısızlığı kısmen, iletilen enformasyonu zorunlulukla faydalı olarak mütalâa etmeye tâbi oluşlarından gelir.

Dürüst sinyal teorisinin bize sunduğu açıklama, bu fayda baskısına boyun eğmez. Sözlerin hayatî olgulara ya da önemsiz olgulara dikkat çekmesi fark etmez, yeter ki sözler var olan bir niteliğin açığa vurulmasına doğrulukla hizmet etsin. Bu teori, sözlerle açığa vurulan niteliklerin, beşerî koalisyonların başarısıyla doğru orantılı olmasını gerektirir. Bu teoride söz ediminin varlık sebebi, işbirliği teorisinde olduğu gibi tek bir kişiye yöneltilmiş olmasında değildir. Aksine, edimin niteliği hakkında yargıda bulunmaya gelen kitle genişledikçe bu, konuşan kişinin lehinedir. İşte bu da, kullanıldığı hâliyle dile benzemeye başlayan bir şeydir: Dikkatli kulaklardan kaçmayan; aksine, çoğunlukla da öyle dinleyiciler arayan hatiplerce dile getirilen ve de çoğu kez faydasız konular hakkındaki sözler.

Dilin dışa vurmaya imkân verdiği nitelik tipini anlamak için, türümüzün politikasıyla biraz ilgilenmek gerekir. Birçok primat türü gibi bizim türümüz de hayli politik bir türdür. Koalisyonlar kurarız, arkadaşlarımız vardır, bazılarını sayar bazılarını ise o mertebeye çıkarmayız, bazı bireyleri de

faydalanacağımız kişiler olarak görüp samimiyet çemberimizin dışında tutarız. Bir polis ve adalet teşkilatıyla teçhiz edilmiş devletlerin yakın çağlarda icat edilişini hariç tutarsak, insanlar hep, hemcinslerince uygulanan sömürüye karşı güvenliklerinin ve direnme kapasitelerinin, sosyal bağlar dokuma maharetlerine bağlı olduğunu sezinlemiştir. Okul bahçelerindeki gibi, bir insanın gücü, arkadaşlarının sayısıyla ve niteliğiyle/kalitesiyle ölçülür.

Etoloji bize, durumun özellikle şempanzelerde de aynı olduğunu öğretti. Bu türde, meselâ, iki veya üç yetişkin erkek grupta iktidarı ele geçirmek üzere bir ittifak kurabiliyor. Etologlar, çoğunlukla düzenli bir tımar[1] yoluyla tesis edilen arkadaşlık bağları kurulduğunu ortaya çıkardı ve bu türde çok sık rastlanan, bireyleri kavgaya tutuşma ve hasmını korkutma teşebbüsleri boyunca karşı karşıya getiren kriz durumlarında, şempanzelerin sergilediği davranışları gözlemledi. Bir hayli fiziksel yapıya dayalı olan bu politikada aranan bir nitelik, koalisyon ortaklarının kas gücüdür. Dürüst sinyal teorisinin öngördüğü gibi, erkek şempanzeler, bütün grubu etkilemeyi amaçlayan gürültülü kendini kanıtlama davranışları vesilesiyle sık sık kaslarını ve güçlerini teşhir eder. Bunu yaparak, ittifaklar kurma veya var olanları pekiştirme amacıyla, politik ortaklık niteliklerinin değerini göstermeye çalışırlar.

Türümüzün en orijinal ve yeterince altı çizilmeyen biyolojik özelliği kuşkusuz ki onun politik vasıfları bakımından son derece uzmanlaşmış olmasıdır. İki ayak üstünde hareket etmekten, âlet kullanmaktan ve hatta dil yetisinden de çok *Homo sapiens*'e has olan özellik, karmaşık ittifak ağları teşkil etmektir. Yaşam alanı, sporlar, hobiler, işler, vb. bağlama göre,

1 Birbirinin kürkünden bit, pire, kene, vb. parazitleri ayıklama işlemi. (çev.)

diğer bireylerle basit bir karşılıklı tanışıklıktan sıkı dostluk bağlarına uzanabilen ilişkiler kurarız. Bu ilişkiler arkadaşlıktaki gibi simetrik de olabilir, bir lidere, bir artiste veya bir sporcuya biat etme ya da hayranlık duyma gibi simetriden yoksun biçimlerde de olabilir.

Dürüst sinyal teorisi, bu spontane beşerî politikanın bizi, iyi koalisyon ortaklarında aranan nitelikleri ilân etmeye teşvik ettiğini gösterir. Söz konusu nitelikler nelerdir? Ve de dilin bu ilân etme işinde müdahil olmasını gerektiren nedir? Hemen, *Homo sapiens*'in politikası ile akrabası olan türün politikası arasındaki temel bir farklılığı belirtelim: Şempanzeler iki veya üç bireylik koalisyonlar kurduğu hâlde, beşerî arkadaşlık ilişkileri daha fazla bireyi kapsar. Kaç kişiden (aile çevremiz dışında) bir yardım talebinde bulunabileceğimizi (borç istemek, tavsiye istemek, vb.) kendi kendimize sormamız kâfidir. Bu kişilerin sayısı talep edilecek yardımın boyutuna göre değişir, ama aramızda çoğu için üç değildir ve ona yakın (hatta daha da fazla) bir sayıdır.

Koalisyonların boyutu, türümüzü, diğer primatların yolundan farklı bir yolda ilerleten kritik bir parametredir. Dikkate değer boyuttaki koalisyonların karşı karşıya geldiği politikada falan veya filan bireyin fiziksel gücü daha az önem taşır. Fiziksel gücün yerini, kuşkusuz ki daha etkili olan birtakım başka nitelikler almıştır. Yedikardeş kuşunda olduğu gibi, öyle görünmektedir ki örneğin cesaret, yani koalisyonun iyiliği için bireye çıkar sağlamayan riskler alma kapasitesi, beşerî politikada aranan bir özellik olsa gerekir. Bu da, türümüzde cesaretin neden olağanüstü değer biçilen bir şey olduğunu ve korkaklığın da neden her şekliyle yerilen bir şey olduğunu açıklar. Beşer politikasının bir diğer özsel niteliği de açıktır ki, bize ilân etme imkânı sağlayan dildir.

6. İlân etme vasıtası olarak dil

Dürüst sinyal teorisi çerçevesi içinde dil, mevcudiyetini, bireylerin diğer koalisyonların gücüne karşı koymak için sistematik olarak koalisyonlar kurduğu türümüzün politik karakterine borçlu olacaktır. Dil, bireylerin, bu politik oyunda aranan nitelikleri onun aracılığıyla ilân edildiği vasıta olacaktır. Peki hangi nitelikler? Biri sekiz diğeri on yaşındaki iki çocuk arasında geçen şu konuşmayı göz önünde bulunduralım:

M – *Gördün mü bu sabah yine balonlar vardı?*

Q – *Evet, biliyorum.*

M – *Sen sus, sana değil öbürlerine (babasına yönelerek) söylüyorum. Gördün mü bu sabah yine balonlar vardı?*

Çocukların daha küçük olanı M, gökyüzünde uçan onlarca balonun beklenmedik seyirliğine işaret etmeye sabırsızlanmaktadır. Bu küçük konuşma parçası, hem Q'nun, M'nin ona bir şey öğretmediğini göstermek isteyen davranışı bakımından, hem de, büyüklerine beklenmedik bir şey gördüğünü mutlaka göstermek isteyen M'nin ısrarı bakımından çok manidardır. Burada, hesaplanmış tutumlara değil, daha ziyade reflekse benzeyen eylemlere tanık olunmaktadır. Bir yaşından itibaren beşerî varlığın ona beklenmedik veya sıra dışı gelen şeylere sistematik olarak işaret ettiğini gördük. Bunu, dilin varlık sebeplerinden birini meydana getiren bir şey sayabiliriz: *Diğerlerinden önce bildiğimizi göstermek*, bulunduğumuz çevre hakkında malûmat sahibi olduğumuzu göstermek. Arboretum hakkındaki alıntımıza dönersek, sıra dışı deneyimlerimizden hareketle, konuştuğumuz kişilerin ciddi biçimde dikkat etmediği, bulunduğumuz çevrenin bazı veçhelerini kendimize kerteriz alabildiğimizi göstermede bir hayli atik davrandığımızı gözlemleyebiliriz.

Bu oyunda, balonlar hakkındaki konuşmada "evet, biliyorum", arboretum hakkındaki konuşmada "Vietnam'dayken onlardan böyle bir iki tane vardı" cümleleri tam anlamlarını bulur. Amaç konuşanın çok sıra dışı bir deneyimi bulunduğunu göstermesi olduğunda, dinleyen kişi mümkünse bu sıra dışılık vasfını [muhatabın algısına -çev.] izafî kılmada kendine mâni olamaz. Burada da bir refleks söz konusudur. O tür bir reaksiyonun objektif etkisi her ne kadar nakledilen olayın orijinalliğini azaltma olsa da, ikinci sırada sözü alan bakımından ilk konuşanın hevesini kursağında bırakma zorunlu bir şekilde söz konusu olmaz. Çoğu kez bu tip bir reaksiyon, sübjektif bir şekilde, ilk konuşan tarafından hoş bir şey olarak bile algılanır; çünkü, onun karşısındaki, söylenen şey ile kendi deneyimini yankılayarak ilgisini açığa vurur. Burada, o tür bir sübjektif deneyimden değil, bizi, söylenen şeyin sıra dışı karakterinden hoşlanmaya ve onu [muhatabın algısına -çev.] izafî kılmaya iten, dilin temel mekanizmasından bahsediyoruz. Böylece Nd de olağan dışı bu ağaçları gördüğünü ortaya koyarak, Nr'nin bu orijinal olayı saptamakla elde edeceği itibara [*crédit*] kısmen ortak olmaktadır.

Darwin'ci bir çerçeve içinde, dil konuşan kişiye bir avantaj sağlamalıdır. Dürüst sinyal teorisi bize bu avantajı sezinleme imkânı verir. Konuşan, fiziksel veya sosyal çevredeki dikkate değer olayları diğerlerinden önce saptamaya muktedir olduğunu ortaya koyar. Biyoloji açısından bakıldığında, önemli olan, nakledilen olay değildir. Dilin faydacı bir modelinden bahsediyor değiliz. Önemli olan, her ne olursa olsun, normal bir deneyime nazaran sıra dışı görünen bir olayın deneyimlendiğini ortaya koymadır. Bütün beklentilerin tersine, 2012 Olimpiyatları'nın Londra'ya verildiğinde bazı meslektaşlarımın, haberi internette görür görmez başkalarına

duyurmak için koridorlara çıktığına şahit oldum. Faydacı bir modelde, bu aceleciliğin hiçbir anlamı yoktur. Akşama kalmadan herkesin bundan haberdar olacağı besbellidir. Ama, dil faydalı enformasyonlar aktarmaya yaramaz. Dil özellikle, onları haber veren ilk kişi olmanın önem taşıdığı ilginç enformasyonlar bulabildiğini göstermeye yarar.

Öyleyse, *Homo sapiens*'in politikasına bağlamak kolaydır. Bu malûmat performansının gözleri önüne serilecek bir kitlenin varlığını açıklamak için, başkalarından önce bilme kapasitesinin müttefiklerimizi seçme ölçütlerimizden biri olduğunu farz etmek gerekir. Vakıa, dostlarımız olarak gördüğümüz kişiler çoğunlukla sohbetinden hoşlandığımız, ilginç bulduğumuz kimselerdir. Alışılmadık deneyimlerden bahsetmeye muktedir kişiler ararız ve bize anlattıkları harcıâlem şeylerden ibaret olan kimselerden de kaçınma eğilimi sergileriz.

Bu şemanın, teoriyle uyumlu olması için, bir hususu teyit etmek gerekmektedir. Dil yoluyla ilân edilen nitelik, koalisyonun başarısıyla bağıntılı bir nitelik olmalıdır. Bireyler partner olarak, kolektif başarı için faydalı niteliklerle donanmış hemcinslerini arar. Alışılmadık olayları bildirme kapasitesi, beşerî politikada neden faydalı bir şeydir? Şempanzelerin politikası ile *Homo sapiens*'in politikası arasındaki temel bir farklılığın, koalisyonlarının boyutuna bağlı olduğu hatırlanırsa, enformasyon kapasitesi tam anlamını bulur. Kolektif bir karar alma ânında, koalisyon üyelerinin kime güvenileceğini bilmesi gerekir. Koalisyonun eşgüdümlü bir tutum alması gereken sık yaşanan böyle anlarda -ki çoğunlukla da kolektif başarı açısından tayin edici anlardır- koalisyonun, üyeleri arasında fiziksel ve sosyal çevrenin durumu hakkında güncel bir imaj edinme kapasitelerini kanıtlayan bireylere bel bağlaması mutlaka yeğdir. Bizim modern toplumlarımıza

has entrikalarda olduğu gibi, ilk *Homo sapiens*'lerde de malûmat sahibi olmak aslî önem taşır. O hâlde, öncelikli tercih olarak bilenlerle ittifak kurmak yeğdir. Ve seçilebilmek için de, çoğunlukla işe yaramayan yenilikler söz konusu olsa bile tekrarlayan bir surette insanın her şeyden haberdar olduğunu göstermesi gerekir. Dil, bu zorunluluktan doğmuştur.

7. Yalan ve argümantasyon

İnsanın dilsel oyunu, olan biten ve de olağandan sapan her şeyi gayet iyi bilmesiyle diğerlerini etkilemekten ibaretse, en az harcama ile parlamak kolay gibi görünür: Yalan söylemek yeter. Bu kolay ihtimal, dilin mevcudiyetini, doğal seçilimin diğer baskılarıyla bağdaşık kılmamıza imkân sağlayan muhakemeler bütünlüğünü tahrip eder gibi gelir. Dürüst sinyal teorisi çerçevesi içinde, ortaya konan sinyallerin güvenilirliği genel olarak onların maliyetine bağlıdır. Bir yırtıcıyı püskürtmede geride kalan bir Yedikardeş kuşunun performansı dikkate alınmaz. Yedikardeş kuşları arasındaki yarış, kabul edilebilir performansın bir maliyet içermesi sonucunu doğurur: Yavruları besleme söz konusu olduğunda maruz kalınan yoksunluk bakımından ya da gözcülük etme veyahut bir yırtıcıyı püskürtme sırasında maruz kalınan risk bakımından. Yalnızca en iyiler bu maliyeti göze alır ve bu tür fiiller gerçekleştirerek yolladıkları sinyal de onların niteliği/kalitesi hakkında yalan söylemez.

Gözlemlediğimiz gibi, dil hemen hemen bedavadır. Dilin muteberliğini güvence altına alan, kesinlikle, sarf edilen sözlerin maliyeti değildir. Aslanın kükremesi, onun sertliğinin güvenilir bir emaresi olabilir, ama doğruyu yanlıştan ayırt etmek için gereken ölçüt, konuşan kişinin kas gücü olamaz. Yine de, dinleyen kişiler, onlara nakledilen beklenmedik olguların

geçerliliğini test etmede iki tamamlayıcı vasıtaya sahiptir. İlki, basit şekilde, konuşanın söylediklerini gidip teyit etmekten ibarettir. Bu, açıktır ki sıcağı sıcağına cereyan eden ve yakındaki olaylar için mümkündür. Diğer bütün durumlarda yalan-savar gereç, bambaşka bir yapıdadır.

Homo sapiens tarafından kullanıldığı hâliyle dil iki ana kiplikte işlev görür: Arboretum ve de demiryolları grevi hakkındaki konuşmalarla örneklediğimiz "olaysal" kip ve "argümantasyon" kipi. İlk örnekte konuşan kişi labirentlere benzeyen ağaçlardan bahsederek olağan dışı bir deneyimini bildiriyordu. İkincisinde, D kişisi, durumun tutarlılığını denetliyordu: B hattında grev olduğunu düşünerek G kişisinin nasıl gelebildiğini anlamaya çalışıyordu. Bu iki konuşma kipinin türümüzdeki bir arada mevcudiyetini, argümantasyon kipinin, olaysal kip için yalan-savar gereç olarak evrimleştiğini düşünerek açıklamak makuldür.

Doğrudan doğruya teyit edemedikleri bir tanıklığın geçerliliğini kestirmek üzere insanların elindeki tek yol, onun tutarlılığını denetlemektir. Suçlarla ilgili soruşturmalarda yapılan şey de, gündelik olaylar hakkında karşılıklı konuşan kimselerin argümantasyonda bulundukları sırada yaptığı şey de budur. Görünen her tutarsızlık bir açıklama gerektirir ve insanlarda, başkalarının söylediklerinde (hatta, demiryolları grevi hakkındaki konuşma örneğindeki gibi, algıladıkları durumlarda da) ortaya konabilecek tutarsızlıklara dikkat çekmek refleks hâlini almıştır. Kendi söylediklerindeki tutarsızlığı çözemeyen kimseye ise yazıklar olsun. O bir yalancı olarak görülecektir. O sadece olağan dışı bir olayı nakletmekten doğan faydada bir hak iddia edememekle kalmayacak aynı zamanda bütün güvenilirliği giden biri olarak görünecektir. Onun tersine, bir tutarsızlığı tespit etmeye veya onu çözmeye

mahir birinin ise toplumsal olarak taltif edildiği görülür. Bu taltif, *Homo sapiens*'in politik oyununda kavranılır bir şeydir, zira öyle bireyler kolektif karar alma anlarında enformasyonun değerini belirlemede çok önemlidir.

8. Dili açıklamak

Dürüst sinyal teorisi, dilin mevcudiyeti konusunda tutarlı bir açıklama sunar. Türümüzün politik bağlamına referans yaparak, dili, müttefikler arandığı anlarda hayli beğenilen enformasyon kapasiteleri ilân etmenin bir yolu olarak görür. Şurası muhakkaktır ki bu teori hayal edilebilen yalın/basit açıklama değildir. Ama, yalın açıklamaların hatalı olduğu da vakidir. Bu durum, dilin, onun imkân tanıdığı enformasyonu müşterek kılmak sayesinde türün ya da grubun iyiliği bakımından avantajlı olmasını isteyen toplulukçu (*communautaire*) bakış açısının içine düştüğü durumdur. Ne yazık ki bu toplulukçu oyununu oynamaya bireysel teşvik noksan kalır. Dili "al-ver" tipinde bir malûmat ticareti olarak gören ticarî bakış açısına gelince, beşerî konuşmaların genellikle fesat amacı gütmeyen karakterini açıklamaya muktedir değildir.

Diğer bir yandan, çok yalın/basit mekanizmaların işlevsiz kalması aman aman şaşırtıcı değildir, zira işlevsel olsalardı çok sayıda türe uygulanırlardı. Oysa, olaysal ve argümantasyon olmak üzere her iki kipiyle karşılıklı konuşma davranışı, doğadan izole bir merak oluşturur. Dürüst sinyal teorisinin meziyeti, karşılıklı konuşmanın bu iki kipine, Darwin'ci bir çerçeveyle bağdaşan bir rol vermesidir. Olağan dışı ya da duygusal bir etki yaratan olayları naklederek birey fiziksel veya sosyal çevresindeki orijinal enformasyonları özetlemeyi bildiğini gösterir. Tutarsızlıkları tespit etmeye çalışarak

birey yalana karşı mücadele etmeyi bildiğini gösterir. Bu iki kapasitesini sergileyerek potansiyel müttefik olarak kendini çekici kılar.

Dürüst sinyal teorisi, dilin mevcudiyetini, türümüze özgü ve muhtelif büyüklükte koalisyonlarla karakterize olan bir politikanın öncelikle gelişmesi üstünde temellendiren bir senaryoyu desteklemeyi hedefleyen çalışmalara yol açar. Bilgisayarda, senaryonun içsel bir tutarlılık içerdiğini ve iletişim davranışının ortaya çıkışına sevk ettiğini gösteren simülasyonlar gerçekleştirdik. Bu modelin türümüze uygulanmasını test etmek için, değişik kültürlerde, belirli kişilerin spontane konuşmalarının frekansı ile onların (yardımlaşmaya eğilimleriyle kestirilebilen) arkadaşlık düzeyleri arasındaki bağıntıyı ölçmek gerekir. Yine, teorinin uygulanması bakımından aslî unsurların türümüzde gerçekten evrensel olduğunu; bireylerin, alışılmadık olma veya duygusal açıdan etkileyici olma özelliği gösteren durumları sistematik olarak ilettiğini; [bireylerin] onları önceden bildiklerinde veya benzer deneyimlere sahip olduklarında bu durumların yeniliğini izafî kıldığını; [bireylerin] tutarsızlıklara hassas olduklarını, onları sistematik olarak reddettiklerini ve ardından da onları çözmenin yollarını aradığını teyit etmek de gerekecektir. Modelin, evrim süreci içinde türümüzde dilin ortaya çıkışını açıklayabilmesi için, temelde Batı kültüründe gözlemlenen bütün bu hususların evrensel olduğunun ortaya konması gerekir.

Burada önerilen şeyler, dile ilişkin muammalar topluluğunu çözmekten uzaktır. Bernard Victorri'nin haklı olarak altını çizdiği gibi, insanları kısmen veya tamamen kurmaca olaylar öykülemeye iten sebep, aydınlığa kavuşturulmaya muhtaçtır. Kurmaca anlatı ve onun kurucu efsanelerdeki son derece uç hâllerinin evrenselliği üstünden bir yargıda

bulunursak, öykülemede, dilsel davranışın aslî bir bileşeni söz konusudur. Bu acaba bizi konuşturan ilk sebep midir, yoksa benim daha cânügönülden inandığım gibi, olaysal iletişim işlevi kazanan dilin yalnızca bir seferliğine ortaya çıkmış olan tali bir işlevi midir? Dilin etolojik incelenmesi ve modellemeler bu konuda karara varma imkânı sağlayacaktır.

Biyolojik bir özelliğin işlevini anlamak üzere doğa bilimlerinde, o şekilde manipüle olmuş organizmanın hayatta kalması üstünde o işlevin baskısının ne gibi bir derin etkisi olduğunu gözlemlemek mutattır. Bilim insanı meselâ pankreasın veya dalağın biyolojik işlevini, o organları alınmış bireylerin durumlarını gözlemleyerek açıklayabilir. Bu tür bir protokolün dilin işlevini anlamak üzere uyarlanması mümkün müdür? Teoride bundan daha kolay bir şey yoktur. Bu deneye hevesli okur, şu iki tutum arasında bir tercihte bulunabilir: İlki, bir hafta boyunca konuşmayı bırakmaktan ibarettir. Diğeriyse, yine bir hafta boyunca sadece "peçete kâğıttandır", "caddede sokak lambaları var", "şu adam gözlüklü", vb. harcıâlem saptamalarda bulunmaktan ibarettir. Bir bilim insanı olarak söylüyorum, bu deneylerden birine girişecek kişi deneyin sonuçlarını kendi hayatında saptayabilecektir. Sonuçlar kesinlikle "hafif" olmayacaktır, zira kişinin çevresindeki bireylerle ilişkilerini altüst etme ve de onun içinde "evrimleştiği" gruplardaki statüsünü son derece düşürme riski taşırlar. Kişi, aile hayatındaki ve arkadaş çevresindeki kadar iş çevresinde de, başkalarının gözündeki imajını kalıcı bir şekilde iptal etme riskiyle karşılaşır. Bu deneye kalkışacaklar, böylece dilin politik boyutunun ölçüsünü alabilecektir.

NOTLAR

1. Birçok dil ailesi (Hint-Avrupa, Fin-Ugor, Altay, Eskimo-Aleut...) m-/t- (Fransızcadaki *mot/toi* gibi) hâlinde aynı kişi zamiri sistemine sahiptir. Ruhlen bizi, bunun, o dillerin akraba olduğunu kanıtladığına ikna etmek ister. Ruhlen şöyle yazar:

"Bir diğer açıklamaya göre, bu benzerlikler arızî olacaktır. Ne var ki iki proto-dilin her birinin asgarî on ünsüze sahip olduğu ve burada kişi zamirlerini karakterize eden tek bir ünsüz olduğu varsayılırsa, iki dil ailesinin müştereken tek bir zamire sahip olma ihtimali 1/10'dur ve müştereken iki zamire sahip olma ihtimali 1/10 x 1/10 = 1/100'dür. İki zamirin üç dil ailesinde tesadüfen benzeme ihtimali (1/100) x (1/100)'dür ki sonuç 1/10000 eder; bu örtüşmenin dört dil ailesinde ortaya çıkma ihtimali (1/10000) x (1/100)'dür ki sonuç 1/1000000 eder; nihayet, beş dil ailesi için bu ihtimal (1/1000000) x (1/100)'e iner ki sonuç 1/1000000000 eder. Bizim tahmin ettiğimiz gibi dünyada dört yüz civarında dil ailesi olduğundan, beş ailenin zamirleri arasında rastlantısal bir benzerlik bulma şansımız gerçekten de zayıftır."

Ruhlen'in akıl yürütmesi karşısında insan sadece donakalır. Sahiden de, onun ünsüz sayısına dair tahmini kabul edilirse, bir zamir sistemi oluşturacak sadece 100 mümkün ünsüz çifti olduğu saptanır. Şayet dört yüz dil ailesi varsa ve

her bir aile için bir ünsüz çifti rastlantısal olarak seçilirse, bu çiftlerin her biri *ortalama olarak* bu ailelerin dördünde var olacaktır: O hâlde, dört aileden daha fazlasında mevcut olan bir çift bulunması pratik açıdan kesindir! Gerçekten de, doğru bir hesaplama, tersi olan hipotezin (ondan tek bir tane bile bulunmadığı) sahiden de çok minik bir ihtimali olduğunu gösterir: 10^{-70} mertebesinde bir ihtimal.

Ruhlen'in büyük hatası, belirli bir kişinin çekilişte çıkacak numaraları tutturma şansının çok zayıfken düzenli biçimde kazananların oldığu için kalkıp da Loto'nun hileli olduğu sonucuına varmaya benzeyen bir hatadır!

Âdil olmak için, Greenberg gibi dilbilimcilerin söz konusu dil ailelerini bir grupta toplayacak bir Avrasyatik süper-aile hipotezini elbette ki yalnızca aynı zamir sisteminin mevcudiyetine dayanarak ileri sürmediğini belirtmek gerekir: Söz konusu dil aileleri bir sürü başka karakteristik özelliğe de müştereken sahiptir ve basit bir tesadüften ileri gelme şansı çok az olan da aynı dil ailelerine dayalı bu benzerliklerin örtüşmesidir (yine de bu ihtimal, ona sadece "Ruhlen'vârî" [*à la Ruhlen*] bir hesapla varsayımda bulunmaya terk edilecek kadar zayıf bir ihtimal de değildir!).

2. Ruhlen bu kez bir ihtimal hesabı yapma riskine girmez, ama tek bir ünsüzle sınırlı benzerlikler için bu hesap çabuk yapılır. Aslında, bu durumda (bkz: 1 no'lu not), belirli bir aileye uygun düşen bir kelime bulmada şansımız 10'da 1'dir. Ve de bu kelime, en azından bir düzine farklı kelime içeren bir semantik alana taşınabildiğinden, oraya varılmasına çok da şaşmamak gerekir...

Ruhlen'in, fonetik bakımdan son derece yakın olan kökler önermekte tereddüt etmediği de dikkati çekebilir. Ruhlen'in

listesinde, KUAN "köpek", KU(N) "kim?", ve KUNA "kadın" veya yine, MANA "(bir yerde) kalmak", MANO "adam", MENA "düşünmek" ve MIN "ne?" bulunur. Evrim boyunca ünlülerin hangi hızla dönüşüme uğradığı bilindiğinde o tür bir kesinlik nasıl mümkün olur? Ruhlen zaten bizzat bu fenomeni analizlerinde genişçe kullanır: Meselâ, AQ'WA kelimesinin farklı Nil-Sahra dillerinde *kwe*, *uukıı* veya *agu-d* hâline dönüşebildiğini öne sürmek üzere! Mademki bunlar insanın iki spesifik yüklemidir, MANO, MANA ve MENA niçin aynı zamanda "adam", "(ayakta) kalmak", "düşünmek" anlamlarına gelen tek bir MAN kökünde gruplanmaz? Bu basitleştirici hipotezin lehine olan verilerin sayısı kendiliğinden -Ruhlen'in yöntemi izlenirse, hipotezi çok daha akla uygun kılan- üç kat daha fazla olurdu... Ve söz konusu dillerde "çivi" anlamına gelen kelime de çağdaş İngilizce ile tam olarak örtüşürdü ki bu da Ruhlen'in okurlarını daha da büyüleyebilirdi!

KAYNAKÇA

Fransızca kaynaklar:

Luigi CAVALLI-SFORZA, *Gènes, peuples & langues*, Odile Jacob, 1996.

Frans DE WAAL, *La Politique de chimpanzé*, Odile Jacob, 1995.

Jean-Louis DESSALLES, *Aux origines du langage; une histoire naturelle de la parole*, Hermès, 2000.

Jean-François DORTIER (yönetiminde), *Le Langage: nature, histoire et usage*, Auxerre, Editions Sciences humaines, 2001.

Jean-Marie HOMBERT (yönetiminde), *Aux origines des langues et du langage*, Fayard, 2005.

Bernard LAKS et Bernard VICTORRI (editörlüğünde), "L'Origine du langage", *Langage* dergisi, sayı: 146, Haziran 2002.

Dominique LESTEL, *Paroles de singe*, La Découverte, 1995.

Pascal PICQ, *Au commencement était l'Homme*, Paris, Odile Jacob, 2003.

Pascal PICQ et Yves COPPENS (yönetiminde), *Aux origines de l'humanité: le propre de l'Homme*, Paris, Fayard, 2001.

Steven PINKER, *L'Instinct du langage*, Paris, Odile Jacob, 1999.

Meritt RUHLEN, *L'Origine des langues. Sur les traces de la langue mère.* Berlin, 1997.

Marina YAGUELLO, *Les Fous du langage*, Le Seuil, 1984.

İngilizce kaynaklar:

Derek BICKERTON, *Language and Species*, University of Chicaco Press, 1990.

Robin I. M. DUNBAR, *Grooming, gossip, and the evolution of language*, Cambridge, Harvard University Press, 1996.

Sverker JOHANSSON, *Origins of language: constraints on hypotheses*, Amsterdaın, John Benjamins Publishing Company, 2005.

DİZİN

-A-

Afrika 28, 31, 33, 37, 40, 41, 43, 51, 52, 53, 55, 56, 58, 59, 73
âlet 36, 63, 95
allometri 42
Altay 105
al-ver 88, 89, 94, 102
ana dil 54, 57, 73
analog 16
anatomi 17, 24, 34, 35, 36, 39, 40, 44, 45
anlam 12, 55, 58
anomali 6, 44, 81, 83
antropoloji 7, 11, 67, 75
antroposantrik 48
a posteriori 36
a proiri 38, 53, 63
argümantasyon 6, 19, 20, 21, 22, 63, 64, 65, 80, 81, 100, 101, 102
arkeoloji 38, 40
ASL20
Asya 43, 55, 78
atalar 67
Australopitekus 5, 35, 36, 37, 39, 40
av 43, 62
avcı-toplayıcı 65
Avrasyatik 52, 106
Avrupa 43, 51, 52, 55, 105
Avustralya 55

-B-

Bâbil 12
Bantu 51
baskılama 69
bencil 91
Bengtson 54
beyinsel Rubicon 39
Bickerton 37, 58, 59
bilgisayar 4, 20, 60, 61, 85
bilişsel 9, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 37, 38, 40, 42, 43, 44, 47, 56, 64, 69, 70, 81, 84
bilişsel arkeoloji 38
bireyoluş 25
biyoloji 69, 74, 83, 94, 95, 98, 104
bonobo 17, 59
Broca 11, 24

-C-

cesaret 22, 33, 96
Chomsky 23, 24, 27, 47, 60
cromagnon 49
Cuvier 10
Çad 34
çığlık 18
Çin 49
Çince 50

-D-

Danca 51
Darwin 10, 11, 26, 63, 73, 74, 81, 82, 83, 90, 91, 98, 102
Darwin'ci 63, 73, 74, 81, 82, 83, 90, 91, 98, 102
devrim 57
dilbilim 7, 51, 52, 53, 75

dil içgüdüsü 5, 23, 24
din 67
disiplinler-arası 21, 30, 45, 48,
diyalog 14
Donald 74
duygu 17, 31, 66
dürüst sinyal teorisi 93-98, 100, 102, 103

-E-

eklemli dil 14, 18, 26, 45
eksaptasyon 32, 42
empati 31
ereksel 47, 48
Eskimo-Aleut 105
eşgüdüm 62, 99
etolog 13, 95
etoloji 7, 10
evrensel 23, 24, 65, 103
evrim 10, 14, 23, 26, 28, 32, 36, 40, 41, 46, 48, 59, 73, 74, 86, 103, 112, 113

-F-

fayda 81, 82, 86, 87, 94
Fin-Ugor 105
fonem 12, 16
fonetik 106
fonoloji 54
foramina 35
fosil 33, 112
Foxp2 44, 45, 47, 48
Fransızca 51, 59, 109

-G-

gen 45, 85, 86
genetik 24, 25, 44, 48, 72, 73, 75, 85
genetik algoritmalar 85
gırtlak 9, 14, 35, 44, 45, 48
Girard 67
Goodall 68
Gould 41, 46
gramer 23, 24, 47
Greenberg 50, 52, 53, 106

-H-

hasım 71, 72
Hawai 78, 84, 87
Hint-Avrupa 51, 52, 55, 105
hipotez 9, 36, 41, 46, 57, 63, 82, 94
hiyeroglif 49, 50
Hockett 15
Hollanda 21
hominid 35, 37, 56
Homo erectus 31, 41, 44, 45, 46, 47, 56, 58, 64, 70, 73
Homo ergaster 32, 41, 42, 43, 44
Homo floresiensis 41
Homo habilis 37, 38, 40, 43, 46
Homo heidelbergensis 41
Homo neandertalensis 41
homoplasy 39, 40
Homo rudolfensis 37, 38, 40, 43
Homo sapiens 6, 19, 23, 24, 28, 46, 47, 56, 57, 58, 62, 64, 70, 73, 74, 75, 93, 95, 96, 99, 100, 101, 102
Huxley 11

-I-

İbranice 50
içgüdü 25
ikonik 16
iletişim 7, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 28, 29, 30, 31, 36, 37, 38, 40, 46, 57, 58, 59, 60, 64, 74, 79, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 94, 103, 104
iletişim etolojisi 89
İngilizce 51, 59, 107, 109
innervasyon 35
iskelet 42
İspanyolca 51, 59
İsveççe 50
işaret 12, 13, 15, 18, 20, 22, 40, 79, 80, 81, 97
işbirliği 54, 84, 85, 86, 87, 89, 94
İtalyanca 51
ittifak 70, 95, 100

-J-

Jacobson 17, 18, 31
jest 26

-K-

kafatası 34, 39, 40, 44, 45
kapasite 16, 19, 22, 23, 28-34, 37, 38, 40-43, 59, 64, 65, 69, 70, 75, 81, 82, 84, 95, 96, 99, 102, 103
Karayipler 59
kâtil 68
kavga 68, 70, 71, 95
kemik iliği 37
Kenya 33
ketum 83
Kızılderili 50, 52, 53
koalisyon 93, 95, 96, 99
Koko 17, 20
kolektif 62, 72, 82, 89, 91, 99, 102
kolobus 62
konuşma 32, 35, 78, 87, 88, 97, 101, 102
korteks 35, 36
köle 59
kreol 26, 59
kriz 67, 70, 71, 95
kurmaca 103
kutsal 67
kültür 24, 74

-L-

Lamarck 36
Latince 51
Leh dili 51
liderlik 70
Lorenz 68
Lucy 5, 35

-M-

mamut 62
mantık 60, 61, 64, 74, 81, 82, 83
maymun 17, 32
mesaj 19
Mısır 49, 50
mimik 12
mitos 10, 67, 68
mitsel kültür alanı 74
model 30, 91
modülasyon 19, 35
monem 12
morfem 12
morfoloji 44
mozaik evrim 40
muhakeme 33, 39, 64, 65
mutasyon
mübadele 65, 77, 81, 82, 84, 88
müttefik 70, 103

-N-

Neandertal 47, 49, 56, 73
Necef Çölü 90, 92
neo-Darwin'ci 74
Nikaragua 26
nöroanatomi 28
nöroloji 44
nöropsikoloji 75

-O-

orangutan 19, 28, 29, 59
Orrorin tugenesis 33
Ortadoğu 53, 56, 73
ortak fayda 82
Owen 10
ön-dil 44, 47, 52, 58
öyküleme 19, 20, 21, 22, 66, 67, 73, 79
özgeci 90, 91

-P-

Pangloss 33, 46
Paranthropus 37, 39, 40
Paris Dil Cemiyeti 11, 49
patoloji 25
petalia 37, 40
pidgin 25, 26, 59
Pinker 23, 24
poetik 17, 18, 19, 21, 22, 31

Polinezya 50
Popper 27
popülasyon 57, 85
prehistorik 40, 47
prehistorya 11, 31, 48
primatolog 68, 70
proto-dil 25, 58, 63
prozodi 13
psikoloji 10, 75

-R-

ritüel 73
Ruhlen 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 105, 106
Rusça 51

-S-

sağır-dilsiz 26, 88
Sahelanthropus tchadensis 33
Sanskritçe 51
savana 36, 43
savaşım 82
semantik 12, 55, 62, 73, 106
sembol 12, 13, 15, 19, 20, 27, 28, 29, 31, 36, 37, 47, 50, 74
sempati 31
sentaks 15, 59
sevke tâbi 19, 31
sıçramalı evrim 41
Sırpça-Hırvatça 51
simülasyon 86
Slav 51
son ortak ata 27, 28, 30-33
sosyal antropoloji 67, 75
sosyoekoloji 36, 43
soygelişim 25
strateji 87, 89, 93
suç 67, 101
suiistimal 18
Sümer 49
süper-aile 52, 54, 106
şamar oğlanı 67
şempanze 13, 18, 20, 21, 22, 32, 68

-T-

tanrılar 67
Tarzan 25, 58
teknik 43, 56
teknoloji 64, 65
teori 94, 102
Toumai 33, 34
türleşme 41

-U-

uyarıcı 79
üst-dil 17

-V-

vervet 18

-W-

Waal 70, 115
Washoe 20, 115
Wernicke 24, 115

-Y-

Yaguello 50
yalan 16, 18, 100, 101
yasa 67, 71
yasak 73
yazı 13
yedikardeş kuşu 89, 90, 92, 93, 96, 100
Yeni Gine 55
yontma taş 39, 40
Yunanca 10, 51

-Z-

Zahavi 90, 92
zekâ 4, 74, 82, 84, 88

Çevirisini sunduğumuz çalışmada dilin kökeni sorunu, dilbilim, antropoloji, etoloji gibi çeşitli dalların ışığında, disiplinler arası bir bakış açısıyla ele alınıyor. Üç Fransız bilim adamının ortak çalışması olan bu kitap, düşünce tarihinin en çetin sorunlarından birini, açık ve anlaşılır bir tarzda tartışıyor. Zengin içeriği kitabı, dilin kökeni sorunuyla ilgilenen okurlar için olduğu kadar genel olarak insan dilinin kurucu unsurlarını merak eden herkes için de ilgi çekici kılıyor. İnsan diliyle hayvanlar arası iletişim biçimleri arasındaki benzerlik ve farklılıklardan, dilin evriminin antropolojik tarihçesine ve dilin kötüye kullanılmasına kadar, işlediği çeşitli konularla aydınlatıcı bir giriş kitabı olma özelliği taşıyor.

"Australopitekus'ların beyin büyüklüğünün ve korteks anatomisinin nasıl olduğunu kurgulayan bilim adamları bu uğurda çok mesai harcamıştır. Australopitekus'ların şempanzelere nazaran daha açık alanlardaki -ağaçlıklı savanalarda- yaşam tarzının arz etmesi muhtemel (reel ya da farazî) bütün potansiyel tehlikelerle, aşikâr farklılıklar taşıdığı düşünülmüştür. Bu da, bilhassa şöyle bir modelleme doğurmuştur: Soyumuzun bu yeni ortama uyum sağlaması/adaptasyonu onları, öbürlerinden farklı olarak iki ayak üstünde hareket etmeye ve özellikle de yırtıcılardan gelen tehdide karşı daha iyi iletişim kurmaya sevk etmiştir. İlk dil "kırıntıları" bu bağlamda ortaya çıkacaktır. Ama, görünürde her yerinden sağduyu akan bu tür bir hipotez, tamamen köhnemiş olan Lamarck'çı evrim geleneğinin peşine takılıp sürüklenmek dışında, hiçbir evrimsel mekanizma temeline dayanmamaktadır. İki ayak üstünde yürüme, ellerin boşta kalması, âlet kullanma, beynin gelişmesi ve gırtlağın aşağıya inmesi olgularını birbirine bağlayan şu insanlaşma sürecine dair meşhur resim, evrime ilişkin bilinen süreçler bakımından, sayılan bütün özelliklerin ya da işlevlerin kökenleri ve evrimi hakkında hiçbir şey açıklamayan a posteriori *bir yorumdan ibarettir."*

ISBN: 978-605-4921-02-7

